

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

OSMANLI FENNÎ ROMANLARINDA MEKÂN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAYRAK

MART 2024
TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

OSMANLI FENNÎ ROMANLARINDA MEKÂN ANALİZİ

Merve BAYRAK

ORCID : - - -

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünce
" YÜKSEK MİMAR "
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 22 / 02 / 2024

Tezin Savunma Tarihi : 22 / 03 / 2024

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Aysun AYDIN SANCAROĞLU
ORCID : - - -

Trabzon 2024

ÖNSÖZ

Öncelikle oldukça uzun bir sürece yayılan yüksek lisans çalışmamda bana yol gösteren, her daim yardımcı olan ve bir gün elbet bu tezin biteceğinden umudunu kesmeyen sevgili danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Aysun AYDIN SANCAROĞLU'na bir kez de buradan sevgi, saygı ve teşekkürlerimi iletiyorum.

Dünyaya geldiğim günden beri elleri hep üzerimde olan, tüm eğitim sürecimde yanımda olan, destek olan ve bana yol gösteren sevgili annem Seyhan AKSOY ve babam Adem AKSOY'a her şeyden daha önemli olarak bana bu kadar güzel anne-baba olabildikleri için; evliliğim sebebiyle dahil olduğum ikinci ailem olan BAYRAK ailesinin büyükten küçüğe tüm fertlerine geniş ve güzel bir aile ortamı sundukları için, çalışma sürecimde ve özellikle yoğun geçen son dönemlerimde tüm desteklerinden daha kıymetli olarak kızıma bakarak bana yardımcı olan kayınvalidem Şeküre BAYRAK'a ve kayınpederim Mahmut BAYRAK'a ilgileri için teşekkür ederim.

Sevgili eşim, yoldaşım, hayat arkadaşım Osman Nuri BAYRAK'a bana her daim destek olduğu, takıldığım zorlandığım yerlerde elimden tutup çektiği ve her daim umutlu olmaya teşvik ettiği için teşekkür ederim. Ve kızım Defne Ada... En sevgi dolu teşekkürüm de sana, hayatımızı böyle güzel ve anlamlı kıldığın için...

Hayatımdaki değerli dostlarımdan, üniversite hayatına başladığımızdan beri yollarda, okul sıralarında, öğrenci evlerimizde birlikte güzel günler geçirdiğimiz ve mezuniyetten sonra da aradaki kilometrelere rağmen yine güzel bir dostluğu paylaşma şansı yaşadığım, beni bu yolda teşvik eden ve cesaretlendiren sevgili Esra Kübra Tekdemir'e ayrıca teşekkür ederim.

Bu uzun süreçte ülkece, dünya tarihinde ve kişisel hafızamızda derin izler bırakan, pandemi ile başlayan ve deprem felaketi ile devam eden ciddi kriz dönemleri geçirdik, büyük üzüntüler ve acı kayıplar yaşadık. Gidenlere rahmet, kalanlara ise sabır, dirayet ve daha büyük acılardan uzak bir hayat diliyorum...

Merve BAYRAK
Trabzon 2024

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Osmanlı Fenni Romanlarında Mekân Analizi’’ başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Aysun AYDIN SANCAROĞLU’nun sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarı yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinlerde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

22 / 03 / 2024

Merve BAYRAK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	IX
TABLolar DİZİNİ.....	X
1. GENEL BİLGİLER.....	1
1.1. Giriş	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı.....	3
1.3. Çalışmanın Yöntemi	4
2. LİTERATÜR TARAMASI.....	7
2.1. Edebiyat - Mimarlık İlişkisi ve Kurgusal Metinde Mekân	7
2.2. Fenni Edebiyat	10
2.3. Ütopya ve Bilim Kurgu Kavramları, Tarihçesi ve Mimarlık ile İlişkisi.....	13
2.3.1. Doğu ve İslam Kültüründe Ütopya	18
2.3.2. Türk Edebiyatında Ütopya ve Osmanlı Fenni Edebiyatı.....	21
3. YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	26
3.1. Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları –Ahmet Midhat Efendi (1888).....	27
3.1.1. Ahmet Midhat Efendi	28
3.1.2. Eserin Konusu	30
3.1.3. Mekân Analizi	33
3.2. Rüyada Terakki ve Medeniyet-İ İslamiyeyi Rüyet - Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi (1913).....	46
3.2.1. Molla Davutzade Mustafa Nâzım Erzurumî	46
3.2.2. Eserin Konusu	50
3.2.3. Mekân Analizi	54
3.3. Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? - Osman Nuri Eralp (1918).....	76
3.3.1. Osman Nuri Eralp.....	76
3.3.2. Eserin Konusu	77

3.3.3. Mekân Analizi	82
4. BULGULAR VE İRDELEME	91
5. SONUÇLAR.....	98
8. KAYNAKLAR.....	105
ÖZGEÇMİŞ	

ÖZET

OSMANLI FENNİ ROMANLARINDA MEKÂN ANALİZİ

Merve BAYRAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aysun AYDIN SANCAROĞLU

2024, 108 sayfa

Batı dünyası ile ilişkiler birçok yenilik gibi ütopya ve bilim kurgu edebi türlerini de Osmanlı Edebiyatına kazandırmıştır. Ütopyalar ve bir başka düş ürünü ve gelecek tahayyülü olan bilim kurgu eserleriyle taşıdıkları benzerlik sebebiyle iç içe geçerler. Bu sebeple bilimsel içerikli ve fenne dayalı anlatıları içeren bu yazın türleri ‘Fenni Edebiyat’ başlığı altında toplanmıştır. Ütopyalar ‘yok yer’ ‘olmayan yer’ ‘olması düşünülen yer’ ‘hayali ülke’ gibi kavramlar kullanılarak tanımlanan, ‘mekân’ üzerinden yola çıkılarak aktarılan düşünceler ya da aktarılmak istenen siyasal ve toplumsal düşünce ve idealin bir mekânda varlık bulduğu anlatılardır. Ütopya örneklerine bakıldığında yeniden ele alınıp değerlendirilen toplum yapısı, öncelikle kent tasvirleriyle, yeni yaşam koşulları ve mekân algılarıyla başlar. Mekânın söz konusu olduğu her ürün mimarlık ile de ilişkili olmaktadır. Çalışma kapsamında ütopya ve bilim kurgu türlerinin ortaya çıkışı, gelişimleri, doğu kültürüne yansımaları ve Osmanlı Edebiyatında varlık bulma süreci irdelenmiştir. Ardından, Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları, Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet ve Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? Adlı eserler incelemek için seçilerek mekânsal anlatımları üzerine nitel ve nicel araştırma yöntemleriyle analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Fenni Edebiyat, Bilim Kurgu, Ütopya, Mekân Analizi

Master Thesis

SUMMARY

OSMANLI FENNİ ROMANLARINDA MEKÂN ANALİZİ

Merve BAYRAK

Karadeniz Technical University
The Graduate School of Natural and Applied Sciences
Architectural Graduate Program
Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Aysun AYDIN ÖKSÜZ
2024, 108 Pages

Like many other innovations, relations with the Western world brought the literary genres of utopia and science fiction to Ottoman literature. Utopias and science fiction, which is another work of fiction and imagination of the future, are intertwined due to their similarities. For this reason, these literary genres, which include narratives with scientific content and science-based narratives, are grouped under the title of "Fenni Edebiyat". Utopias are narratives that are defined by using concepts such as "no place", "non-existent place", "imaginary place", "imaginary country", where the ideas conveyed through "space" or the political and social thought and ideal to be conveyed find existence in a space. If we look at examples of utopias, the social structure that is reconsidered and evaluated begins with representations of the city, new living conditions and perceptions of space. Any product that deals with space is also related to architecture. The study examines the emergence of the utopian and science fiction genres, their development, their reflections on Eastern culture, and the process of their existence in Ottoman literature. Then, the works entitled *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet* and *Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Varıdır?* are analyzed. These works were selected for analysis and their spatial narratives were analyzed using qualitative and quantitative research methods.

Keywords: Ottoman, Scientific Literature, Science Fiction, Utopia, Space Analysis

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1.	Kelime Çeşidi Sayısı Grafiği – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları	43
Şekil 2.	Toplam Kelime Sayısı Grafiği – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları	44
Şekil 3.	“ Edeb-i Elhan “ Kitap Kapağı (Varol, 2023)	48
Şekil 4.	“Fırâklı Hutbe: Asr-ı Hazırda 1329 Senesi İçin” Kitabı İç Ve Dış Kapakları	49
Şekil 5.	“Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet” Kitabı İç ve Dış Kapakları (Varol, 2023)	50
Şekil 6.	Kelime Çeşidi Sayısı Grafiği - Rüyada Terakki ve Medeniye - i İslamiyeyi Rüyet	73
Şekil 7.	Toplam Kelime Sayısı Grafiği - Rüyada Terakki ve Medeniye - i İslamiyeyi Rüyet	74
Şekil 8.	Kelime Çeşidi Sayısı Grafiği - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?	88
Şekil 9.	Toplam Kelime Sayısı Grafiği - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?	89
Şekil 10.	Kelime Çeşidi Sayısı Karşılaştırmalı Grafiği	100
Şekil 11.	Toplam Kelime Sayısı Karşılaştırmalı Grafiği	101

TABLÖLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Eser Künyesi – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları	27
Tablo 2. Kelime Analiz Tablosu – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları	40
Tablo 3. Eser künyesi - Rüyada Terakki ve Medeniyet-İ İslamiyeyi Rüyet	46
Tablo 4. Kelime Analiz Tablosu -Rüyada Terakki ve Medeniye - i İslamiyeyi Rüyet	66
Tablo 5. Eser Künyesi - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?	76
Tablo 6. Kelime Analiz Tablosu - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?	85

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Mimarlık disiplini diğer bütün alanlardan soyutlanmış kendi başına varlık gösteren bir alan değildir. Edebiyat, sinema gibi birçok farklı disiplinle karşılıklı olarak etkileşim halinde olan multi disiplinler bir eylemdir. Mimarlık, etkileşimde olduğu farklı sanat dallarını beslediği gibi, kendisi de bu alanlardan beslenir ve zenginleşir. İnsanın ve eylemin söz konusu olduğu her şey bir mekânda cereyan eder. Edebi eserler kişi-olay-mekân-zaman ana unsurları çerçevesinde kurgulanır. İster gerçek bir anlatı ister kurgusal bir metin olsun, söz konusu insan veya başka herhangi bir canlı yahut bir nesne var olabilmek ve eylemlerini gerçekleştirebilmek için mekâna ihtiyaç duyar. Yine sinema alanına bakıldığında, üretilen eser mekândan azade değildir. Mekân, mimarlık disiplininin en temel yapı taşıdır ve mekân içerisinde kurgulanan her eser aynı zamanda mimarlığın da çalışma alanına dâhil olur.

‘Ütopya’ kavramının varlığı terimsel olarak bu isimle ifade edilmesinden çok daha öncelere dayanır. Hatta en basit tanımı ile olumsuz şartlara karşı mükemmelin hayali diyebileceğimiz ütopyalar aslında oldukça insani bir duygunun eseridir. İnsan elinde olmayanı, sahip olamadığını düşler, dünyanın adaletsizliğine karşı yeni bir düzen yahut dinsel bir vaat olan kusursuz yerin, cennetin düşünüyü kurar. Bu düşlerin dışarıya vurumu yazılı eserlere de yansımıştır ve ütopyalar edebiyatta yeni bir tür olarak kendisine yer edinmiştir. ‘yok yer’ ‘olmayan yer’ ‘olması düşünülen yer’ ‘hayali ülke’ gibi kavramlar kullanılarak tanımlanan ütopyalar, ‘mekan’ üzerinden yola çıkılarak aktarılan düşünceler ya da anlatılmak istenen siyasal ve toplumsal düşünce ve idealin bir mekanda varlık bulduğu anlatılardır. Ütopya örneklerine bakıldığında yeniden ele alınıp değerlendirilen toplum yapısı, öncelikle kent tasvirleriyle, yeni yaşam koşulları ve mekân algılarıyla başlar. Mekânın söz konusu olduğu her ürün mimarlık ile de ilişkili olmaktadır. Ütopyanın mekân tasarlamakla yakından bir ilişkisi olduğunu ve her ütopyacının aslında bir mimar sayılması gerektiğini söyleyen Somay (2017), ütopya ve mimarlık arasındaki bağı açıkça

ortaya sermektedir. Bu ifade ütopya türü özelinde bir söylem olsa da, ütopyaların edebi bir tür oluşu ile bizi edebiyat ve mimarlık ilişkisine yönlendirir.

İnsan hayal eden, düşleyen, mevcutta sahip olduğu fiziki ve sosyolojik ortamın her zaman daha iyiye ulaşmasını arzulayan ve bu doğrultuda kendisine idealler oluşturan bir canlıdır. Mevcut toplum şartlarının ekonomik sorunları, demokratik eksiklikler, adalet ve hukuk problemleri, ailevi ve toplumsal baskıların olumsuz etkileri bu idealleri tetikler. Bu yüzden ki insanlığın varoluşundan itibaren gerek mitolojik inanışlar ve anlatılar gerek inanç sistemleri gerekse de bilim ve teknolojinin sunduğu gerçeklikler, bireyi ‘daha iyi bir yaşam’ düşüncesiyle kendi zihninde idealler oluşturmaya yönlendirmiştir. Bu idealler bir mekânda varlık bulur. Bu mekânlar somut ve gerçekte var olan yerler olabildiği gibi tamamen soyut ve hayal ürünü olarak kurgulanmış yerler olarak da karşımıza çıkabilir.

Bu idealler ve ideallerin hayat bulduğu mekânlar tarih sürecinde yazınsal eserlere yansımış ve ütopya türünü edebiyata kazandırmıştır. ‘Ütopya’ terimine ulaşana kadar, net bir tanımlayıcı kavram karşımıza çıkmamış olsa da ütopya kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir nitelikte içeriklere sahip olan eserler veya toplum tasarılarının olduğu görülmektedir.

Ütopyanın başlangıcını Platon'a kadar uzandığını söyleyenler olduğu gibi daha önceye tarihlendiren bilim adamları da vardır. Ancak insanın adaletsiz olduğu ve insan tarafından sömürüldüğü ilk çağlardan bu yana daha iyi bir yaşam özlemi hep hissedildiği için ütopyanın varlığını 16. yüzyıla ya da sadece Platon'un yaşadığı döneme indirgemek yanlış olur. Ütopya edebiyatta Batılı bir tür olarak kabul edilse de bir ideale duyulan özleminden doğan umut ilkesinden beslenmektedir. (Dağ,2017)

Thomas More’ un Utopia (1516) adlı eseri bu türün ilk en net örneği olmuştur ve ‘ütopya’ yazın türüne isim babalığı yapmıştır. Zamanla kendi kurallarını belirleyen Ütopya, yazıldığı çağ, yazıldığı yer ve yaşam koşulları dikkate alınarak alternatif bir yaşam biçimi arayışının sonucudur. Ütopyalar, modern dünyadan, yönetim modelinden ve yaşam koşullarından kaçmak isteyen insanlara edebi eser düzeyinde sunulan alternatif yaşam biçimlerinin ve yeni dünyaların kurgularıdır. (Küçükcoşkun, 2006)

Türk edebiyatında baktığımızda köklü bir ütopya anlatısından söz edilememektedir. Fakat batı dünyası ile etkileşimin arttığı 19.yy ın ikinci yarısından sonra ütöpik unsurlar barındıran yazınsal eserler olduğu görülebilmektedir. Bu eserler yazıldıkları dönemin

şartlarının da etkisiyle daha çok siyasi düşünceler çevresinde şekillenmiş olsalar da ön-ütopya olarak değerlendirilebilir. Zamanla edebi eserlerdeki ütopya özelliği daha da belirginleşir ve eser sayısında artış görülür.

Ütopya, bilimkurgu ve fütüristik eserler birbirleriyle benzer özellikler taşır ve çoğu zaman birbirleriyle iç içe geçer. Bu edebi türleri birbirlerinden net sınırlar ile ayırmak oldukça zordur. Batı ile etkileşimler sayesinde bu türlerle tanışan Osmanlı edebiyatına bakıldığında da bu kapsamda ortaya konulmuş olan eserleri bu ütopyadır ya da bu bilimkurgudur diye gruplayabilmek oldukça güçtür. Bu sebeple söz konusu türlerin eserlerinin içerikleri ve yine aynı dönemde bu eserlerin ‘fenni roman’ olarak anılması da göz önüne alındığında, ‘Fenni Edebiyat’ kavramı daha kapsayıcı bir kavram olarak ütopya-bilimkurgu-fütürizm bağlamında Osmanlı coğrafyasında yazılmış olan eserleri ifade etmek için kullanılmıştır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma kapsamında 19.yüzyıl sonarı ve 20. yüzyılın erken dönemlerinde yazılmış, Osmanlı fenni edebiyat ürünü olan eserlerden örnekler seçilmiş ve bu eserlerde söz konusu olan ideal yaşam düzenini okuyucuya aktarırken kullanılan mekânlar ve o mekânların yazıda nasıl işlendiği, nasıl kurgulandığı, nasıl tanımlandığı, okuyucuya nasıl aktarıldığı ile ilgili bir analiz yapılması hedeflenmiştir.

Ütopya geleneğinin ortaya çıkışı, gelişimi, doğu kültürüne yansımaları ve Osmanlı edebiyatında varlık bulmasına giden süreç irdelenerek başlanılan çalışmada, Osmanlı Fenni Edebiyat ürünü olan eserlerden alanında öncülük etmiş veya önemli bir yer edinmiş olan üç örnek seçilmiştir. Bu üç örnek sırasıyla Ahmet Midhat Efendi - Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları (1888), Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi – Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet (1913), Osman Nuri ERALP – Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? (1918) adlı eserlerdir. Ahmet Midhat Efendi’nin 1887 yılında kaleme aldığı ve ilk olarak 1888 yılında Tercümân-ı Hakikât gazetesinde bölümler halinde yayınlanmış olan Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eser, daha sonra kitaplaştırılmış ve 2002 yılında M. Fatih Andı tarafından yeniden yayına

hazırlanmıştır. Eser bir grup doktorun bilimsel çalışmalarından, başkalarının veya kendilerinin vücutlarında uyguladığı deneylerden bahseder. Veteriner ve Bakteriyoloji Bilimcisi olan Osman Nuri Eralp'ın 1918 yılında kaleme aldığı ve bir asır sonra Merve Köken tarafından Latin harflerle yeniden yayınlanan Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? Adlı eser Osmanlı Edebiyatının ilk bilim-kurgu eseri olması açısından önem teşkil eder. Eserde Dünya'nın dışında bilinen diğer gezegenlerde yaşam olup olmadı, var olmuşsa yahut var olacaksa bunun hangi fiziki şartlar altında olabileceğine dair yazarın tahminlerinden bahsedilir. 1913 yılında Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi tarafından kaleme alınan Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eser Rumeli Savaşı döneminde, ülkenin olumsuz halinden oldukça etkilenmiş olan kişinin keder ile daldığı rüyasında büyük dedesi ile buluşması ve ardından 400 yıl sonrasına giderek gelecekte İslam medeniyetinin nasıl yükseldiğini anlatan ütöpik bir eserdir. Siyasal ortamın da etkisiyle sık sık başvurulmuş rüya tekniğiyle anlatımın önemli bir örneğidir.

Çalışma kapsamında incelenmek üzere seçilen üç eser üzerinde nitel ve nicel değerlendirmeler ile 'mekân' ifadeleri incelenerek, eser kurgusunda kullanılan mekân organizasyonu yazıda okuyucuya aktarılırken kullanılan 'mekân' tanımlayan kelimelerin ifade ettikleri ölçeklere göre sayıca kullanım yoğunlukları ile eserler üzerinde mekân unsuru üzerine yapılan nitel değerlendirmeler arasında uyumu ya da uyumsuzluğunun değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

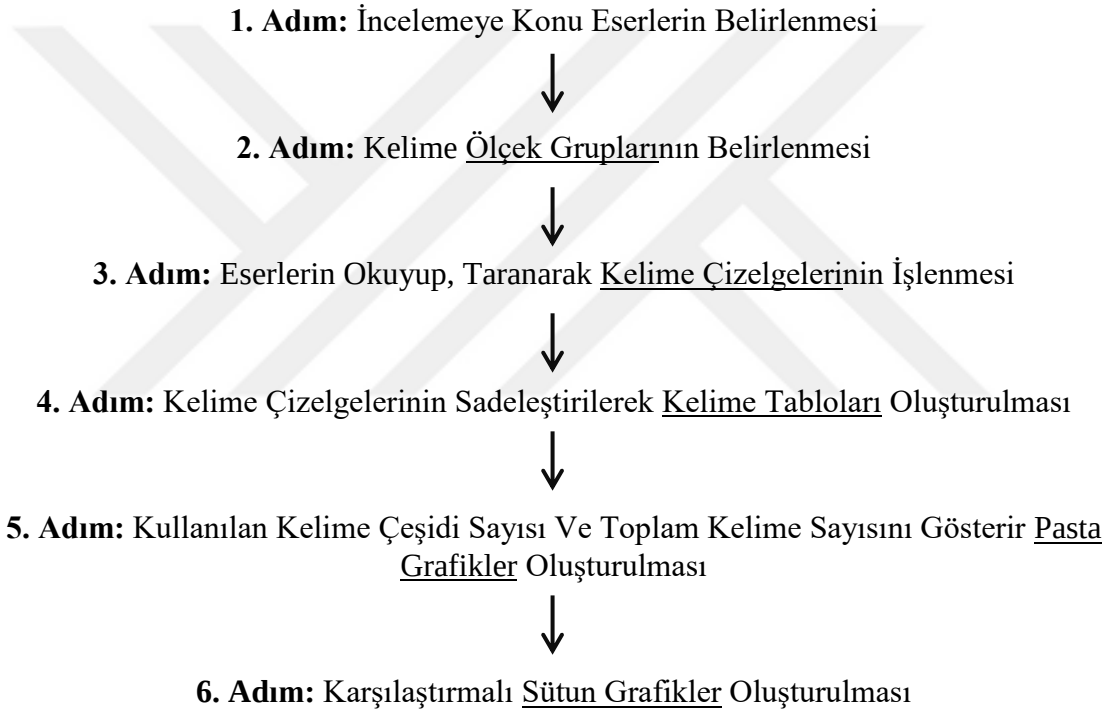
1.3. Çalışmanın Yöntemi

Tez kapsamında incelenmek üzere Osmanlı fenni edebiyat eserlerinden üç örnek seçilmiştir. Bunlar sırası ile Ahmet Midhat Efendi - Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları (1888), Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi – Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet (1913), Osman Nuri ERALP – Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? (1918) eserleridir. Seçilen bu eserlerin kurgularının farklı konu başlıklarında olması ve hikâyelerin ana kurgularının farklı mekânsal ölçeklerde yapılmış olmasına dikkat edilmiştir. Tarih sıralamasına göre incelenen ilk eser bir 'ülke'nin gelişmişliği üzerine kurgulanmışken, ikinci eser ilerlemiş ve gelişmiş bir medeniyeti bir

kent üzerinden tasvir eder, üçüncü eser kurgusu ise evren boyutundadır ve uzayda olması muhtemel yaşamlar üzerine bir değerlendirme niteliğindedir.

Seçilen bu üç eser içerisinde mekânsal anlatımlar üzerine nitel ve nicel araştırma yöntemi birlikte kullanılmıştır. Eserlerdeki mekânların tercihini neyin etkilediği, ne şekilde kurgulandıkları ve neyi simgeledikleri çözümlenmeye çalışılarak nitel değerlendirmeler yapılırken, ardından nicel veriler irdelenmiştir.

Eserler incelenirken aşağıdaki adımlar takip edilerek veriler oluşturulmuştur.

Nicel değerlendirmede de öncelikle ‘mekân’ ifade eden kelimelerin, tanımladıkları mekânsal büyüklüklere göre, büyükten küçüğe doğru, evren ölçeği, dünya ölçeği, kent ölçeği, bina ölçeği ve yapı elemanı ölçeği olarak 5 ana ölçek grup belirlenmiştir. Eserler okunarak içinde geçen, mekân ifade eden kelimeler taranmış, belirlenmiş olan bu beş ölçek başlığı altında gruplanarak her kitap için ayrı ayrı birer çizelge oluşturulmuştur. (kelimelerin tekrarlı kullanımları ile birlikte, eser içinde geçen her kelime çizelgeye işlenmiştir.) İncelenen her eser için yapılan bu kelime çizelgelerindeki tekrarlı kelimeler sadeleştirilerek hangi ölçekte, kaç farklı kelime kullanıldığı, kullanılan kelimelerin metin

içerisinde kaçar defa tekrar edildiği ve toplamda kaç adet kelime kullanıldığını gösteren kelime tablosu oluşturulmuştur. Bu tablolardan çekilen sayısal veriler ile hangi ölçekte kaç farklı kelime ve her ölçekte toplamda kaç kelime kullanıldığının bilgisine ulaşılmıştır. Bu sayısal veriler ile her eser için ayrı ayrı, söz konusu ölçeklerde kullanılan kelime türü sayısı ve kullanılan toplam kelime sayısını gösteren pasta grafikler oluşturulmuştur. Böylelikle kelime çeşitliliğinin ölçeklere göre dağılımı ile kelime toplam kullanım yoğunluklarının olduğu bölgeler için karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

Çalışmaya söz konusu olan her eser için bu inceleme yapıldıktan sonra sonuç bölümünde üç eserden elde edilen sayısal verilerin birlikte ve karşılaştırmalı okunmasına imkân sağlayan, kelime çeşidi ve toplam kelime sayısını gösteren, üç eserin de sayısal verilerinin birlikte işlendiği sütun grafikler oluşturulmuştur. Karşılaştırmalı grafikler ile eserlerin olay örgüsü ve ana mekân kurgusu ile içerisinden taranarak seçilen mekânsal ifadelerin sayıca kullanım yoğunluklarının birbirlerine kıyasla nasıl değişiklik gösterdiği incelenmiştir. Ayrıca incelemeye söz konusu eserlerin her birinin kurgusundaki ‘Mekân’lara ilişkin nitel değerlendirmeler ile tablo ve grafiklerden ulaştığımız sayısal verilerin birbiri ile uyumu ya da uyumsuzluğu durumu değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Fenni edebiyat üzerine ilk çalışma M. fatih Andı'nın 1993 yılında yayınlanan Fenni edebiyat adlı makalesidir. Fenni edebiyat tanımını da ilk kez Andı yapar. Çalışmaya konu olan eserler ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, bu eserleri, M. Kayhan Özgül'ün Türk Edebiyatında Siyasal Rüylar (2004) adlı çalışmasında siyasal rüyalar özelinde değerlendirdiği; Pelin Aslan Ayar'ın (2013) Osmanlı-Türk fantastik romanını incelerken bu eserleri doğrudan fantastik türe dâhil etmese de içerikleri sebebiyle incelemeye değer görür. Seda Uyanık (2011) ise Osmanlı bilim kurgu romanları araştırmasında çalıştığı eserler arasında, bu tez kapsamında incelenecek olan eserlere de yer vermiştir. Araştırma için seçilen eserler üzerine yapılmış çok yoğun ve detaylı çalışmalar yoktur. Mevcut çalışmalar söz konusu eserleri içerikleri açısından incelemiş, çalışma alanları özelinde, eserler üzerine nitel araştırmalar yapılmıştır.

Söz konusu eserler ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda mekânsal özelliklerine değinilmiş olsa da detaylı bir inceleme yapılmış değildir.

2.1. Edebiyat - Mimarlık İlişkisi ve Kurgusal Metinde Mekân

Edebiyat-mimarlık ilişkisine değinmeden önce mekânı tanımlamak gerekir. Hasol (1975), mekânı, insani çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemlerini sürdürmesine elverişli olan boşluk olarak tanımlayarak, mekânın evrenin bireyin algılayabileceği bir bölümünü sınırladığını ifade ederken, Sözen ve Tanyeli (1994) ise mekânı uzayın sınırlanmış parçası olarak tanımlar. Simpson ve Weiner (1989) den aktarılan benzer bir ifade de mimari mekânın, gözlemcinin algılayabileceği biçimde sınırlandırılmış uzay parçası olduğudur.

Balcı (2012) ya göre soyut mekânlar, yazarın roman kahramanının ya da diğer figürlerin kendi düşüncelerinde oluşturduğu hayallerini kurdukları, özledikleri fakat gerçek hayatta aslında mevcut olmayan tamamen farazi, kurmaca mekânlardır. Somut mekânlar

ise gerçekte var olan mekânlarıdır. İç mekân ve dış mekân olarak ikiye ayrılabilirdiği gibi açık mekân ve kapalı mekân olarak da iki gruba ayrılmaktadır. Narlı'ya (2002) göre açık mekânlar (kapsayan), ülke, bölge, deniz, şehir, dağ, park vs. gibi içinde yaşanan yapısal mekânları kapsayıcı özelliğe sahiptir. Ev, oda, hastane, fabrika gibi bazı kişilerin içinde yaşadıkları ve diğer şahısların giremedikleri mekânlar ise kapalı mekânlar(kapsanan)dır.

Mimarlık, diğer bütün alan ve disiplinlerden soyutlanmış kendi başına varlık gösteren bir alan değildir. Edebiyat, sinema gibi birçok farklı disiplinle karşılıklı olarak etkileşim halinde olan multi disiplinler bir eylemdir. Mimarlık, etkileşimde olduğu farklı sanat dallarını beslediği gibi, kendisi de bu alanlardan beslenir ve zenginleşir. İnsanın ve eylemin söz konusu olduğu her şey bir mekânda cereyan eder. Edebi eserler kişi-olay-mekân-zaman ana unsurları çerçevesinde kurgulanır. İster gerçek bir anlatı ister kurgusal bir metin olsun, söz konusu insan veya başka herhangi bir canlı yahut bir nesne var olabilmek ve eylemlerini gerçekleştirebilmek için mekâna ihtiyaç duyar. “Mekân, romanda ifade edilen yaşama can verir, derinlik kazandırır. Belki de mekân, yazında yaşamın ham maddesi, toprağıdır.” diyen Dener (1995), mekânın edebiyat için hayati öneme sahip olduğuna dikkat çeker. (Mahdizadeh, 2016) Yine sinema alanına bakıldığında, üretilen eser mekândan azade değildir ve mekân içerisinde kurgulanan her eser aynı zamanda mimarlığın da çalışma alanına dâhil olur.

Asiliskender (2004) Victor Hugo'nun, mimariyi taştan kitaba benzettiğini; matbaa bulunana kadarki tüm tarihi, binalarda bulmak mümkün gördüğünü aktarır. Ona göre, düşünceleri yansıtan, geleneklerden doğan simgeleri somutlaştırıp görünür kılan, mimari yapılarıdır. (Asiliskender, 2004) Mahdizadeh (2016), Henri Lefebvre'nin (2002) de benzer şekilde mekânda bırakılan izler ve işaretlerin önemine değinerek, mekânın yazı haline geldiğini, böylece mekânı işgal eden gövdenin ipuçlarını bıraktığını ve bedenin hareketini yazdığını söylediğini belirtir. Böylece ekonomik, sosyal gibi kavramsal mekânlar coğrafi ve yerel anlamlara ve somut mekânlara ilişkin boyutlar kazanmaktadır. Mekân, bu geniş anlamda “toplumsal ilişkilerin varoluş biçimlerinden biri ve salt insanın biyolojik varlığının değil, toplumun da varoluşunun parçasıdır” (Lefebvre, 2002) (Mahdizadeh, 2016)

James Joyce, anılarından aktarılanlara göre, Ulysses'i yazma amacını bir keresinde şöyle açıklar: “Dublin'i öyle güzel resmetmeyi (anlatmayı) istiyorum ki, bir gün aniden yeryüzünden kaybolrsa bile, bu şehir, benim kitabımdan yola çıkılarak yeniden yaratılsın”

(Budgen,1972). Bu söylem deha sahibi bir yazarın kurgusal mekân ile gerçek mekân arasındaki etkileşime dair samimi hislerini yansıtmaktadır. Mekânın insana ait gerçekliklerden / hakikatlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda gerçekte var olan bir kenti, bir mimari çevreyi yazıya aktarmış olması mimarlıktan beslenmeye bir örnek teşkil ederken, bu eserin olası bir olumsuz şartta Dublin şehrini yeniden inşa etmeye yetecek detayda olmasını hedeflemesi, yazıdan mimarlığa aktarım konusunun da bir örneği olmaktadır. Yine bu örnekte de görüldüğü üzere mimarlık ve edebiyat birbirini besleyen sıkı bir etkileşim içerisinde.

Kurmaca, kurgu veya kurgulama, gerçek dünyadan alınan malzemenin yazarın hayal gücünde sanatsal bir forma dönüştürülmesi ve gerçekliğin hayal gücünün yardımıyla sanal, nominal, hayali bir dünyaya dönüştürülmesidir. Gerçeklik, insan aklından bağımsız olarak dış dünyada var olan bir olay, olgu, durum ve varlıktır. Kurgu ise bu gerçekliklerden bazı yararlı unsurlar alan sanatçının hayal gücü ile soyut düzeyde güzel, estetik, içi uyumlu bir zihinsel dünya inşa etmesidir. (Çetin,2004)

Romanın kurgusu/kurmaca yapısı içerisinde mekân unsuru, olay örgüsü, kişiler, zaman unsurlarıyla, karşılıklı ilişkiler çerçevesinde bir örüntü meydana getirerek, bir plan çerçevesinde bir araya gelir ve eseri oluşturur. Romanda olay örgüsünün şekillenmesi, organizasyonu; olayların kimler arasında gerçekleşeceği, ne zaman ve nerede ortaya çıkacağı; olaylar arasındaki neden sonuç bağları, olayları meydana getiren çatışmaların karakteri, çatışmaların sebepleri ve düğümlerin çözülmesi gibi unsurların tasarısı ve oluşturduğu örüntü içerisinde mekân(lar)ın anlam kazandığı görülür.

Edebi metinlerde hedeflenen anlatılan olayların yüzeysel olarak okuyucuya aktarılması değil; olayı yaşayan kahramanların düşüncelerinin, bilinç ve bilinçaltı duygu durumlarının, psikolojik durumunun, anlatılan dönemde yaşanan siyasal, ekonomik, toplumsal olayların bıraktığı izlerin okunarak aktarılmasıdır. Bunu da mekânla kurulan ilişki ve mekân kurgusunda imgeleştirilen öğeler (ev, konak, köy kent vs.) ile sağlamak mümkündür. Çünkü bu mekânlar, yalnızca olayın dekoru değildir, olayın sessiz şahitleridirler. Olay kahramanlarının mekâna dair bakış açısı onu algılayışı, mekâna yüklediği anlamlar kişinin yaşadığı durumu (yani romanda anlatılan olayı) her yönüyle anlaşılabilmesi için önemlidir. Çünkü mekân, insana dair gerçekliklerden biridir ve insanı çözümleyebilmek için, mekânı çözümleyebilmek gerekir. Bu da metinlerde kuvvetli bir mekân kurgusu ve tasviriyle mümkün olmaktadır.

2.2. Fenni Edebiyat

Osmanlı fenni romanlarında mekân analizi başlıklı bu çalışmada öncelikli olarak fenni edebiyat nedir? i tanımlamakla başlamak doğru olacaktır. Tabi bu noktada ‘fen’ kelimesine de yönelmek gerekmektedir. Fenni olan nedir? i tanımlamak için önce Fen nedir? i cevaplamak gerekir. Fenn (çoğulu Fünun) yabancı bir kavram olan *La Science* nin tercümesi olarak karşımıza çıkar. Arzu İl Varol (2023) doktora çalışmasında, Osmanlıda ‘Fenn’ teriminin Avrupalı bilimler için sıklıkla kullanıldığından bahsederken, Niyazi Berkes(2002)’in “ilim” kavramını kendi uzmanlıkları için tekellerine alan din bilginlerine karşı Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni bilimlere karşılamak üzere kullanılmaktadır dediğini aktarır. Ancak İsmail Kara’nın (2020) ‘ulum’ ve ‘fünun’ kavramları ile ilgili araştırmasından hareketle, zamanla yaşanan dönemin önemli olaylarının da etkisiyle kavramların anlamalarında kaymalar olduğu ve net bir sınır oluşturularak tanımlanamayacağını söyler. İlim (çoğulu Ulûm) kelimesiyle de yeni bilimlere ifade edilmiş ve bu yeni bilimlerin batıdan alınmasının makul görüldüğü, ülke için yapılacak yenileşme hareketlerinde önemli rol oynayacağı fikri yaygındır. Terakki yani ilerleme için en önemli unsurlar ulûm ve fünundur. Bazen bu iki kavramın anlamı ayrışırken bazen de aynı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Hatta ilerleyen süreç bize bu kavramların daha çok modern teknolojik bilgileri karşılayan ifadelerle dönüştüğünü göstermektedir. Bazı aydınların tanımlamalarında bilimsel bilgiyi karşılayan fenn kavramı bazı tanımlamalarda da teknik bilgiyi, teknolojiyi kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkar. (Varol, 2023)

19. yüzyıl yenileşme hareketi ile batının bilim ve teknolojisini Osmanlıya getirmeye çabaları, 19. yüzyılın sonlarına doğru fenne dayalı bir edebiyat alanı oluşmasına sebep olmuştur. Siyasi ve ekonomik bunalımlar, bilime yöneliş ve fennin yükselişini doğurmuştur. Siyasi ve iktisadi durumların etkisiyle şekillenen, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle donatılmış bir kurguya sahip olan fenni edebiyat türü, ilk dönemlerinde yabancı eserlerin çevirileri ile kendi ürün grubunu oluşturmuşsa da zamanla kendi yerli eserlerini de vermiştir.

Fatih Andı’nın (1993) Fenni Edebiyat adlı makalesinin, bu tür üzerine yapılmış olan tek araştırma olduğundan bahseden Seda Uyanık (2013), kitabında Fatih Andı’nın fenni edebiyat tanımına da yer verir. Andı (1993), fenni edebiyatı, konusunu fenni olaylardan,

keşif ve icatlardan alan, ileride olması tahayyül edilen teknolojik gelişmelere yer veren, aya, gezegenlere, uzak kıta ve denizlere yapılan heyecanlı seyahatlerden bahseden roman türü olarak tanımlar. (Uyanık, 2013) Fatih Andı'nın tanımı da fen kavramının teknolojik gelişmeleri karşılaya bir kavram olarak kullanımına bir örnek teşkil etmektedir.

19. yy eski parlak dönemlerinden oldukça uzaklaşmış olan Osmanlının yeniden canlanma hareketleri içerisinde olduğu bir dönemdir. Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketlerinin yüzü batıya dönüktür. Gerek batı memleketlerine incelemeler yapması için gönderilenlerin yazdığı rapor niteliğindeki yazılar ve makaleler gerekse doğrudan batılı eserlerin alınıp çevirisi yapılarak yayınlanması suretiyle yazınsal ekseninde bir literatür oluşmuş ve batı ile etkileşimin somut örnekleri böylelikle günümüze taşınmıştır. Çeviri eserlere ve yabancı yazarlara olan ilgi oldukça aşikârdır, fakat Jules Verne bu yazarlar arasında en çok öne çıkan isimdir. Öyle ki 19. Yy – 20. Yy edebiyatında Jules Verne etkisi artık döneme dair çalışma yapan birçok araştırmacının değindiği başlıklardan biri olmuştur. 1885-95 yılları Jules Verne çevirilerinin en yoğun yayımlandığı dönemdir. Seda Uyanık'ın (2011) doktora tezinden derleme olan kitabında (2013) paylaştığı tabloda da açıkça okunmaktadır. Ayrıca yine bu tablodan okuduğumuz kadarıyla bu eserler 'fenni roman' ibareleriyle anılmaktadır. Bu detay da bizlere 'fenni edebiyat' isimlendirmesinin, bahsi olan dönemden çok sonra yapılan bir isimlendirme olmadığını, bu kavramın zamanında da kullanıldığını gösterir.

Elbette bu eserleri ilgi çekici kılan içerdiği teknolojik unsurlar ve sunduğu fantastik dünyalardır. Aynı şekilde Yahya Kemal'in Çamlar Altında Muhasebe (1969) makaleleri bize bunun bir diğer kanıtı olduğu gibi, dönemde ilgiyle takip edilen başka yazarlardan da bahseder ve yine bu ilgini sebebini eserlerindeki fenni unsurların yoğunluğuna bağlar.

Osmanlının yeniden güçlenmesi, ebetteki terakkiye bağlıdır. Bu terakki de ancak bilimsel ve teknolojik gelişmelerle mümkündür. Bu noktada batıyı yakalamalı hatta daha ileriye yol alınabilmelidir. Ancak tereddüt şudur ki; batı kusursuz mudur? Bu noktada ahlak kavramı artık zihinlerde önemli bir yer kaplamaktadır. Osmanlı batının terakki seviyesine ulaşmak isterken oradaki ahlaki bozulmuşluktan korkmaktadır. Ahlaki olarak doğru olana zaten sahiptir, ancak batıdan aldığı yenilikler ahlaki bozulmaya sebep olamamalıdır. Çevirisi yapılan eserlerin bu noktada zararlı olmaması önemlidir. Hatta bu mühim mesele alt metin olarak değil oldukça aleni bir şekilde gün yüzündedir. Çevirilerde bazen önsöz olarak zararsız eserler olduğuna vurgu yapılır. Mihran B. Arabacıyan

tarafından çevirisi yapılan Jules Verne-Denizin Altında 20.000 Fersah adlı eserin önsözünde ‘‘ Bu büyüleyici roman, uygunsuz aşk hikâyelerinden, kaba, korkunç ve iğrenç ihanet sahnelerinden, insanın aklını hayalini rahatsız eden tüyler ürpertici suçlardan arınmıştır ve iyi bir baba, evladının bu kitabı okumasına hiç düşünmeden izin verebilir. ‘‘diyerek eserin ahlaki açıdan problem teşkil etmediğini teyit ederek okuyucuya sunmaktadır. (Uyanık, 2013)

Aslında bu dönem batıya yönelik Avrupa’dan ziyade Amerika üzerinedir. Artık eserlerde Amerika güzellemesi okunmaktadır. Avrupa ise her ne kadar bilimde ilerlemiş olsa da ahlaki olarak bozulmuş bir toplum olarak anlatılır. Çalışma kapsamında incelediğimiz eserlerden Ahmet Midhat Efendinin Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eser ismiyle de müsemma bir nevi Amerika güzellemesidir. Yine incelemekte olduğumuz eserlerden Mustafa Nazım Erzurumî’nin Rüya Terakki adlı eserinde Avrupa’ya yönelik eleştiriler açıkça okuyucuya aktarılmıştır. Avrupa’daki ahlaki bozulmuşluğun tablosu gözler önüne serilir. Ve anlatıcı yazar, Osmanlının o dönemde yaşamakta olduğu olumsuz vaziyetleri, vaktiyle atalarının Avrupa ile kurduğu ilişki politikalarına bağlamaktadır.

Eserlerin yazıldığı dönemler savaşlar ve yenilgilerle Osmanlı toplumunun bunalımlı geçirdiği zamanlardır. Ülkenin içerisinden geçmekte olduğu bu kötü zamanların insanlara yaşattığı olumsuz psikolojik durumlar, ortaya koydukları eserlere de yansır. Ki yazarlar-anlatıcılar bunu ifade etmekten çekinmezler. Molla Davutzade Mustafa Nazım, eserine başlarken balkan savaşlarındaki ağır yenilgilerden, yaşanan kanlı savaşlardan bunalmış ve bir isyan haliyle ağlayıp bağırıp çağırdıktan içini boşalttıktan sonra bir baygınlık, ağır bir uyku hali çöktüğünden bahseder. Ve kendini birden bir dağ başında uyanmış bulur. Hikâye böyle başlar. Yahya Kemal (1969) ise Çamlar Altında Muhasebe II ye ‘‘ Bugün Romalı bir kayser gibi sıkılıyordum. ... ‘‘ diye yazısına başlar. Ve yazı rüyada terakki gibi bir zaman yolculuğu ile devam eder.

Özellikle bu iki esere bakıldığında geleceğin tasvirinin yapıldığını görülür. Gelecek yüz yılların ileri teknolojilere ulaşmış kentleri okunur. Geleceğin kurgusu, ilerlemiş, güzel işleyen bir sistemle donatılmış bir Osmanlı anlatılır. Anlattığı teknolojik donanımlar açısından bakıldığında bilim kurgu türüne yakınlık gösterse de temelde belli bir sosyal düzenin yansıması olarak bu gelişmişlik seviyesine ulaşıldığı konusu dikkate alındığında eser aslında daha çok ütopya türüne yaklaşır. Nasıl daha iyi bir toplum olunabileceği

konusunun cevabı niteliğindeki eserler, doğunun ütopya kültürünün güzel bir örneği olarak değerlendirmeye açıktır. Aynı zamanda bu eserler, dönemin siyasal havasından ötürü batılı tarzda eleştirilere kapalı olan edebiyatta yazarların bir nevi kaçış kapısı olan rüya anlatım tekniğini kullanması sebebiyle de dikkate değerdir. Ütopyalar geçmişten günümüze kadar yapılmış olan tanımlamaların yanında, en kısa ifade ile kişilerin daha iyiyi düşledikleri ve bunun hayat bulduğu çevreyi/mekânı zihinsel olarak inşa ettiği eserler olarak tanımlanabilir. Türünün en önemli örnekleri aslında yabancı kaynaklardır. Ütopyanın karakteristiği, doğu toplumlarının sosyal ve siyasal yapılarıyla uyuşmamaktadır. Eleştiri her toplumda evet mümkün ve ortaya çıkışı kaçınılmazdır. Fakat ne şekilde var olacağı toplumdan topluma değişiklik gösterir. Batılı kaynaklarda doğrudan ve sert eleştirileri okurken doğulu devletlerde bu mümkün değildir. Gerek dini inanç unsurları gerekse siyasal yapı buna izin vermez. Bu sebeptendir ki rüya anlatım tekniği ortaya çıkmıştır. Çünkü rüyalar bilinç dışı bir durum olması sebebiyle kontrol halinin dışındadır. Haliyle doğu toplumlarında ve dahi Osmanlıda ne tam ütopya ne tam bilim kurgu olamayan bu eserler, bilimsel ve teknolojik içerikleri sebebiyle fenni edebiyat çatısı altında toplanır. Tabi bu noktada da ütopyanın tarihçesi ve doğu kültürüne yansımaları ile ilgili ilerleyen bölümlerde daha detaylı inceleme yapılacaktır.

2.3. Ütopya ve Bilim Kurgu Kavramları, Tarihçesi ve Mimarlık ile İlişkisi

Bilim kurgu ve ütopya kavramları aslında terimsel olarak üretildikleri zaman diliminden çok önce ortaya konulmuş olan eserleri tanımlamaktadırlar. Hugo Gernsback 1924 yılında Jules Verne, H. G. Wells gibi birçok yazarın yazılarının da yayınlandığı ‘Sciencefiction’ dergisini kurmuş ve bu kavram böyle ortaya çıkmıştır fakat daha öncesinde, 1900 lü yılların başında yine Gernsback tarafından kurulmuş olan bir dergide, bilimsel makaleler, bilimsel öngörü içerikli anlatılar/yazılar, teknolojik buluşlarla ilgili romanlar bölüm bölüm yayınlanmaktaydı. Kavram olarak ilk kez burada kullanılmış olan ‘Sciencefiction’ kelimesi, daha önce de var olan ve yeni örnekleri de verilecek olan bilim ve teknolojik kurgu içerikli eserleri tanımlamak maksadıyla kullanılmıştır. (Baudou,2005; Somer, 2006)

Bilim kurgu ve ütopya, mevcut olan siyasal ve toplumsal düzene eleştiri ekseninde bir söylem ile yaklaşan iki anlatı türüdür. Bilim kurgu ve ütopya her zaman için, birbirlerinden net sınırlar ile ayrımı mümkün olmayan, iç içe geçmiş türlerdir. her bilim kurgu ütopya içerir, bilim kurgular ütopyaları da kapsar demek her zaman için doğru bir değerlendirme olmamakla beraber, toplumsal ve siyasal bir mevzuda bilimi temel alarak, mevcut dönem şartlarına eleştiride bulunarak, daha ‘iyi’si için alternatif bir kurgu oluşturuyor olması ütopyayı ortaya çıkarmaktadır.

Küçükcoşgun’un (2006) Bezel’den (2000) aktardığına göre; Thomas More, “ütopya” terimini Yunanca yer anlamına gelen “topos” kelimesinin önüne iyi anlamına gelen “eu” ve yok anlamına gelen “ou” takılarını birlikte çağrıştıran bir hece getirerek aynı anda “iyi yer” ve “yok yer”, yani “olmayan yer” anlamını taşıyan bir tür cinaslı söyleyişe yönelmiştir. Böylece görünüşte övgüye değer bir toplumu anlatan bu terimi oluşturan More, aynı zamanda bunun hayal ürünü bir toplum olduğunu, gerçek olmadığını, gerçekleşmesinin pek de mümkün görünmediğini, belki de hiç gerçekleşmeyeceğini ifade etmek istemiştir. (Bezel,2000; Küçükcoşgun,2006)

Thomas More’un yunanca ürettiği bu terim küçük ses değişikliklerine uğrayarak, İngilizcede ‘utopia’, Fransızcada ‘utopie’, Almancada ‘utopie’ şeklinde kullanılırken Türkçeye de ‘ütopya’ olarak geçmiştir.

Etimolojik Sözlük’te “utopia, siyasi bir ideali ifade etmek için tasarlanan hayali ülke” (Nişanyan,2010; Dağ,2017) şeklinde tanımlanan ütopya Felsefe Sözlüğü’nde “gerçeklikle ilgisi olmayan siyasal ve toplumsal düzen tasarımı. Ülküsel yaşam düzeni. Gerçekleşmesi olanaksız görünen tasarım.” (Timuçin,2004; Dağ,2017) olarak tanımlanmaktadır. Sosyoloji Sözlüğünde ise ütopya, “kusursuz bir toplumu ya da ideal bir devleti ifade eden hayali bir kurgu” (Marshall, 1999; Dağ,2017) olarak tanımlanmaktadır.

Ütopya kavramının varlığı aslında terimsel sözcüğün oluşmasından çok daha öncelere dayanmaktadır. Erken dönemlerde henüz bunu tam karşılayan bir terime rastlanılmasa da içeriğinde ütopya kavramı çevresinde değerlendirebileceğimiz nitelikler barındıran eserler olduğu bilinmektedir.

Ütopya mitolojik dönemlerde, büyük dini inanışların etkisinde olan medeniyetlerde, antik dönemlerde ve modern dönemlerde de insanın daha iyiyi, daha güzeli arzulama duygusu ve hayal yeteneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ‘ortak bir insanlık düşü’

olarak anlam kazanır. Thomas More'dan sonra terim olarak da karşımıza çıkan 'ütopya' aynı zamanda edebi bir tür niteliği de kazanmıştır.

Ütopyalar edebiyatta olduğu gibi mimarlıkta, siyasette ve daha birçok alanda ilham kaynağı olmuştur. Bu nedenle daha önce hangi alanda kullanıldığı ve 16. yüzyıldan önce bu konuda yazılmış herhangi bir şeyin olup olmadığı tartışma konusudur. Antik tarihçiler ve dilbilimciler, terimin Thomas More'dan önceki bazı antik metinlerde de benzer şekilde kullanıldığını iddia ediyorlar. (Dağ,2017)

İçeriğinde düşsel ve fantastik öğeleri, oyun fikrini barındıran ütopyalar aslında memnun olunmayan hayat şartlarının bir ürünü olarak ortaya çıkar. Büyük küçük her türlü dini inanç sistemleri içerisindeki 'cennet' olgusu; masal, destan ve efsanelerdeki mutlu dünyaların arayışı ütopyaya model olan anlatılar olmuştur. Cennet olgusunun en büyük fikir çıkış noktası inanç sistemlerinde bireylere sunulan, eksiklik, olumsuzluk ve yoksunluklardan arınmış mükemmel bir alternatif yaşam alanı vaadidir. İlahi dinlerin 'cennet' temalı anlatıları göz önünde bulundurulduğunda ütopyanın fikir temellerini inanç sistemlerinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. İnsanın günahından arınmaya çalışması, dini inancının gereği olan sorumluluklarını yerine getirerek tanrının vaadi olan cennete ulaşma çabası ve orada sonsuz mutluluğa kavuşacağı düşüncesi ütopyanın dini kaynaklardan beslendiğinin göstergesidir.

Ütopya, inanç sistemlerinde 'cennet' olarak tanımlanan bu mutlu yaşam alanının, bir yazar eliyle metin üstünde de olsa dünya üzerinde kurma çabasıdır. Bu yüzden ki ütopyalar 'yeryüzü cennetleri' olarak da nitelendirilir. Ütopyaların eleştirisi olarak ortaya çıkan anti-ütopyalar, ütopyanın kurduğu olumlu dünyanın zıttını anlatması ve mutluluk getireceğine inanılan mutlak düzenin doğuracağı kötü sonuçları gözler önüne sermesi açısından yaratılan kurgu 'cehennem' olgusuyla benzerlik gösterir. Bu sebeple anti-ütopyalar da, bu benzerlikten yola çıkılarak 'yeryüzü cehennemleri' olarak da tanımlanmıştır.

Her ne kadar temelleri dini anlatılara dayandırılrsa da 'ütopya' diyeceğimiz eserler aslında inanç sistemlerinin dışında kalır. Northrop Frye (1971) " Cennet tanrının yarattığı bir bahçedir. İnsan eliyle yapılmamıştır." demiştir. Tanrı eliyle yaratılan bu 'bahçe' dünyaya iner ve bireysel ve toplumsal amaçlarla birleşirse ütopya olur. Ütopya, insan

sözünün başladığı yerdedir. Tanrının vaadi olan cennet, ütopyaya model olsa da ütopya olamaz. (Dağ,2017)

Ütopyanın ortaya çıkışına ilişkin olarak dini kökenlerden sonra insanın yeryüzündeki varoluşunun zaten ütöpik bir karaktere sahip olduğu, dolayısıyla dünya üzerinde yapılan her eylemin ütöpik bir karakterin doğal sonucu olduğu öne sürölmektedir. Ütöpik düşüncenin ve ürünlerinin temelinde gelecekte daha iyi ve mutlu bir yaşama duyulan ihtiyaç ve insan yaratıcılığının etkisi yatmaktadır. Ütopyanın kökenini açıklamaya yönelik bir diğer görüş ise ütopyanın insanın doğal yapısına bağlı olduğudur. İnsanoğlunun ütöpik yöneliminin hakim olduğu genel kabul görmektedir; çünkü insan doğası gereği sahip olduklarından memnun olmayıp, daha fazlasını ve daha iyiyi arzulamaktadır. (Dağ,2017)

Mevcut yaşam düzenindeki olumsuzluklar ve eksikliklerden dolayı mutsuzluk duyan birey, zihninde ‘gerçekte var olmayan bir yer’ tasarlamaya yönelir. Bu tasarı, kişinin kendisi ve toplumsal istekleri doğrultusunda oluşacağından işin içine kurgu girmiş olur. Bu kurgu, yani bireyin düşlediği ideal toplum modeli ütopyayı oluşturur.

Küçüköksüz (2006) ütopyaların temelde yüzü geleceğe dönük olmasına rağmen daha çok şimdiki zaman içinde kurgulanan ferdi ya da daha çok toplumsal ideallerin gerçekleştirilme arzusu ile alegorik-sembolik düzlemde hayallerle oluşturulmuş mükemmel düş ülke modelleri olduğunu, ancak mükemmel düş ülke arayışının olumsuz düzlemde geliştiği anti ütopya şeklinde adlandırılan yapılarla da karşılaşıldığını belirtir. (Küçüköksüz,2006)

Ütopyalar başka yazın türleriyle sık sık karıştırılmıştır. Benzer yapıda gelişen fantastik, masal, bilimkurgu, siyasetname gibi türler ütopya ile belli ilişki ağları barındırır. Hatta bazı alanlarda çoğu kez iç içe geçer. Bazen yeni bir gezegen, bazen yeni bir ülke hatta keşfedilmemiş, hiç gidilmemiş topraklar olarak tasarlanan ütopyalar, yaşanan dünyanın dışında bir yerde kurulduğundan fantastik anlatının sınırlarında dolaşır. Bu düşsel ögeler ütopya kurgusunun ana malzemesi olur. Fakat fantastiğin bu gerçeklikten uzak büyüdü dünyası, ütopyanın ‘gerçekleşebilir’ hissi vermesi amaçlanan anlatı yapısından oldukça uzaktır. Bu noktada ütopya bu türlerden ayrışır. Teknolojik gelişmeler ve bilime dayalı kurgularda ise bilimkurgu yazın türü, ütopyanın en önemli başvuru kaynaklarındandır. Özellikle ütopyanın karşı tezi olan anti-ütopyalar bilimsel verilere

dayanır. Bilim ve teknolojik gelişmelerin sunduğu veriler, dünyanın gelecekte yaşanılmayacak bir yere dönüşeceği düşüncesi üzerine kurgulanır.

Ütopya yazımı ile mimari söylemler (ve mimari elemanlar) iç içe geçmiş durumdadır. Ütopya üzerine yapılan tanımlamalara bakıldığında hep bir ‘yer’ üzerinden tanımlandığı görülür. ‘yok yer’ ‘olmayan yer’ ‘olması düşlenen yer’ ‘hayali ülke’ gibi kavramlar kullanılması, yapılan tanımlamaların bir ‘mekan’ üzerinden yola çıktığını göstermektedir. Ütopya örneklerine bakıldığında yeniden ele alınıp değerlendirilen toplum yapısı, öncelikle kent tasvirleriyle, yeni yaşam koşulları ve mekân algılarıyla başlar.

Mimarlık açık veya kapalı her türlü alanda bir düzen oluşturan, yaşam standart ve pratiklerini belirleyen bir disiplindir. Haliyle duvar, kapı, bina gibi yapısal ve kentsel ögeler mimarlığın bir ürünü olduğu gibi açık alanlar da mimarlık disiplininin bir ürünüdür. Açık alan dediğimiz yerler her ne kadar sınırları belirsiz bir alan ifade ediyor gibi görünse de, mimari disiplin, bireyin zihninde soyut kavramlarla dahi bu alanı sınırlandırarak bir mekân haline dönüştürür. Bir yaşam barındıran bir düzenden bahsettiğimiz her metin aslında bir mimari alan da içermektedir. Kurgudan yapıyı beslediği gibi, yapısallıktan gerçek yahut kurgusal yazılı eserlere de geçiş yapıldığı görülür. Özetle mimarlık ve edebiyat istemli ya da istemsiz yan yana var olan disiplinlerdir.

Bülent Somay (2017) Toplum Mühendisleri ve Toplum Mimarlığı başlıklı çalışmasında “ Ütopyanın mekân tasarlamakla yakından bir ilişkisi var. Kuşkusuz böyle bir ilişki var ve her ütopyaacı aslında bir mimar sayılmalı. Çünkü toplumları ve kültürleri yalnızca birbiri ardına gelen bir olaylar sırası, çizgisel bir gelişim silsilesi olarak değil de bir yapılar ağı (structural network) olarak görürsek, mimarlık bu yapıların kavranması ve yenilerin tasarlanması için en doğru metafor olacaktır.” Diyerek ütopyanın mekânı işaret ettiğini savunmuştur. (Somay, 2017; Başbüyük, 2022)

Edebi bir tür olan ütopyanın da mimarlığında sorduğu sorular aynıdır. Nasıl bir kentte yaşamalıyız? Nasıl bir çevrede yaşamalıyız? Nasıl bir düzen kurgulamalıyız? Mutlak doğru nedir? ... Benzer kaygılar taşır, benzer açılardan olayları ele alır ve çözümler üretmeye çalışırlar. Bu benzerlikler Edebiyat ve mimarlığın iç içe geçmiş disiplinler oluşunu bir kez daha gözler önüne serer. Yazı da mimari de kurgusal bir tasarımıdır.

2.3.1. Doğu ve İslam Kültüründe Ütopya

Ütopyanın tarihsel gelişim süreci üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında daha çok batı kökenli temellere dayandırıldığı görülmektedir. Kimi araştırmacılar ütopya'yı batı kökenli, Hristiyan inanç kültürüyle ilişkili, yalnızca batıya has bir tür olarak kabul etmiş olsa da, kimi araştırmacılar ütopyanın evrensel olduğunu savunmuştur. Krishan Kumar (2006) ütopyanın batıya özgü olduğu görüşünü savunurken Raymond Williams (2013) ve J.C.Davis (1981) ütöpik düşüncenin evrensel olduğunu ve her gelenekte rastlanabileceğini savunmuştur. Murat Gülsoy'a göre ütopya batı kaynaklıdır ve batıdan yayılan bir türdür. Faruk Öztürk ise batıdaki gibi siyasal bir eleştiri, başkaldırı misyonu yüklenmese de doğunun da bir ütopya kültürü olduğunu ifade eder. Batının ütopya kültürü siyasi ve toplumsal bir oluşumdayken, doğunun ütopyaları ise daha mekânsaldır.

Dağ (2017), Ahmet Sait Akçay'ın (2008) "Batı ütopyalarının temelinde devlet ve iktidar projesi vardır. Doğu'da Yunan felsefesinin etkisiyle bu tip toplumsal tasarılar sunulsa da böyle bir toplumsal modelin/idealin yayılma imkânı bulamaması Doğu'nun karakteristiğinden ötürü kaçınılmazdı" diyerek doğu ütopyalarının toplumsal bir proje olarak görülemeyeceklerinin altını çizdiğini belirtir. (Dağ,2017) Ütopyaların batılı karakteristiği doğu coğrafyasıyla pek fazla örtüşme imkânı bulamaz. Doğunun karakteristiği toplumun değişmezliğini esas alan bir yapıdadır. Mevcut olan düzenden, yaşanan hayattan daha iyisinin olamayacağı olsa dahi bunun daha önce olmayan yeni bir toplum modeli ile değil de geçmiş dönemlerdeki devletin parlak zamanlarına dönüşle mümkün olacağı düşüncesinin olduğu görülür. Bu geçmişe dönük düşünceler regressive ve moralist (geriye yönelsemeci) olarak adlandırılmıştır.

Edward Said'den aktarılan restore edici metinler/destekleyici metinler konusuna bakıldığında "İslamiyet açısından Kur'an tam, benzersiz ve taklit edilemez bir metin olarak diğer tüm metinleri gölgede bırakır; dolayısıyla Müslüman dünyada yazı, Batı'dakinden farklı bir misyona sahiptir." Dediğini görürüz. Hristiyan inancının kutsal kitabı İncil farklı kişiler tarafından ele alınmıştır, yoruma açıktır ve yazarın değişimiyle 'metin restore edici' dir. İslamiyet inancının kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim ise ilahidir, tektir ve değiştirilemezdir. Haliyle yorumlayarak farklı versiyonları üretilemez. Onunla ilgili yazılacak olan metinler yalnızca ana kitabı destekleyen içeriklere sahip olabilir. Yeni bir metin yoksa yeni bir tasarı da yok demektir. Buna bağlı olarak İslam kültüründe ütopya

geleneğinden bahsedilemeyeceği savunulur. Hilmi Yavuz da doğu kültüründe ütopyanın edebi bir tür olarak toplumunda kendisine yer bulamayışını Kur'an'ın otoritesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. (Dağ,2017)

Hilmi Yavuz'un Edward Said'den yola çıkarak ifade ettiği gibi, İslam düşünce geleneğinde başka bir dünyanın yaratılması veya verili dünyanın edebî faaliyet yoluyla dönüştürülmesi veya yeniden üretilmesi yoktur, çünkü dünya mevcut haliyle tamdır. Dolayısıyla bu medeniyette yazılan metinler süslemeci metinler olup, Müslüman toplumlarda birey üzerinden ideal romanlar kurguları oluşturulmuş ve bireyin 'kamil insana' ulaşma süreci anlatılmıştır. (Yumuşak,2012)

Ahmet Yalçınkaya (2004) ise doğuda ütopya yok söylemini ‘‘ Bu ülkede niçin ütopya yok?’’ sorusunu sorarak ve ardından ‘yokluk’ tan kastının ne olduğunu açıklayarak ele almıştır. Sonucunda ise doğrudan ütopya geleneğinin ve ütöpik düşünce sisteminin olmayışından ancak ütopyanın ön formu olabilecek şekilde düşünce ve yazınsal eserlerin mevcut olduğundan bahsetmiştir.

Orhun Yazıtlarına bakıldığında Türk milletinin yoksul ve zengin dönemleri arasında kıyaslama yapılmış olduğu görülür. Kutadgu Bilig’de dönemin tasvirinin yanı sıra mutluluğun yolları, ideal devlet-toplum sisteminin ne olması gerektiğinden bahsedilir. Farabi, Medinetü’l Fazıla adlı eserinde bütün milletlerin mutlu olduğu ideal bir devlet tasarlamaya çalışmıştır. Mevlana ve Yunus Emre’nin bazı eserlerinin, Dede Korkut Hikâyelerinin gelecekle ilgili tasavvurlarının ütopya geleneğiyle örtüştüğü görülmektedir.

Yaygın görüşe göre ütopyalar batı kültürünün bir eseridir ve doğu toplumlarında ütopya rastlanılmaz. Özellikle Osmanlı-Türk kültüründe Tanzimat dönemi öncesinde ütopyanın varlığından söz edilmez. Bu görüşü destekleyenler olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur. “Mevcut dünyanın Tanrı böyle olmasını istediği için böyle olduğu düşüncesinin (nizamı alem) ya da gelişmenin ancak geçmişteki ideal duruma dönüşle mümkün olacağı yönlü yaklaşımların (regressive ve moralist düşünce) hakim olduğu kültürlerde, belki ütöpik unsurlar taşıyan belli eserlere rastlanabilirse de, bir ütopya “geleneğinin” var olamayacağı açıktır” diyen Kılıç (2004), bu sebeple Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı toplumunda ütopya kavramından bahsedilemeyeceğini ifade etmiştir.

Doğu toplumlarının politik yapısı açısından bu durumu ele alındığında da yine tek irade olan ‘Hükümdar’ profilini görürüz. Hükümdar tek irade kanalıdır ve onu eleştirecek,

sınırlayacak herhangi bir söylemin bu siyasal sistem ve inanç sistemleri içinde yeri yoktur. Siyasal bir başkaldırı olarak yeni bir söylem üretilmesi mümkün değildir. Haliyle batılı tarzda bir ütopya kültüründen bahsedilemez.

İslam inancı açısından bakılacak olunursa, kutsal kitapta anlatılan cennet, ütopya ile benzerlik gösterir. Bu durum dini inanışların ütopya kaynaklık edilişyle ilişkilendirilebilir.

İslam felsefesinde İbn Sina ile başlayan İbn Tufeyl, İbn Bacce vb. tarafından devam ettirilen hikâye tarzında felsefî eser yazma geleneği, sembolik ifadelerle İslami sistemin daha iyi kavranmasını amaçlar. İbn Sina ve İbn Tufeyl'e ait olan Hay Bin Yakzan (Uyanık Oğlu Diri) adlı metinlerinde sembolik bir dille ütöpik ülkeler tasvir edilmiştir. İbn Tufeyl'e ait olan Hay Bin Yakzan, aynı zamanda dünyadaki ilk felsefik roman olarak kabul edilir. (Dağ,2017)

Beşir Ayvazoğlu (2015) İslam kültüründe batılı tarzda ütopya tanımlaması içerisine girebilecek eserler olmadığını ancak içeriğinde kendine has ütöpik karakterler barındıran eserler olduğunu ifade eder. Bu eserler siyasal şartlar da göz önüne alındığında siyasetname ya da rüya tarzında yazılı olan eserler olarak karşımıza çıkar. Batıdaki sistem eleştirilebilir. Fakat Doğıdaki siyasal irade ise mutlak ve tektir. Siyasal iradeye eleştiri meşru görülmez. Bu sebeple ütopya geleneği, batıdaki kadar yaygın olmadığı gibi, 'rüya' türündeki yazılarla kendine doğı literatüründe yer bulmuştur. Eleştirinin kabul edilebilir görülmediğı bu kültürlerde toplumsal sisteme dair yenilik düşüncelerinin 'rüya' yazı türü ile ifade ediliş elbette tesadüf değildir. Rüya yazı türünün haricinde siyasetname olarak isimlendirilen, hükümdara tavsiye niteliğinde içerik barındıran eserlerde de mutlu gelecek tasvirlerini okuyabiliriz. Nizamülmülk'ün 1941 yılına tarihlenen Siyasetname 'sinde eşit ve adil bir toplumdan bahsedildiğı görülür.

Doğı kültüründe net olarak ütopya geleneğinden bahsedemesek de içerik olarak ütöpik düşünceler barındıran ya da ütopya geleneğiyle paralel konulara değinen eserlere rastlamak mümkündür. Hayal, umut, gelecek gibi kavramlar içeren eserler bir ucundan ütopya türüne dokunuyor olsa da ütopyanın asıl fikir temeli olan ideal toplum düzeni tasarlama fikrinden uzaktırlar. Bu sebeple ütöpik unsurlar barındırdıkları göz ardı edilemediğı gibi doğrudan ütopya olarak da adlandırılması mümkün görülmemektedir.

2.3.2. Türk Edebiyatında Ütopya ve Osmanlı Fenni Edebiyatı

Ütopyaların daha doğrusu ütöplast düşüncelemlerine ortaya çıkışı Platon'un Devlet adlı eserine kadar götürölse de, 16.yy da Thomas More' un Utopia adlı eseriyle kendine isim bulan bu düşsel anlatılar ve gelecek tasavvurları edebi bir nitelik de kazanarak literatürde kendine yer açmıştır.

Ütopya üzerine yapılan birçok farklı tanımlama mevcuttur. Bu sebeple bir eserin ütopya olarak değlerlendirilebilmesi için hangi kriterleri taşıması gerektiği konusunda bir kesinlikten söz edilemez. Türk edebiyatına dönlüdüğünde ütopya-ütöplast eserler konusu oldukça tartışmaya açık bir alandır. Kimi araştırmacılara göre ütopya batı kaynaklı bir edebi türdür ve kıstasları buna yönelik olmalıdır. Kimi araştırmacılara göre ise ütopya evrenseldir ve ait olduğı toplumun karakteristiğı bağlamında yeniden şekillenir. Batılı anlamda ütöplast eser tanımını esas alınacak olunursa doğrudan bu ütöplast bir eserdir diyebileceğimiz eserlere doğu kültüründe, özellikle de Osmanlı-Türk coğrafyasında rastlamak pek mümkün değildir. Ancak ütöplastın evrenselliğı ve ait olduğı toplum özelliklerine göre farklı şekilde oluşturulabileceğı düşüncesinin doğrultusunda bakıldığında da, mutlu gelecek tasarıları, devlet büyüklerine tavsiyeler, eşitlik, adalet vb. gibi ütopyaya ait unsurları barındıran nazım(şiiir) ve nesir(düz yazı) türünde birçok eser olduğunu görürüz.

Doğu ve Batı kültürü farklı karakteristik özellikler göstermektedir. Haliyle bu coğrafyalarda ortaya konulan eserlerde de bu farklılık okunacaktır. O halde herhangi bir kavram ya da edebi bir tür için tamamen tek bir kültüre dayalı bir tanımlama yapılması ve bir eserin bu gruba dâhil olup olmadığına karar verilmesi için bu tanımlamanın tek ölçüt olması doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Türk edebiyatında batıdaki gibi siyasal bir başkaldırı, mevcut düzeni bozmaya yönelik bir girişim ya da isyan şeklinde olmasa da bireysel temaların ağırlıklı olduğı ütöplast eserler mevcuttur. Fakat kavram olarak 19. yy a kadar 'ütopya'dan bahsedilmez. Türk edebiyatında hayali bir dünyanın anlatıldığı bu eserler Osmanlı aydını tarafından hayal, muhayyemat, habname, vakıaname gibi terimler ile karşılanmıştır.(Dağ,2017)

Tanzimat dönemi batı ile etkileşimin arttığı, bunun bir getirisi olarak Osmanlı coğrafyasının birçok yenilikle tanıştığı bir dönemdir. Ütopya yazı türünün Türk

edebiyatında yerini alması da bu döneme tarihlendirilmektedir. İlk dönemlerde çeviri yoluyla eserler edebiyatımıza kazandırılmış, daha sonra bu eserlerin etkisinde yeni eserler üretilmiştir. Burada dikkati çeken detay aslında şudur ki batı edebiyatından çevrilen ilk eserin ütopya türünde olmasıdır. 1862 yılında Fenolan'dan çevrilen Tercüme-i Telemak (1699) daki Salante'nin ilk Avrupai ütopya olduğu Arslan Kaynardağ (1993) tarafından ifade edilir. (Varol,2023)

Meşrutiyet ve cumhuriyet fikirlerinin işlendiği ütopya metinleri Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. Eski güçlü zamanlarından eser kalmayan, yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı Devletini kurtarmaya yönelik eserler üretilmiştir. Bu eserlerde meşrutiyet ve cumhuriyet fikirlerinin işlenmesinde Fransız etkisinin payı büyüktür. Bir başka bunalım dönemi olan Servet-i Fünun döneminde de 'yeşil yurt' girişimi gibi ütopya denemelerine rastlanır. Cumhuriyetin ilanından sonra ulus-devlet politikaları çevresinde oluşturulan eserler 1965 yılından sonra geleceğe dönük karamsar bir bakış açısı kazanmıştır ve anti-ütopyalara dönüşmüştür. Bu duruma toplumun sosyolojik ortamının etkisi elbette büyüktür.

Türk edebiyatında ütopya ilk dönemlerde rüya anlatım tekniği ile varlık bulur. Sosyopolitik içerikli rüyalar, Türk edebiyatında ütopya denildiğinde ilk incelenmesi gereken yazı türüdür. Namık Kemal ve Ziya Paşa bu türün ilk örneklerini kaleme almışlardır. Siyasi ve toplumsal krizlerin yaşanması ve ifade özgürlüğünün kısıtlılığı hali yazarları rüya yolu ile anlatıma yönlendirmiştir. Rüya yolu ile anlatım daha öncelerden beri mevcut olan bir eleştirel yazı yöntemidir. Aslında yalnızca Osmanlı kültürüne de has bir durum değildir. Farklı kültürlerde, özellikle de Rus edebiyatında rüya yoluyla anlatımın tercih edildiği metinlerin sayısı oldukça fazladır. M. Kayahan Özgül'ün Türk Edebiyatında Siyasi Rüya (2004) adlı eserinde ütopyik unsurlar barındıran, siyasi rüya olarak kurgulanan metinleri bir araya getiren derleme bir eserdir. Bu eserde ütopya ve siyasi rüyaların benzerliğinin oldukça net ortaya koyulduğu görülmektedir. Ziya Paşa'ya ait olan Rüya, dönemin ilk ütopyası olarak kabul edilir ve dönemin aydınları ve siyasetçileri tarafından oldukça ilgi görür.

Namık Kemal Rüya'sını Özgül'ün (2004) belirttiğine göre, Magosa'da iki yıl kaldıktan sonra Zeynel Abidin Reşit'e gönderdiği bir mektupta bu eserinden "Rüya'yı gönderdim; tab'ına kasap değil, kahraman katil bile cesaret edemez sanırım. Avrupa'da bastırırsanız, onu bilmem" diye bahsederek eserin o dönemde Osmanlı topraklarında basılmasının mümkün olmadığını belirtir. (Dağ,2017)

Yumuşak (2012), Kılıczâde İ. Hakkı'ya ait olan rüyanın, 1329'da İctihad'da "Timsâl-i Emel" imzasıyla yayımlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı rüya, rüya adıyla yapılan eleştiri geleneğinin önemli örneklerinden olduğunu söyler. Bu rüyada Batıcıların bütün hedefleri özetlendiğini, Celal Nuri'nin, Târih-i İstikbâl adlı bir seri kitabı ve Molla Dâvut-zâde Mustafa Nâzım'ın "Rûyâda Terakki ve Medeniyyet-i İslâmiyyeyi Ru'yet" in de (1913) önemli rüya metinlerinden olduğunu aktarır. (Yumuşak,2012)

Rüyalarla başlayan ütopya macerası roman türüyle devam eder ve ilerleyen süreçte daha net olarak ütopya/anti-ütopya tanımlamalarına dâhil edilebilecek içerikte eserler ortaya konulur. İsmail Gaspıralı'nın 1887-1889 yıllarında kaleme aldığı Darürrahat Müslümanları adlı kitabı ilk ütöpik roman olarak kabul görür.

Ütopyalar oluşturuldukları toplumların karakteristiğinden ve dönemlerinin siyasal ortamlarından bağımsız olarak düşünülemez. Bu sebeptendir ki savundukları toplum modeli ve işledikleri temalar açısından her dönem farklı özellik göstermişlerdir. Türk edebiyatındaki ilk ütopyalar rüya türünde ortaya çıkmışlardır ve toplumsal etkileri olmuştur. Siyasal rejim değişikliği ve modernleşme konusunda yeni ufuklar açılmasını sağlamışlardır. İlk dönemlerde eserlerde 'meşrutiyet' fikri üzerinde durulur. Bu dönemde 'cumhuriyet' fikri henüz tam oluşmuş değildir. Meşrutiyetin ilanından sonra, dönemin siyasi ortamının etkisiyle yine eserlerin 'II. Meşrutiyetin' ilanı fikri etrafında şekillendiği görülmektedir. Daha sonraları cumhuriyet fikrinin oluşmuştur. II. Meşrutiyet döneminde ortaya konulan eserlere bakıldığında Türkçülük, Turancılık temalarının işlendiğini görürüz. Cumhuriyet dönemi eserlerini incelediğimizde ise bu temalar yerini eğitim, köy politikaları, köy enstitüleri, eğitilmiş köy toplulukları temalarına bırakır. Şüphesiz bu temalar rastgele seçilip ortaya atılmamıştır. Dönemin siyasi ve toplumsal şartlarının, ileri sürülen ideolojilerinin edebi eserlere yansımalarıdır. Ahmet Ağaoğlu'nun Serbest İnsanlar Ülkesi (1930), Yakup kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara (1934) ve Peyami Safa'nın Yalnızız (1951) adlı eserlerinde Cumhuriyet dönemi ütopyalarının ortak özelliği olan ulus-devlet düşüncesinin desteklendiği görülmektedir.

Türk edebiyatının Tanzimat ile birlikte tanıştığı ütopya, ilk dönemlerde rüya ve siyasetname türleriyle varlık göstermişken 1930 lu yıllara gelindiğinde roman türünde yazılan eserlerde artış görülmektedir. 1965 yılı sonrasında yayınlanan eserlere bakıldığında karamsar düşüncenin hakim olduğu anti-ütopyalara yönelimin başladığı görülmektedir. 1980 sonrası dönemde bilim kurgu, teknolojik gelişmeler ve modernizmin iç içe geçtiği

ütöpik eserler yazılmıştır. 90 lı yıllarda bilim ve teknolojinin gelişimi ve bilim kurgu türüne olan ilginin etkisiyle ütopyalara nazaran daha çok sayıda anti-ütopya yazılmıştır. Son dönemlerde anti-ütopyalara yönelişin artması elbette sosyal hayattan, toplumun yaşadığı krizlerden ve ülkenin geçtiği kritik dönemlerden bağımsız düşünülemez.

Fenni edebiyat kavramı ise aslında daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz bu ‘ütopya’ ve ‘bilim kurgu’ tanımlamasına tam oturmayan, ama onların temel aldığı prensiplere dayanan eserleri kapsar. 19. Yy yenileşme hareketlerinin birçok alanda yansımaları olmuştur. Batıyı örnek alıp, inceleyip, batıdan bizim toplumumuza yansıyanlara bakıldığında yazılı eserler de önemli bir başlık oluşturur. Osmanlı toplumu çeviri eserlerle bu dönemde daha çok içli dışlı olmuştur. Öyle ki Jules Verne bu dönemin en etkili yabancı yazarıdır. Hatta Seda Uyanık (2011), Osmanlı Fenni Edebiyatı üzerine yaptığı çalışmada Jules Verne etkisine ayrı bir başlık açmıştır. Osmanlıda o dönemde yayınlanan çeviri eserlerde fen içerikli romanların rağbet gördüğünden bahseden Uyanık (2011), Jules Verne’den çeviri yapılan eserleri yayın yılları ile tablolaştırarak kitabında yer vermiştir. Bu noktada diğer yabancı yazarlara nazaran daha çok rağbet gördüğü ve haliyle Osmanlı aydınları üzerinde daha çok etki bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim yine o dönemin yazarlarından Yahya Kemal (1969), Çamlar Altında Muhasebe II başlıklı makalesinde, kitapçada okumak için kitap bakarken Jules Verne’in yanı sıra Barres, Wells, Alexandre Dumas gibi yazarlardan da bahseder. Ancak “.... Bizim nesil Jules Veme’i okurdu. Şimdi aynı hararet-i hayal’le Wells okunuyor. Bu iki hikaye-nüvis aynı nevi’ hikayede iştihar ettiler. Yalnız Wells daha fenni, fünün-ı hâzıra’nın gavâmızma daha aşına addolunuyor.” Diyerek o dönemde Jules Verne’in eserlerine ilginin yoğun olduğunu ifade ettiği gibi akabinde Wells’e kayan ilginin sebebini daha fenni olmasına bağlamaktadır. Dönemin aydınlarından birinin ifadelerinden bunu okumak, genel durumu değerlendiren araştırmacıların vardığı bu noktanın doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Teknolojik gelişmeler noktasında batıyı yakalamaya çalışan Osmanlı aydınları ve yazarları, fenni içerikli eserlere ilgi duymuş ve çeviri eserlerden etkilenmiş, akabinde fenne dayanan eserler yazmaya yönlenmiştir. Fenden, seyahatlerden, zamanda yolculuktan, düşlenen yarınların gerçekleştiği bir dünyanın var olduğu bir rüya âlemi olarak bu eserler kurgusunu oluşturmuştur.

Fenni edebiyat başlığı altında ismini andığımız eserlerden Rüya Terakki, kurguladığı sosyal düzen açısından ütöpik bir yaklaşım içerisindeyken, yazarın anlatımında

bize aktarılan üç katlı boğaz köprüsü – ki o yıllarda henüz köprü yapılmış değildir- köprünün ve binaların bağlantıları, şehir kontrol ve güvenlik sistemleri, lokantadaki servis sistemi, uyku odaları vs. detaylar tamamen teknolojik unsurlar içermektedir. Bu açıdan bakıldığında da eser bilim kurgu özelliği taşımaktadır. Fen alanında çalışmalardan ve bunların sonucu ürünlerden bahsettiği için bu eseri, Fenni Edebiyat başlığı altında değerlendirilir. Aynı şekilde Ahmet Midhat Efendi'nin Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eseri, tamamen fenni unsurlarla donatılmıştır. Yahya Kemal'in Çamlar Altında Muhasebe adlı makaleleri de fenni unsurlar içermesinin yanı sıra geçmişe yönelik alternatif bir tarih yazar. Yazının sonunda da bunun aslında olmadığını, iksirin döküldüğünü söyler akıbetin hiç de güzel bir noktaya ulaşmadığı alt mesajıyla metni sonlandırır.

3. YAPILAN ÇALIŞMALAR

Osmanlı Fenni Romanlarında Mekân Analizi başlıklı bu çalışmada, romanlar üzerine bir araştırma hedeflendiğinden öncelikli olarak edebiyat ve mimarlık ilişkisi açıklanmış, ardından Fenni roman kavramı üzerinde durulmuştur. Ütopya ve bilim kurgu kavramlarının tanımlamaları, tarihçeleri ve mimarlık ile ilişkileri irdelenerek devam edilen çalışmada, Doğu ve İslam kültüründe ütopyanın yorumlanması ve Türk Edebiyatında ütopyanın nasıl ele alındığı, ne şekilde varlık bulduğu üzerinde durulmuştur. İlk dönemlerde batılı eserlerin çevirileri yayınlanırken, bu eserleri tanımlamak ve söz konusu eserlerin bilimsel içerikli olması noktasına vurgu yapmak amacıyla ortaya çıkmış olan ‘fenni roman’ kavramı zamanla kendine özel bir alan açmıştır. Yalnızca çeviri eserlerle sınırlı kalmayıp, Osmanlıda da fenni roman yazıcılığı görülmüştür. Doğu ve batı kültürlerinin farklı karakteristik özellikleri gereği ütopya ve bilim kurgu türü eserlerin kimlikleri ve sınırları iki coğrafyada farklılık göstermektedir. Batılı anlamda bir ütopya ve batılı bir bilim kurgu ürünü olmasa da doğu coğrafyası da kendi bilimsel ve ütopyik eserlerini üretmiş ve bunu ‘fenni edebiyat’ başlığı altında toplamıştır.

Osmanlı fenni edebiyat ürünü olan üç eser çalışma kapsamında incelenmek üzere seçilmiştir. Seçilen eserler sırası ile Ahmet Midhat Efendi - Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları (1888), Molla Davutzaade Mustafa Nazım Erzurumi – Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet (1913), Osman Nuri ERALP – Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? (1918) adlı eserlerdir. Bu eserlerde anlatılan hikâyenin nasıl bir mekân kurgusuna oturtulduğu, kullanılan mekânların çeşitliliği ve ne tür mekânların kullanıldığı, kullanılan mekânların okuyucuya aktarılma şekli ile ilgili nitel ve nicel bir araştırma yapılmıştır. Seçilen bu üç eser içerisinde mekânsal anlatımlar üzerine nitel ve nicel araştırma yöntemi birlikte kullanılmıştır. Belirlenen mekânsal terimlerin gruplanarak listelenmesi yöntemi ile tablolar oluşturularak elde edilen sayısal veriler grafiklere dönüştürülmüştür. Eserlerin içerisinde geçen mekân ifade eden kelimeler belirlenmiş, büyük ölçekten küçük ölçeğe doğru 5 ana başlıkta gruplanarak listelenmiştir. Her üç kitap için ayrı ayrı çizelge hazırlanarak kullanılan mekânsal kelimelerin hangi ölçekte ve kaç defa kullanıldığına dair sayısal veri elde edilmiştir. Elde edilen sayısal veriler grafiğe dönüştürülerek ifade edilmiş, oluşturulan grafikler üzerinde üç kitabın karşılaştırılması

yapılmıştır. Ayrıca bu mekânların tercihini neyin etkilediği, ne şekilde kurgulandıkları ve neyi simgeledikleri de çözümlenmeye çalışılmıştır.

3.1. Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları –Ahmet Midhat Efendi (1888)

Tablo 1. Eser Künyesi – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları

ESER KÜNYESİ	
Adı	Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları
Türü	Roman
Yazım Tarihi	1888
Yazı Dili	Türkçe
Yazı Alfabesi	Arap Alfabesi
Dönemi	19. Yüzyıl
Edebiyat Alanı	Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı
Yayın Tarihi	1888
Sayfa Sayısı	103

Bir mukaddime ve on dört bâbdan oluşan roman, 1888’de Tercümân-ı Hakikat gazetesinde tefrika edilip ayrıca kitap hâlinde basılmıştır. Eser, 2002 yılında, M. Fatih Andı tarafından yeni harflerle neşre hazırlanmıştır. Yapılan tez çalışması kapsamında incelenen kitap, M. Fatih Andı tarafından Türkçe alfabeye hazırlanan kitabın 2020 yılındaki 2. Baskısıdır.

3.1.1. Ahmet Midhat Efendi

Milli eğitim bakanlığının 100 büyük Türk edebiyatçısı listesinde olan Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Midhat Efendi 1844 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 68 yıllık yaşamı süresince iki yüzden fazla eseri kaleme almış olan yazar, Türk edebiyatının ilk popüler ismi olmuştur.

Yaşamının ilk yıllarında ailesinin yaşadığı maddi sıkıntılar sebebiyle abisinin görev yaptığı Vidin'e gitmiş ve eğitim hayatına burada başlamıştır. Kısa bir süre sonra İstanbul'a dönerek Tophane sıbyan mektebinde eğitimine devam ederken Mısır çarşısında da bir aktarın yanında çıraklık yapmıştır. Midhat Paşa'nın Tuna valisi olması ve abisini de vilayet müdürü olarak yanına aldırması sebebiyle Ruscuk'a giden Ahmet Midhat Efendi burada bir devlet dairesinde memuriyete başlamıştır. Bir yandan memuriyete devam ederken Fransızca, Arapça ve Farsça dillerinde kendini geliştirdiğinden Midhat Paşanın takdirini kazanmış ve ismini kendisine vererek asıl adı 'Ahmet'in yanına 'Midhat' ismi eklenmiştir. Bir dönem Tuna gazetesinde yardımcılık yaparken daha sonra yazarlarından biri olmuş ve hatta başyazar olarak görev yapmıştır. Yine aynı dönemlerde tanışmış olduğu ve yanlarında uzun süre misafir olan Ahmet Midhat, göçmen komisyonu başkanı Şakir Bey'in kitaplığından yararlanmış ve Şakir Bey'in Romanyalı müzisyen olan eşi sayesinde de Batı sanatı ve kültürü ile tanışmıştır. (URL-1,2024)

1869 yılında Bağdat valisi olan Midhat Paşa, Şakir Paşayı da Bağdat'a göreve çağırdığında Ahmet Midhat da onunla gitmek isteyince, Midhat Paşa bu isteği kabul ederek kendisini bir matbaa kurmakla görevlendirip çıkarılacak 'Zevra' gazetesinin başına geçirmiştir. Bağdat yılları sırasında tanıştığı Osman Hamdi Bey, Muhammed Zuhavi ve yarı derviş olan Şirazlı Muhammed Bakır Can Muattar ile ilişkileri onun bilgi birikimini ve kültürünü besleyen önemli isimler olmuştur. Osman Hamdi Bey sayesinde batı kültürü ile ilgili daha çok bilgi sahibi olmuştur. (URL-1,2024)

Bağdat'ta gazete yönetmenliği yaptığı sırada sanat okulu öğrencileri için hazırladığı fen bilgisi kitabı, ödül kazanıp ders kitabı olarak okutulmuştur.

1871 yılında abisinin vefatı sebebiyle görevlerinden istifa ederek İstanbul'a ailesinin yanına dönen Ahmet Midhat, farklı gazetelerde çalışırken aynı zamanda kendi matbaahanesini kurmuş ve eserlerini basmaya başlamıştır. Birçok gazete ve dergi

yayınlayan Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal ile tanışmış ve kendisinin ‘ibret’ gazetesinin sürekli yazarlarından olmuştur. Namık Kemal ile ilişkisi ve o dönemde yayınlamış olduğu bazı eserleri sebebiyle Rodos’a sürgün edilmiştir. Sürgün süresince de birçok önemli eser kaleme alan yazar burada bir ilkokul açmış ve Rodoslu çocuklara da eğitim vermiştir. Sultan Abdülaziz’in vefatından sonra V. Murat’ın Osmanlı Devletinin başına geçmesiyle çıkan genel af vesilesiyle tekrar İstanbul’a dönmüştür ve sürgün sonrası dönemde gazetecilik, yayıncılık ve romancılığa ağırlık vermiştir. II. Abdülhamit’in siyasetine övgülü yaklaşımıyla yeni padişahın ilgisini çekmiş ve takdirini kazanmış olan Ahmet Midhat, sarayın da desteğiyle, Osmanlı basım tarihinin en uzun ömürlü ve etkisi yayını olan Tercüman-ı Hakikat gazetesini yayınlamaya başlamıştır. (URL-1,2024)

1888'de Gümüş İmtiyaz Madalyası, 1889'da Bâlâ Rütbesi ve ikinci dereceden Mecidi aldı. 1888'de Türkiye temsilcisi olarak Stockholm'deki VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne (Doğu Bilimleri Kongresi) katılan yazar, döndüğünde gözlemlerinden yola çıkarak Avrupa'da Bir Cevelan kitabını yayımlamıştır. (URL-1,2024)

II. Meşrutiyet döneminde yaş haddi nedeniyle emekliye ayrılan Ahmet Midhat Efendi, yazıları eskisi gibi rağbet görmediği için yazı hayatından da çekilmiştir. Bakanlar Kurulunun özel kararıyla Darülfünun'da genel tarih, felsefe tarihi; Darülmuallimat'ta tarih ve eğitimbilim dersleri; Medreset-ül-Vaizin'de dinler tarihi dersleri vermiş ve ayrıca Darüşşafaka'da gönüllü olarak öğretmenlik yapmıştır. 28 Aralık 1912 tarihinde Darüşşafaka'da nöbetçi olduğu bir sırada kalp durmasından hayatı son bulmuştur. (URL-1,2024)

Ahmet Midhat Efendi batılı toplumların bilim, sanayii ve çalışkanlığına yönelik övgülerinin yanı sıra Osmanlı toplumunun ahlaki değerlerinin korunması gerekliliğine de sıkça vurgu yapmıştır. Bir dönem bazı yazıları ve görüşleri gereği dinsizlikle itham edilmiş olsa da aslında İslam’ın ilim ve bilime karşı olmadığı, aksine Müslümanları bu konularda teşvik ettiği görüşündedir. (Uyanık, 2013)

19. yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl erken dönemi arasındaki eserlere bakıldığında Ahmet Midhat Efendinin eserleri fen, bilim, teknik gibi konularda zengin içeriklere sahiptir. Bu dönemin yazılı eserlerinde Avrupa veya Amerika’nın fen ve teknolojik gelişmişlikleri ile Osmanlı’nın durumunun karşılaştırıldığı sıkça görülmektedir. Orhan Okay Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi başlıklı çalışmasında, Ahmet Midhat’ ın eserleri

üzerinden bazı örnekler vererek yazarın bu konudaki yaklaşımı ve söylemlerini bizlere aktarır. Yine eserlerinden birinde “ adeta beş on parça demire hayat ve akıl verilmiş olduğunu “ söyleyen yazar, fen sayesinde makineler icat eden ve onlara işlevsel özellikler yükleyen toplumları olumlamaktadır. (Uyanık,2013)

Ahmet Midhat Efendi’ye göre İslam dini yeni icat ve gelişmelere engel olmanın aksine, Müslümanları ilmi konuda gelişmeye teşvik etmektedir. Yazar “Din-i İslam’ın uluma muhalefeti şöyle dursun, ulum-u riyaziye ve tabiiye vesaireden istinaç olunacak hikmet-i hakikiyye din-i İslam’ın dahi esas-ı metinesinin üssü (dür)” der. Ancak Avrupa ve Amerika’daki bilimsel gelişme ve uygulamalar Osmanlı’da yoktur. (Uyanık,2013)

3.1.2. Eserin Konusu

Ahmet Mithat Efendi’nin 1888 senesinde yayınlamış olduğu Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eser, fenni açıdan batılı coğrafya ile Osmanlının karşılaştırmasının yapıldığı en belirgin örneği ve ‘fenni roman’ kavramı içerisinde değerlendirilebilecek olan ilk eser olduğundan tez kapsamında incelenmek için seçilmiştir.

Amerikalı iki doktorun uzmanlık alanları üzerine yapmış oldukları çalışmaları kendisine konu eden eser bu çalışmalar anlatılırken çeşitli örnek ve kıyaslamalarla Amerika’nın nasıl ileri bir medeniyet olduğunun okuyucuya aktarmaktadır. Amerika anlatılırken yalnız coğrafi sınırlara bağlı kalınmamış ya da yalnızca bilim ve sanat alanına odaklanılmamış, sosyal hayat, ekonomi, evlilik hayatı, tarım, ticaret ve imar faaliyetleri gibi akla gelebilecek her yönüyle ele alınmıştır. Kitapta anlatılmakta olan Doktor Gribling ve Doktor Bovlay adlı iki doktorun hikâyesi yalnız sanatlarıyla sınırlı kalmayıp sosyal hayatlarıyla da hikâye güçlendirilmiştir.

Eserde bilime farklı yollardan hizmet etmeye ömrünü adanmış olan iki doktorun kesişen hayatı üzerinden bir hikâye anlatılır. Yazarın da ön sözde belirttiği gibi bu yalnızca bir makale gibi bilimsel içerikli bir hikâye değildir yer yer okuyucuyu güldüren detaylar da hikâyeye eklenmiş ve daha ilgi çekici daha neşeli bir anlatım sunulmuştur. Hikâye aslında bir Amerika övgüsü olarak da değerlendirilebilir. Amerika sadece bir mekân unsuru olarak kalmamıştır, eserdeki yeri neredeyse özne konumundadır. Anlatım sırasında yer yer

Amerika-Avrupa-Osmanlı kıyaslamaları yapılır, çoğunlukla övgü Amerika içindir. Örneğin Doktor Gribling'in galvanoplasti sanatından bahsedilirken, 'burası Amerika, elbette başarıya ulaşacaktı' denilmiş olması Amerika'nın nasıl ileri bir medeniyet olarak görüldüğünün bir kanıtıdır.

18. yüzyılın sonlarında bağımsızlık bildirgesiyle dünya siyasetinde ciddi bir etkiye sebep olan Amerika batı medeniyetleri çerçevesine girmiş olup; keşfedilmeye, sosyal, siyasal ve bilimsel alandaki ilerlemeleri takip edilmeye başlanmıştır. 19. Yüzyıldaki batılılaşma fikri etrafında artık yalnızca Almanya, İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkeleri yoktur, artık Amerika da var olmaktadır. Seda Uyanık'ın (2011) '19. Yüzyıl Sonu ve Erken 20. Yüzyıl Dönemi Osmanlı-Türk Anlatılarında Bilime Yönelişin Mantığı ve Gelecek Tasarıları ' başlıklı doktora tezinden derlenen, 'Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat' (2013) adlı kitabında, fenni edebiyatta Amerika imgesi adlı bölümde, Halide Edip Adıvar'ın Türk milletinin istiklal mücadelesini Amerika'nın bağımsızlık mücadelesindeki 'hür ruh' a benzettiğinden bahseder. Halide Edip Adıvar'ın ' Amerika ve Biz' başlıklı denemesinde Amerikan etkisinin diğer batılı medeniyetlerin etkilerine nispeten yeni olduğunu vurguladığına değinmiştir. Ahmet Midhat Efendiye Göre Avrupa'da Hristiyanlığı öven, büyüten şaşalandıran bir ortam mevcuttur ve bu ortamda üretilmiş olan eserlerde bir hakikat aramak anlamsızdır. " Avrupa'da dince kayıtsızlık meydan almadıkça şeref-i hikmet olmadığını " söyleyen yazar, Avrupa'da Hristiyanlıktan kopulmadıkça ilmi gelişmelerin yaşanamayacağını ima etmektedir. Fakat incelemek üzere seçmiş olduğumuz Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eserde, Amerika dinden tamamıyla kopuk bir toplum olarak kurgulanmıştır. (Uyanık,2013) Bu noktadaki durum bize aslında ' Neden Avrupa değil de Amerika? ' sorusunun cevabını vererek, eserde Amerika'daki maddi gelişmelerin model alınmasını açıklamaktadır.

Eserin başlangıcında 'Mukaddime Makamında İki Söz' başlığı altındaki giriş yazısında yazar kendi ifadeleri ile eserin fenni edebiyatın bir ürünü olduğunu bizlere aktarır.

“ Edebiyatımızın nail olmakta bulunduğu tadilat münasebetiyle meydana çıkan türlü türlü münazarât ve mücadelâtın en tuhafı eş'âr-ı fenniyeye dair olanı idi.

...

Edebiyatın fenni olmasından maksat, hayâlât-ı edîbânenin fûnûn-ı meşhûre nokta-i nazarından edilecek ihtisâsât üzerine tasviri demek olacağını biz dahi anlayacak isek de terakkiyât-ı fenniyemizin henüz pek mukaddemâtında bulunduğumuzdan, bunun için biraz zaman müruru lâzım gelecektir.

Edebiyatın şiirden maada cihetlerinden ve bilhassa roman vadisinde fûnûndan istimdat Avrupaca gittikçe terakkî etmektedir. Jules Verne nam müellif bütün romanlarını Fûnûn—ı şettâ esasî üzerine bina ederekkari’lerinin o kadar mazhar-ı rağbeti olmuştur ki mergûbiyetin bu derecesini sair romancıların hiçbirinde bulmak kabil olmaz.

Ancak bizim ‘Fenni Bir Roman’ serlevhasıyla başlamış olduğumuz şu eser, Jules Verne’in romanlarından birisinin tercümesi değildir. Amerika’da bir çok tetkikat ve keşfiyât ile uğraşmayı bir cinnet derecesinde ileriye vardırılmış olan etıbbaya ta’likan Oscar Mişon nam Fransız muharririn kaleme almış bulunduğu ‘Aşk ve Galvanoplasti’ nam makalesini esas ittihaz ederek şu romanı kaleme almaktayız ki, makale-i asliyyeyi üç beş defa okuduğumuz hâlde her defasında kahkahalardan çatlama derecesine gelmiş olduğumuz gibi, kendi kaleme alacağımız şu romanda dahi o letafetleri gaip etmedikten başka, onları birçok arttıracığımızı da katiyen ümid eyleriz.

...

Ha! Şunu da arz ve ihtar edelim ki, hikâyemiz fennî olacağına göre bu hikâyede kari’lerimize fûnûn dersi vereceğimiz zannolunmasın.biz edebiyat-ı fenniyeye demek hesabı, hendeseyi nazmen tedris etmektir zannında bulunduranlardan değiliz. Esnâ-yı hikâyede fûnûn ve sanayie taallûku zarurî olan bazı yerler geldikçe, onları fûnûn ve sanayie hiç taallûku olmayan zevâtın ve hatta kadınların bile anlayabilecekleri derecede sadeleştirerek izah eyleyeceğiz. “

Aynı zamanda bu giriş yazısı bize dönemin fenni edebiyatında Jules Verne etkisini bir kez daha göstermektedir. Eserin Jules Verne eserlerinden bir çeviri değil de Fransız bir yazar tarafından kaleme alınmış olan bir makaleden yola çıkarak yazılmış olduğunu bizlere aktarır.

3.1.3. Mekân Analizi

Osmanlı fenni edebiyatı başlığı altında toplanan ütopya ve bilim kurgu türüne yakın eserlerden incelenmekte olan Fenni bir Roman Yahut Amerika Doktorları, bu bağlamda en erken tarihli eserdir. Eserde tercih edilen mekân gerçekte var olan bir yerdir. Eserin mekân kurgusuna bakıldığında üst ölçek için somut ve açık mekân olan Amerika'dan bahsedilir. Olay örgüsünün geçtiği asıl mekân ise alt ölçekte kapalı mekân gruplamasına dâhil olan bir apartmanda geçer. Yapılan tablolar incelendiğinde, tablo 2 de açıkça görüldüğü üzere 70 in üzerinde yerde 'Amerika' geçmektedir. Bu da bize mekân önem sıralamasında Amerika'nın en üst sıraya oturduğunu açıkça gösterir. Nitekim Amerika eser kurgusunun üst ölçekte ana mekânı olmasının yanı sıra gizli öznesi niteliğindedir. Kendini bilime adanmış iki doktorun yanında, onlara ve nice bilimle meşgul olan kişilere her türlü imkânı sunan 'mümkünler ülkesi' Amerika da kitabın kahramanıdır.

‘ Bizim Doktor Gribling Amerika’da Farvest eyaletinde Jefferson City denilen şehirde doktordur. ‘ (2. Bap, syf 21)

İki Amerikalı doktorun hikâyesinin geçtiği yer Amerika'nın Farvest eyaletinin Jefferson City adlı şehridir. Seda Uyanık (2013) kitabında, Nur Gürani-Arslan'ın 'Türk Edebiyatında Amerika ve Amerikalılar' adlı çalışmasında inceleyip değerlendirdiği Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları için, olayın nerede geçtiği esere önemli bir katkıda bulunmaz yorumunda bulunduğu fakat bu yorumun doğru olmadığına değinir. Uyanık'a (2013) göre anlatımda mekân olarak seçilen Amerika'ya yapılan vurgu dikkat çekicidir. Öyle ki Amerika'nın kurgu içerisinde bir karakter olarak işlev gördüğünü söyler. (Uyanık,2013)

‘ Ee bunda muvaffak oldu mu?

Şüphe mi edersiniz? Neredeyiz? Amerika'da! Bir adam Fünûn-ı tıbbiyede ikmâl-i tahsil eder, sonra yalnız tabiiyyâta hasr-ı iştigâl ile üçüncü derecede olmak üzere yalnız kimya ve fizik fenlerine bağlanır kalır ve en nihayet bu fenlerin dahi galavanoplasti kısmına nasb-ı nefes-i ihtimâm eylerse artık o adam aradığı şeyi bulamaz olur mu? ‘‘ (2. bap, syf 26)

Kitapta neredeyse özne konumunda olan Amerika ile ilgili akla gelebilecek hemen her konuya kısa kısa değinmiş, Amerika'nın bilimsel çalışmalarla öne çıkmış olan doktorlarının mesleki ve özel hayatlarıyla ilgili bölümlere yer verilmiştir. Toplumu ilgilendiren eğitim, sağlık, ticaret, evlilik hayatı, cenaze işleriyle ilgili temel olaylardan bahsedilirken bu sistemlerin işleyişi ile ilgili Osmanlı-Avrupa-Amerika kıyaslaması yapılarak konu okuyucuya aktarılmıştır. Bu kıyaslamalar Amerika övgüsü ile sonuçlanmıştır. Amerika ‘mümkünler’ memleketi olarak aktarılır. Eserin olay örgüsü alt ölçek mekânda geçse de, anlatılan her olay, her bilimsel ve teknolojik gelişme ve toplumun ilerlemişliği kurgulanan üst ölçek mekâna, Amerika'ya bağlanır. Eserde anlatılan olay örgüsü içinde çoğunlukla bahsi geçen olayı tanımlayabilmek adına mekân tasviri yapılmıştır. Çok detaylı mekân tasvirlerinden bahsetmek mümkün değildir.

‘‘ Bu bâbımızda muârefeniz şerefine kendisini mazhar edeceğimiz Doktor Bovlay senâkârınız bundan evvel tanımış olduğunuz Doktor Gribling'in komşusudur. Zira Doktor Griblig Yetmiş beşinci Cadde ve 63 numaralı hanenin 128 numaralı dairesinde sakın olduğu gibi Doktor Bovlay dahi yine bu hanenin 129 numaralı dairesinde sakindir. ‘‘
(4. bap, syf 37)

Eserde aktarılan olay örgüsü Amerika'da bir Apartman dairesinde geçmektedir. Mekân olarak bir apartmanın seçilmiş olması elbette anlamsız ve rastgele değildir. Osmanlı coğrafyasında tekil mimari, müstakil konutlar yaygındır. Bu doğu topraklarının mimari karakteristiğidir. Fakat batılı ülkelerde toplu yaşam alanları görülmektedir. Yani burada apartman ile batının dışa dönük dünyası simgelenmiştir.

Esere konu olan iki bilim adamı Doktor Gribling ve Doktor Bovlay Jefferson City şehrinde aynı apartmanda yaşayan iki komşudur. İkisi de aynı tip dairelerde oturmalarına karşın daireler aynı görünümde değildir. İhtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Aslında eserde

tipoloji olarak aynı olan iki mekânın kullanıcılarına göre nasıl değiştiğinin anlatımı görmekteyiz. Yazar konu ettiği bilim adamlarının sanatlarını tanımlamak maksadıyla pek fazla detaya inmeyen mekân tasvirleri yapmıştır. Bu tanımlamalarda haliyle yapısal ölçekte mekânsal terimlerin kullanımı yoğunlaşmıştır. Diğer bölümler ağırlıklı olarak bilim adamlarının çalışmalarıyla ilgili olduğundan pek fazla mekânsal terime rastlanılmaz.

Ev imgesi anlatılarda bireyle özdeşleşir. E. M. Forster için bir mekân olarak ev, içinde oturanları endüstri toplumunun zararlarından ve kentin karmaşasından koruyan ve onları kuşatan bir anne karnı gibidir. Yani kişinin yaşamının geçtiği evler, bireyin bir nevi sığınağıdır. Evler, içerisinde yaşayan kişilerin istek, ihtiyaç ve zevkine göre döşenirken, kullanıcısının bireysel kimliğinden pay alır. Bu sebeple kurgu yahut gerçek metinlerde tasviri yapılan konutlar, bize kullanıcısının kişiliği ve ruhsal dünyası hakkında bilgiler sunar.

Maurice Merleau Ponty'nin deyişiyle, "Her ân birbiriyle yakın bağı bulunan mucizevî bir deneyime tanıklık ediyoruz (...) Bunun da ötesinde aslında biz de bu mucizevi ilişkiler ağının ayrılmaz bir parçasıyız" (Preface, 1995). Böylece insanı, mucizevi ilişkilerden oluşan bir deneyim ya da mucizevi deneyimlerden meydana gelen bir ilişkiler ağı olarak tarif edebiliriz. İnsan olarak, her birimiz birer mucizeyiz. İnsan mucizesini anlamlı hâle getiren olgulardan biri mekân ve insanın mekânla olan etkileşimidir. Nasıl " Çiçek, her zaman çekirdeğinin içinde gizli" ise (Bachelard, 1996), insan da mekânın içinde gizlidir ve onu çözebilmek için mekânı da çözümlemek gerekecektir.

İncelemekte olduğumuz esere bu açıdan bakacak olursak, aynı apartmanda ve hatta aynı tip dairelerde yaşayan iki farklı kişiden bahseden kitapta, aynı tipolojide inşa edilmiş olan iki dairenin kullanıcılarının yaptığı farklı işler sebebiyle nasıl farklı donatıldığını görmekteyiz. Ve yine yapılan işten, anlatılan sanattan yola çıkarak evlerin tasvirini yapan yazar bizlere, bir tarafta soğuk, tedirgin edici, tahammülü zor bir daireyi anlatırken diğer taraftan da daha estetik ve ilgi çekici bir ev sunar.

“ İki doktor yekdiğerinin komşusu oldukları gibi ikisinin dairesi dahi birbirinin aynı olmak üzere yapılmışlarsa da derunlarına girecek olsanız birisini diğerine asla kıyas edemezsiniz. “ (4. Bap, syf 38)

Eserde genç, uzun boylu, yakışıklı ve sempatik biri olarak betimlenen Doktor Griblig kusursuz biri olarak anlatılır. Yaşadığı dairenin estetik ve ilgi çekici görünümü, kullanıcısı

olan Doktor Gribling'in dış görünüşü, karakteri ve meşgul olduğu galvanoplasti sanatıyla örtüşür. Yaşça daha ileri olan, orta boylarda, saçlı sakalı ağarmış çok da bir çekiciliği olmayan, karakter olarak soğuk ve uzak bir kişilik olarak anlatılan ve cesetler üzerine inceleme yapan Doktor Bovlay'ın yaşadığı daire ise korkutucu ve tahammülü zor bir yer olarak aktarılır. Doktor Bovlay'ın karakteri ve onun için kurgulanan mekân her ne kadar birbiriyle örtüşse de genç ve güzel eşi için bu durum geçerli değildir. Bu uyum-uyumsuzluk noktası, bireyin karakteri/ruhsal hali – mekânın karakteristiği ilişkisini daha da belirginleştirir. Doktor Bovlay'ın eşi ile evleri birbiriyle örtüşmez, eşi o evde eğreti durur. Bu mutsuzluk ve kendini yaşadığı yere ait hissetmeme psikolojisi genç kadını komşularının daha sanatsal olan evine yönelmesine uzanır. Kişinin yaşadığı mekânı kendine uyarlaması ya da kendi karakterine hitap eden mekâna yönelmesi hali birey ile mekânın birbiri ile olan yakın ilişkisini ortaya koyar. Bu durum hiçbir mekânın kullanıcılarından bağımsız olamayacağını bir kez daha kanıtlar.

Tekin (1989) mekânın, dış dünyanın tanıtılmasına değil, insanın bilinç dünyasının aydınlatılmasına ayna tuttuğunu söylerken, çağdaş romanda mekâna şahsiyet özelliği kazandırıldığından bahseder. Yukarıda eserden alıntılanan bölümde mekanın kişinin bilincini yansıtması durumunu okurken, eserin genel havası değerlendirildiğinde Amerika'nın bir özne niteliğinde değer taşıması, mekanın şahsiyet kazanması ifadesine bir örnek oluşturmaktadır.

‘‘ Malûm olmalıdır ki Avrupa’da pek çok familyaların mutfakları olmadığı gibi, Amerika’da hemen hiçbir kimsenin mutfağı olmayıp, böyle yüzlerce binlerce familyaları birden istiâb eyleyen büyük hanelerde umumî sofralar olur ve herkes orada taam eder. ‘‘ (5. Bap syf. 51)

Batı toplumlarındaki ev tasvirleri daha açık, ferah, geniş sokaklara caddelere bakan, dışarıya dönük yapılarırken, doğu kültüründe daha kapalı, kendi halinde, dar sokaklara bakan daha gizemli yapılar olarak aktarılır. Alıntılanan bölümde bahsi geçen ‘umumi mutfaklar’ batılı tarzdaki bu evlerin dışa dönüklüğünün bir simgesi olarak kullanılmıştır. Doğu ya da batı fark etmeksizin evler bireye özgürdür fakat bu kişiselleşme ve dışarıya kapalılık hali doğu toplumlarında kırılmaz bir olgu iken batılı toplumlarda evler dışa dönük, bir parçası hep dışarıdaki dünya ile etkileşimde, içerisinde yaşayan bireylerin dışarı ilişkilerine fırsat oluşturabilir niteliktedir. Kendi hanelerinde yaşamlarına devam eden bireyler, umumi mutfaklarda bir araya gelirler. Bahsi geçen bu ortak kullanım alanları,

bireyin sığınağı olarak tanımlanan barınma mekânları ile dış dünyadaki diğer açık ve kapalı mekânlar arasında bir geçiş bölgesi, bir kesişim noktası konumundadır. Batılı toplumlarda toplu konutların dairelerinde kişisel mutfak alanları oluşturulmayıp, yemek hazırlama ve yeme eyleminin gerçekleştirileceği mekân umumi bir alan olarak tasarlanarak bireyler için bir sosyalleşme mekânı oluşturmuştur.

“ Zavallı uşak efendinin yüzüne baka baka bir aralık ağlamaya başladı. Bovlay bunu uşağın kendi hakkındaki muhabbetine haml ederek mutmain olayın derken, bir de uşak ‘Ah! Bu kapıya kapılanıncaya kadar kırk kapı dolaşarak, en çoğunda ancak üç gün kalabilmişim. Birkaç senedir şurada kendimi barındırabilmişim. Bundan sonra kim bilir ne zaman bir kapı daha bulabileceğim? ” (11.bap, syf 92)

Eserin 11. Bap 92. Sayfasından alıntılanmış olan bu bölümde yapı ölçeğinde mekâna dair bir öge olan ‘kapı’ yalnızca kelime anlamını karşılamaz. Kapı ile aslında bir ‘eve’ atıfta bulunulur. Uşak için kendine ait bir ev söz konusu değildir. Varlığı, hizmetinde olduğu efendisine bağlıdır ve ‘evi’ efendisinin evidir.

“... İngiltere’den iki zat Amerika’ya ziyarete gitmişler. Birisi tabipmiş. Bunlar birçok yeri gezip dolaştıktan sonra nihayet bir köye vardıklarında arkadaşı doktoru gözünden kaybetmiş. ‘Doktor! Doktor! Aman doktor nerede? Doktoru gözdünüz mü?’ Diye epeyce telaşa başlayınca derununda bulunduğu sokağa açılan kapılar sekiz ondan ibaret iken üçünden dördünden birer adam çıkarak ‘Ne istiyorsunuz? Vehleten bir kimse hasta mı oldu? Öyle bir iş varsa hemen çaresine bakalım!’ diye kendilerinin hep doktor olduklarını anlatmışlar. Nasıl? Biz de bir kaza dâhilinde bir tabip bulunmadığı hâlde sekiz on hane meyanında üç dört tabip bulunması unutulacak, ehemmiyet verilmeyecek ahvâlden midir? ” (2. Bap, syf 22)

Yine bu bölümde de gördüğümüz gibi kapı kelimesi asıl anlamının yanında haneyi işaret etmektedir. Başlarda ‘kapı’ kelimesi ile atıfta bulunulan evlerden paragrafin devamında ‘hane’ kelimesi ile bahsolunmuştur.

“ ... Zira bu parlak ciciler, tabla doluları güzel July’nin kapısı önünden geçtikleri sırada kadının nazar-ı rağbet ve belki çeşm-i hevesle bunları temaşa etmemesi kabil olamıyordu. “ (5. Bap, syf 46)

“ Kendi kapınızdan altı hatve mesafeye kadar tebâüd edemez misiniz? Hiç olmazsa benim kapımdan bakınız. “ (5. Bap, syf 47)

“ Üçüncü cesaret dahi kendi kapısından doktorun kapısına kadar yürümek için lâzım gelince, kadın bu cesareti de kendisinde bulabildi. Hem de o altı hatveyi aşmış olmasına hiç de acımadı. Zira doktorun kapısından içeri baktığı zaman güya bir kuyumcu dükkânına bakıyormuş zanneyledi.” (5. Bap, syf 47)

“ Vakıa Madam Bovlay’ın birkaç gün sonra doktorun dairesi kapısından girmesi de vaki oldu. “ (5. Bap, syf 47)

Daha önceki alıntılanan bölümlerde ‘kapı’ kelimesinin yan anlamı ile kullanımının örnekleri sunulmuştur. Bu tarz kullanımının yanında imgesel anlamda bir eşiği, bir kırılmayı ve bir değişimi ifade eden kullanımlarını da görmekteyiz. 5. Bap’tan yapılan alıntılarda görüldüğü üzere ‘kapı’ kelime anlamı haricinde imgesel olarak bir kırılmayı, bir eşikten geçmeyi ifade etmektedir. Bu kırılma Madam Bovlay ile Doktor Gribling arasındaki muhabbete açılan yolun başlangıcı olmuştur.

“ Nihayet ertesi günü kiliseden ve teşrih-i Mütekabl Cemiyetinden ve sair yerlerden papazlar, doktorlar, dostlar, filanlar geldiler. “ (11. Bap, syf 93)

“ Naaşı kiliseden dahi kaldırıp mezaristana getirdiler. Orada Bavlay familyasına mahsus lâhit içine koymazdan evvel musalla taşı gibi bir taş üzerine koyarak, Avrupa ve Amerikaca her cenazede mutad olduğu üzere müteveffanın dostları nutuklar söylemeye başladılar. “ (11. Bap, syf 93)

Uyanık’ın (2011) da ilgili çalışmasında belirttiği gibi, Ahmet Midhat Efendi Amerika’yı dinden kopuk bir toplum olarak kurgulamıştır. Anlatılan hikâye boyunca dini imgelere, kurallara ve dini yapılara hiç değinmez. Ta ki yalnızca Doktor Bovlay’ın

narkotik tertibini içtikten sonra vefat ettiği düşünülerek, cenaze ve defin süreci anlatılırken din adamları ve dini yapı olan kiliseden bahis olur.

Yapılmış olan çalışma kapsamında söz konusu olan eser incelenmiş olup, içerisinde geçen mekân bildiren ve mekâna dair olan kelimeler seçilerek bir tablo oluşturulmuştur. Tablo 1 ve 2 de görüleceği üzere bu kelimeler, Evren ölçeği, Dünya ölçeği, Kent ölçeği, Bina ölçeği ve Yapı ölçeği olarak 5 ana grupta sınıflandırılmıştır. Buna göre kelimelerin sayıca dağılımı (tekrarlı ve eş anlamlı kelimeler ile) oluşturulan detaylı tabloda listelenmiştir. (Bazı mekânsal kelimelerin farklı yerlerde eş anlamlılarının kullanıldığı görülmüştür; cihan-dünya, mezaristan-kabristan gibi. Bu eş anlamlı kelimeler ayrı sayılmıştır.)

Tablo 2. Kelime Analiz Tablosu – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları

KELİME ANALİZ TABLOSU		
FENNİ BİR ROMAN YAHUT AMERİKA DOKTORLARI		
EVREN ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Cihan	3
2	Dünya	6
3	Alem	2
4	Venüs	1
DÜNYA ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Amerika	71
2	Panama	1
3	Cezire (ada)	1
4	Kutb-ı şimal (kuzey kutbu)	1
5	Bahr-i muhît-i ekber (B.Okyanus)	1
6	Kıt'a-i arziyye (dünya kıtaları)	1
7	Kıta	2
8	İngiltere	3
9	Çin	1
10	Gökyüzü	1
11	Avrupa	15
12	Fransa	13
13	Amerique	1
14	Gök	1
15	Yeryüzü	1
KENT ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Dağ	1
2	Dere	1
3	İniş	1

Tablo 2'nin devamı

4	Yokuş	1
5	Deniz	1
6	Şehir	15
7	Kasaba	3
8	Tarla	3
9	Memleket	5
10	Sokak	8
11	İstanbul	2
12	Yol	7
13	Washington	1
14	Paris	6
15	Farvest eyaleti	1
16	Jefferson city	3
17	Köy	1
18	Beyoğlu	1
19	Batum	1
20	Bakü	1
21	Çukur	1
22	Kaldırım	2
23	Perlaşez mezarlığı	1
24	Mezarlık	2
25	Cadde	4
26	Mahallât (mahalle)	1
27	Esvâk (sokak)	1
28	Mahalle	2
29	Mahal ?	1
30	Semt	1
31	Müdde-i umumiye (savcılık)	1
32	Jefferson Şehri	1
33	Mezaristan	1
34	Kabristan	8
BİNA ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Tımarhane	2
2	Hane	26
3	Han	1
4	Tiyatro	3
5	Ebniye	1
6	Havuz	35

Tablo 2 'nin devamı

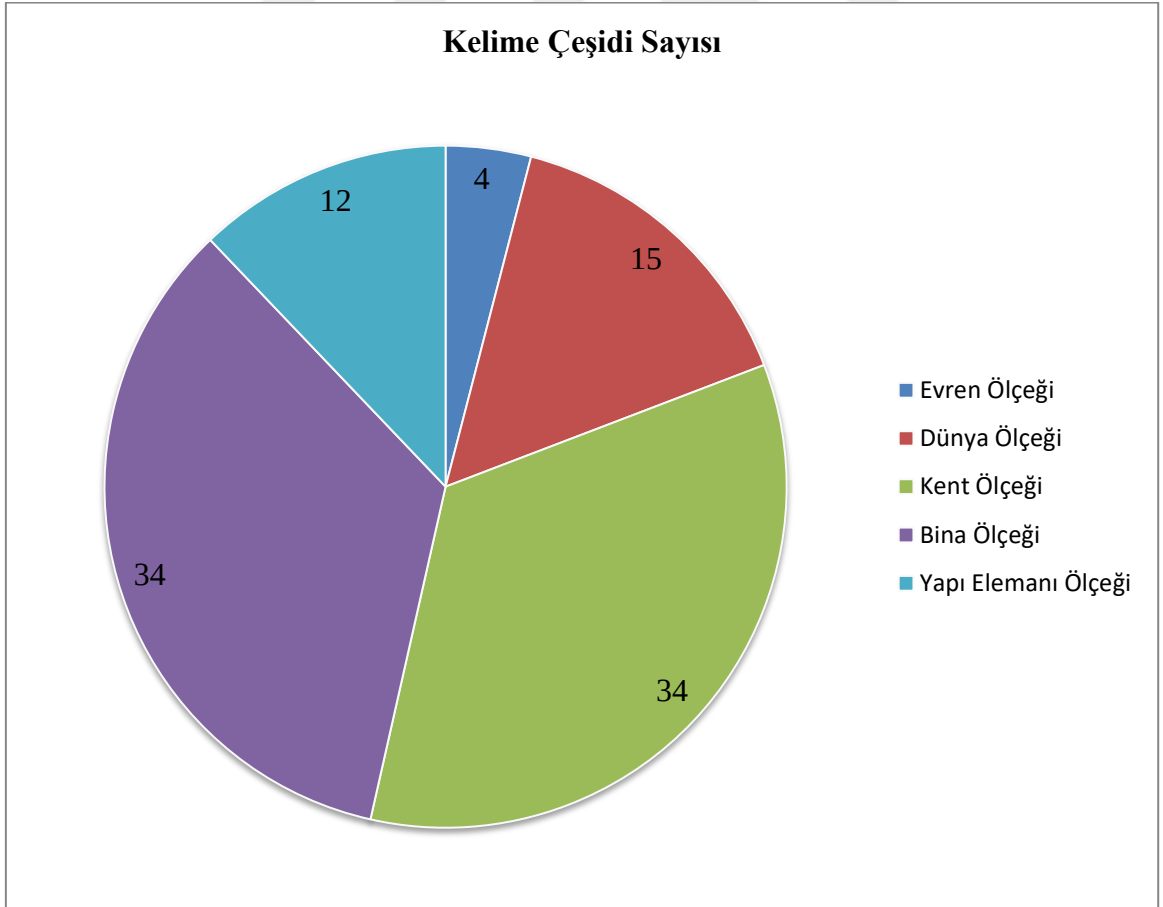
7	Ahır	1
8	Kahve	1
9	Fabrika	4
10	Mahkeme-i cinâyet	1
11	Mahkeme	2
12	Bakkal Dükkanı	2
13	Eczacı (eczane kast edilmiş)	1
14	Belediye dairesi	2
15	Lahid	1
16	Salhane (mezbaha)	1
17	Tıbbiye akademisi	1
18	Mezar	2
19	Kabir	5
20	Lahit	28
21	Daire	22
22	Eczahane	1
23	Bina	1
24	Kuyumcu dükkanı	2
25	Modacı mağazası	1
26	Akmişeci (kumaşçı)	1
27	Taamhane (yemekhane)	1
28	Matbaa	1
29	Teşrihhane	1
30	Klise	3
31	Galvanohane	1
32	Jefferson Daire-i Belediyyesi	1
33	Bekçi Dairesi	1
YAPI ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Kapı	24
2	Duvar	3
3	Kemer	1
4	Kat	3
5	Oda	13
6	Şömine	3
7	Baca	2
8	Merdiven	2
9	Salon	3
10	Mutfak	2

Tablo 2'nin devamı

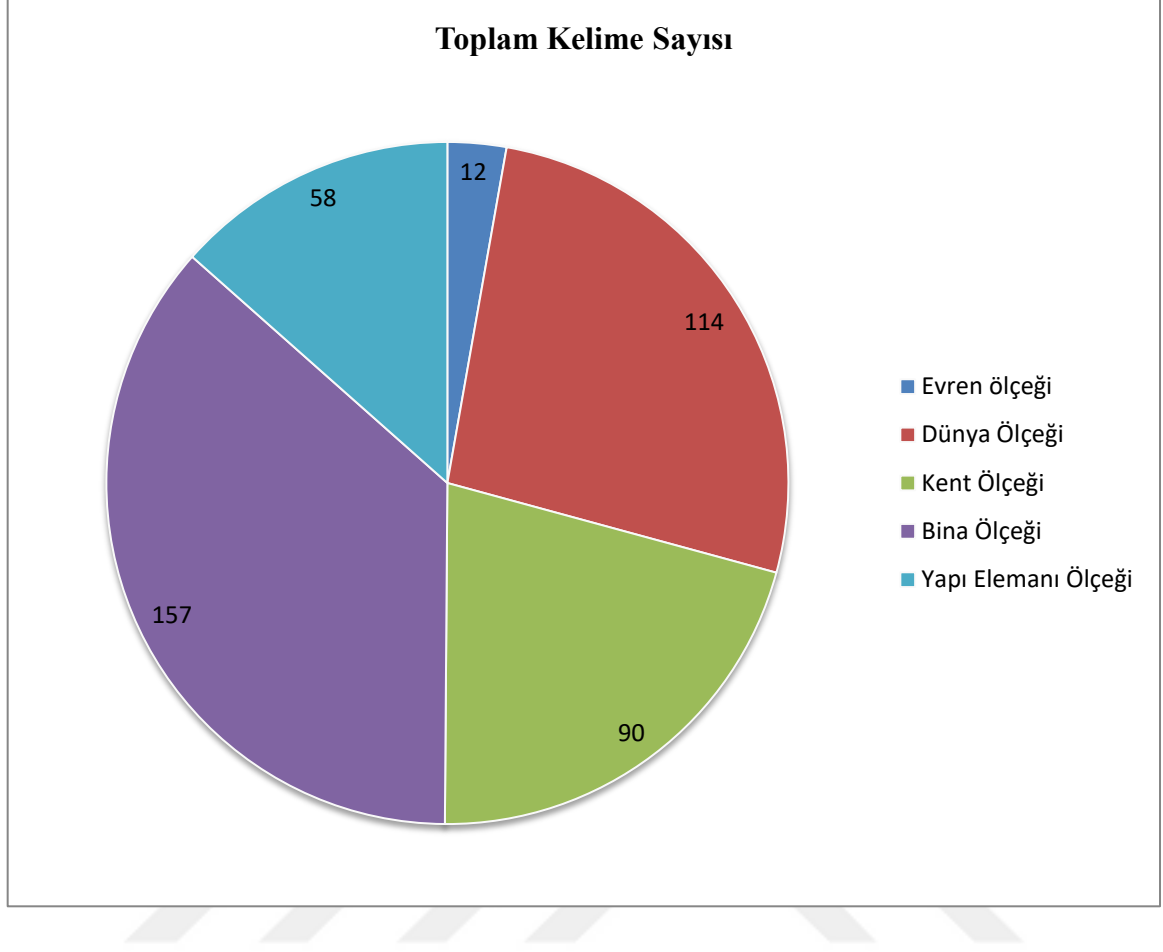
11	Lahit kapağı	1
12	Mutbah-ı Umûmî	1

* havuz kelimesi eser içerisinde yüzmeye havuzu anlamı ile değil, galvanoplasti işleminin yapıldığı çalışma küveti anlamı ile kullanılmaktadır.

Tablodan yola çıkarak oluşturulmuş olan grafiklerde, tablodan elde edilen sayısal verilerin özet bilgisine ulaşılabilir. Aşağıda verilmiş olan ilk dairesel grafikte, metinde her ölçek için mekân ifade eden kaç farklı kelime kullanıldığı verisi işlenirken, ikinci verilen grafikte her ölçekte mekân ifade eden bu kelimelerin toplamda kaç adet kullanıldığı verisi işlenmiştir.

Şekil 1. Kelime Çeşidi Sayısı Grafiği – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları

Şekil 2. Toplam Kelime Sayısı Grafiği – Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları

Her iki grafik incelendiğinde, evren ölçeğindeki mekân ifade eden kelimelerin, eserin bütününde en az kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Onun ardından yapı ölçeği gelmektedir. Yani belirlenmiş olan ölçek gruplarından en büyük ve en küçük olanlar eserin bütününde büyük bir etkiye sahip olmamıştır. Eserin mekânsal kurgusu ağırlıklı olarak orta ölçek gruplarından ilerlemektedir. Dünya ölçeğine bakılacak olunursa; 15 farklı kelimenin, toplamda 115 adet kullanıldığı görülmektedir. Aslında az kelime ile yine yoğun bir kullanım görülmekte. Eserin temasının Amerika güzellemesi olduğu ve Amerika'nın mekân olmaktan öte adeta bir özne gibi öne çıkarıldığı değerlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda yine bu ölçekteki kullanım yoğunluğu oranı nitel değerlendirmelerle örtüşmektedir. Dünya ölçeğinde kullanılan kelimelerin tekrar edilme sayılarına bakıldığında 'Amerika' kelimesinin 71 adet kullanıldığı görülmektedir. Bu sayısal veri de Amerika'nın eser içerisindeki önemli konumunun bir başka somut delili olmaktadır. Ayrıca Amerika ile Osmanlı kentleri arasında kıyaslamalara da sıkça yer verilen eserde,

sayısal verilere bakıldığında dünya ölçeğinde de yoğunluk görülüyor olması şaşırtıcı bir sonuç olmamaktadır.

Bina ve kent ölçeklerine bakıldığında ise kelime çeşitliliği açısından ikisinde de eşit değerler okunmaktadır. Kent ölçeğinde 34 farklı kelime, 90 adet kullanılmışken, bina ölçeğinde yine 34 farklı kelimenin 157 adet kullanıldığı görülmektedir. Kelime çeşitliliği açısından eşit noktada olan bu iki ölçek kıyaslandığında, toplamda bina ölçeğinde kent ölçeğine göre daha fazla kelime kullanılmış olması ve bütünde de en çok kelimenin 157 adet ile bina ölçeğinde kullanılmış olması, bu ölçekte daha fazla mekânsal anlatımın olduğunu göstermektedir. Daha önce yapılmış olan nitel değerlendirmelere bakıldığında, eserin mekânsal kurgusunun Amerika’da bir apartman dairesinde olduğu, fiziksel şartları eşit olan iki aynı tip dairenin kullanıcısına göre nasıl birbirinden tamamen farklı bir mekân algısı oluşturduğu konusu irdelenmişti. Eserin kurgulandığı üst ölçek mekân Amerika olduğu halde, olay örgüsü asıl konut içerisinde geçmekteydi ve birey-konut ilişkisi okunmaktaydı. Sayısal verilerin bina ölçeğinde yoğunlaşmış olması nitel değerlendirmede ulaşılan bu sonuç ile nicel değerlendirme sonuçları arasında bir örtüşme olduğunu göstermektedir. Bina ölçeğinde kullanılan kelimeler incelendiğinde ‘hane’ kelimesinin 26 defa kullanıldığı, ‘daire’ kelimesinin de 28 defa kullanıldığı görülmektedir. ‘daire’ kelimesi de yine hane-konut anlamında kullanılmıştır. Yani bina ölçeğinde toplamda 54 adet konutu ifade eden kelime kullanılmıştır. Bu veriler de bizlere bina ölçeğinde de konutun öne çıktığını gösterirken, hikâyenin olay örgüsünün konut içerisinde geçtiği bilgisi ile örtüşmektedir.

Tabloda verilen bina ölçeğinde 35 adet kullanıldığı gösterilmiş olan * ile işaretli olan ‘havuz’ kelimesi bir kullanım mekânını değil, galvanoplasti için kullanılan içi su dolu çalışma küvetini tanımlamaktadır. Yine yapı elemanı ölçeğinde 24 defa tekrar ederek en çok kullanılan kelime olan ‘kapı’ kelimesi gerçek anlamının yanında imgesel bir ifade olarak da kullanılmıştır. Yalnızca bir mekânın giriş-çıkış bölgesinde bulunan yapısal bir eleman değil, bir manevi eşik, toplumsal değer yargıları olan ahlak kurallarının çizdiği sınırdan geçiş anlamında kullanılmıştır.

3.2. Rüyada Terakki ve Medeniyet-İ İslamiyeyi Rüyet - Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi (1913)

Tablo 3. Eser künyesi - Rüyada Terakki ve Medeniyet-İ İslamiyeyi Rüyet

ESER KÜNYESİ	
Adı	Rüyada Terakki Ve Medeniyet-İ İslamiyeyi
Türü	Roman
Yazım Tarihi	1913
Yazı Dili	Türkçe
Yazı Alfabesi	Arap Alfabesi
Dönemi	Erken 20. Yüzyıl
Edebiyat Alanı	Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı
Yayın Tarihi	1913
Sayfa Sayısı	246

3.2.1. Molla Davutzade Mustafa Nâzım Erzurumî

Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi rüyet kitabının yazarı Mustafa Nazım'ın hayatına ilişkin pek fazla bilgi ne yazık ki bulunamamıştır. Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar adlı çalışmasında yazarın hayatıyla ilgili kısa bilgi sunan Özgül (2004) yazarın Erzurumlu köklü bir ailenin üyesi olduğunu ve İstanbul'da Âsâr-ı Vatan Fabrikası'nın kurucusu olduğunu aktarır. Doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili net bir bilgi olmamakla beraber, Arzu İl Varol (2023) Engin Kılıç (2012)'ın kaynak belirtmeden yazarın 1867-1937 yılları arasında yaşadığını iddia ettiğini söyler.

On dört yılı laboratuvarında icatlarla meşgul olmakla geçen yazar, Avrupa'dan ithal edilen yetmişin üzerinde malın Osmanlı'da üretimini sağlamış, çeşit çeşit boya ve yeni bir sabun özü üretmiştir. Yazarın çalışma hayatı ile ilgili bu detay ve anlatılan bilim adamı kimliği eserlerindeki teknolojik aletlerin detaylı anlatımını açıklamaktadır.

‘’ – Peki, dedi. Senin fabrikan, ameliyathanen bu civardaydı. Ara bakalım yerini bulabilecek misin?

... Cami-i Şerif'le ameliyathanemin arasındaki mesafeyi şöyle bir zihnimden geçirdim. Fakat oralarda eski bildiğim asardan hiçbir eser kalmamış olduğundan fabrikamın bulunduğu mahali bir türlü tayin edemedim. ‘’ (syf 116)

‘’ (1) Elbise gibi vücuda giyildikten sonra iki tarafındaki aletleri kuş kanatları açılarak göğüs tarafında elle tahrik edilir edilmez hemen yelpazelenerek yükselen ve tabakât-ı havaiyeye çarpa çarpa havaya suûd eden ve yine yan taraflarındaki balık kanadı gibi olan aletleri de yukarıdan aşağıya doğru tahrik edilmekle havada istenildiği cihete sevk edilen uçma makineleri.

(2) Tazyik-i mâ' ve havayla mütemadiyen işleyen masrafsız motorlar. Bu motorlar her nev-i makinelerde tatbik olunduğu gibi hatta bilcümle sefâine de tatbik edilerek elyevm bilcümle makineler ve bu gemiler sayende ateşsiz ve yelkensiz olarak işlemektedir.

(3) Beş bin metre irtifasındaki tabaka-yı havaiyeye aksettirilen mücella ve siyah bir levhanın rûy-u arzda ihata edebildiği muhitin resmini alarak yine siyah ve mücella bir levhaya aksettirmek suretiyle elli bin kilometre muhit dâhilindeki mevcudâtı görmek aleti.

(4) Halis çeliği eritip mayi hâline getiren ve ayrıca temiz bir havanda iyice dövülüp ince bir elekten geçirildikten sonra temiz sularla yıkanan sünger taşı zerratıyla karıştırılarak vücuda getirilen çelik hamurundan mamul kovanlar üzerine; üstüvani'ş-şekl bakır bir kubbe içinde söylenilen sözlerin; kubbenin tam ortasından geçirilen gramofon makinelerindeki deve boynu şeklinde olan borular vasıtasıyla ve

makinenin şiddet-i devriyle aksettirilerek, elmas kalemle yazdırılması ve bu suretle kubbeye söylenilen o sözlerin on derece yüksek sedayla işitilmesi ve bu sözler makineden makineye birkaç defa alındıkça her defasında sedanın on derece daha artması suretiyle vücuda getirilen ve bir memlekete veya orduya gayet yüksek sedayla her istenilen malumatı veren muhbir makinesi. (syf 120-121)

Ayrıca Varol'un (2023) doktora çalışmasında belirttiğine göre yazara ait ‘‘ Edeb-i Elhan ’’ ve ‘‘ Firaklı Hutbe ’’ isimleri ile basılmış iki eser daha vardır ve kitapların birinin arka sayfasında, ‘‘Köylü ve İmam’’ ‘‘ Vatan Vâveylâsı’’ ve ‘‘ Sâneyi-i Dahilliyemize Rehber’’ isimli üç kitap daha yayınlamaya niyeti olduğundan bahsetse de bu eserlerin yayınlanmış olup olmadığına dair bir bilgi yoktur.

Şekil 3. ‘‘ Edeb-i Elhan ’’ Kitap Kapağı (Varol, 2023)

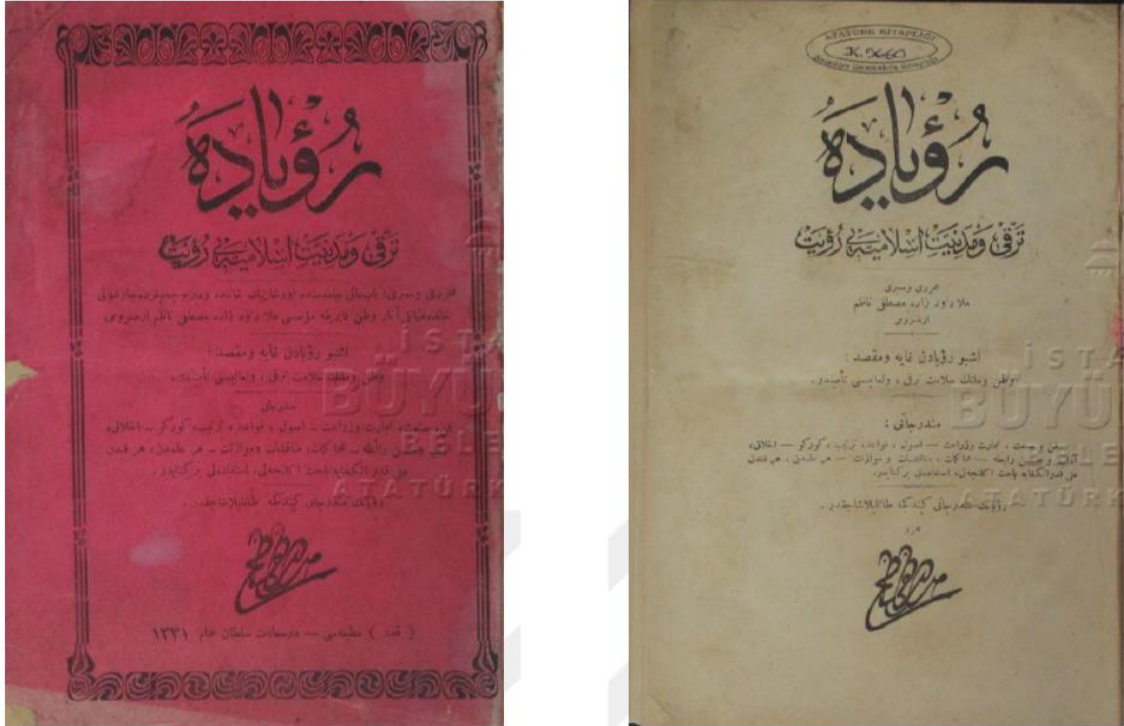
Şekil 4. ‘Fırâklı Hutbe: Asr-ı Hazırda 1329 Senesi İçin’ Kitabı İç Ve Dış Kapakları
(Varol, 2023)

Mustafa Nazım’ın Resim 1 ve 2’de iç ve dış kapakları görülen ve 1329 yılında Mahmut Bey Matbaası’nda basılan nesir türündeki “Fırâklı Hutbe” adlı kitabı, yazarın iş adresinin bilgisini de içerir. Buna göre Osmanlı Âsâr-ı Vatan Fabrikası’nın konumu Fatih Senti, Babıali Caddesi civarında Marpuşçular Çarşısı’nda tariflenir. Atatürk Kitaplığı’ndaki künye bilgisinde kitabın konusu, Osmanlı Devleti’nin çöküş devri olarak tanımlanmış ve 1774-1918 tarih aralığı verilmiştir. (Varol, 2023)

Yapılan tez çalışmasına konu olan eser Rüyada Terakki, balkan savaşlarının gölgesindeki olumsuz şartlarda yazılmış olma özelliği taşımaktadır. Yazarın aile kökenin Erzurum’a uzanıyor olması ve 1877-1878 yıllarında Erzurum’un Rus işgali yaşamış olmasının, Mustafa Nazım da bırakmış olduğu kişisel travmanın bu konuda etkili olduğu düşünülmektedir.

3.2.2. Eserin Konusu

Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumî tarafından kaleme alınan eser, Osmanlı fenni edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Eserin ilk baskısı 1913 yılında Kader matbaası tarafından yapılmıştır.

Şekil 5. “Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet” Kitabı İç ve Dış Kapakları (Varol, 2023)

1912-1913 yıllarında hezimetle sonuçlanan Balkan Savaşlarının ardında bıraktığı kötü ve karamsar ortamın ve yaşanan derin hayal kırıklıklarının eserinde teşvik edici olduğu oldukça aşîkârdır. Dönemin siyasi ve toplumsal tartışma ortamı esere aktarılmıştır. Yazar Mustafa Nazım, eserlerinde bilginin, o bilgiye sahip olmak için gösterilmesi gereken çaba ve çalışkanlığın, ahlak ve erdemine sıkça değinir. Rüyada Terakki adlı eserinde de, bu tavsiyelerine uyanların ileri bir teknolojiye ulaşarak gelişmiş bir medeniyet oluşturabilmelerinin mümkün olduğunu anlatır. Gerek anlatımı

gerekse içeriği açısından incelendiğinde oldukça dolu dolu bir eser olan Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet, Osmanlı toplumunun, İslam inancının öğretilerini batıdan aktarılan bilimsel ve teknolojik gelişmelerle harmanlayarak, hatta İslami yaşam ekseninde bu gelişmeleri Günlük yaşama uygulayarak her bakımdan ileri bir medeniyete nasıl ulaşıldığını bizlere aktarır.

“ Oğlum, Cenab-ı Allah her şeyi insanlar için halk etmiştir. Haram ve mekruh olan şeylerden içtinap ettikten sonra, her türlü ulum ve fûnundan, sanayiden istifade etmek senin hakkındır. Eğer elinden gelirse çalış da uç. Zemini del de yerin altında istediğini yap. Görülmedik, işitilmedik şeyler ihtira icra et. Bu dünyada yaşamak hakkın olduğu gibi, çalışıp bir eser sahibi olmak; ebnâ-yı cinsine yadigâr-ı hayat olarak bir eser bırakmak; dünyada ibka’-yı nam etmek; çalışkan bir âdem olduğun hâlde ahirete gitmek de nimetlerin en büyüğüdür; çünkü Allah çalışkanları sever, tembelleri ise asla sevmez.

Diyanet-i İslamiye ile amil olan bir kavmin medeniyetini gör de, meşhudâtını adap ve sünen-i dinîyeye temessük etmeyenlere, “ İslamiyet mâni-yi terakkidir “ diyenlere hikâye et. “(syf 29)

Dede Molla Davut, İslamiyet’in gelişmiş ve ilerlemiş bir toplum olmaya engel olmadığını, azimle ve istikrarla çalışarak, hakkı, hukuku, adaleti gözeterek yaşadıktan ve toplumun her kesiminin, her türlü ihtiyaçlarını gözeterek onları koruyup kollayan bir düzen kurarak, toplumun en temel noktasından başlayıp halkanın en son zincirine kadar bu adilane düzeni uygulayarak pekâlâ ileri medeniyetler seviyesine gelinebileceğini anlatır. Torunu ile ütöpik bir yolculuğa çıkarak geleceğe giden Molla Davut, 400 yıl sonrasının İstanbul’unu Nazım’a gezdirip ve anlatırken, İslam medeniyetinin ilerleyişinin ne noktalara vardığını bizlere de göstermektedir.

Yazarımız, aynı zamanda kitabın ana karakterlerinden biri olan Nazım, Rumeli savaşları sebebiyle kötü bir dönemden geçen Osmanlı’nın halini dert edinip ağlarken uykuya dalar ve hikâye böyle başlar. Rüyasında kendisini bir dağın zirvesinde bulur ve kalabalık bir gruba sohbet vermekte olan büyük dedesi Molla Davut ile karşılaşır. Dede-torun diyalogu üzerinden toplumun halinden bahsedilir, geçmiş-gelecek hesaplaşması yapılır. Avrupa’ya ilerleme gayesinin, Avrupa ile kurulan ilişkilerin zamanla Osmanlı’ya

zarar verdiğinden bahsedilir. Bu kadar Avrupa merkezli bir yol çizmektense Asya'daki Müslüman kavimler bir araya gelmeli ve güçlü bir birlik kurulmasının daha doğru olduğu, Avrupa her ne kadar bilim ve teknolojik açıdan ilerlemiş olsa da zevk ve sefaya düşkünlük halinin düzen bozukluklarına sebep olduğu, siyasal krizler ve savaşların bu sebeple ortaya çıktığı düşüncesi hâkimdir.

“ Asya’da, Afrika’da ne kadar kuvvetimiz varsa hepsini de birleştirip memleketimizi tahkim ve ilelebet hüsnü muhafazaya hizmet edecek nice vâsi fırsatlar elinize geçmişken, niçin o fırsatları fevt edip de Avrupa’ya geçtiniz?

Siz Avrupa’yı uyandırdınız. Kendinizi ve bizi daima temasa mecbur ettiniz.

....

Avrupa düvel-i muazzaması hep Hristiyan oldukları cihetle, tarik-i tekemmülâta gide gide nihayet bir gün gelip de ittifak ederek, asıl matma-yı nazarlarını(nın) vehle-yi evvelide memalik-i Osmaniye olacağını ve kuvve-yi Osmaniye’nin zaafı halindeyse, Asya’da ve Afrika’da mütemekkin bulunan elli kadar hükümet-i İslamiyeyi pâ-yi istilaları altına alacaklarını hiç hatırlınıza getirmediniz mi? ” (syf 18-19)

Kitabın kurgusuna baktığımızda eleştiri temelinden çıkış yapan bir eser olduğunu görüyoruz. Fakat dönemin siyasal yapısı gereği doğrudan ve sert bir üslupla eleştiride bulunmak olası bir durum olmadığından sıklıkla başvurulmuş ‘rüya’ tekniği ile bu eleştirel düşüncenin aktarıldığını görüyoruz. Rüya, kişinin bilinç dışı halini temsil ettiğinden yargılanamaz bir konumdadır ki kitapta da yazarın uyuya kalmasından bahsedilirken ‘derin bir gaflet uykusu’ diye söz edilir. Yazar rüyasında dedesi ile sohbet ederken mevcut durumun vaktiyle atalarının yaptığı hatalardan kaynaklı olduğunu vurgular. Buna karşılık dedesi Nazım’ı geleceğe bir yolculuğa çıkararak aslında bu durumun makûs bir kader olmadığını, yüksek bir medeniyete ulaşmanın imkânsız olmadığını gösterir.

Bu noktada dönemin bir diğer önemli detayı ile karşı karşıya gelmekteyiz; ‘baba’ olgusu. Osmanlı’nın son dönemlerinde yine birçok alanda karşımıza çıkan ‘baba’ / ‘ata’ kavramı, bahsi olan bu edebi eserinde temel taşlarından bir diğeridir. Mevcut olumsuz

durumu eleştiren ve buna atalarının hatalarını sebep gösteren yazar, yine büyük büyük atasının bilgisi ve tavsiyeleri ile ileri bir medeniyetin sırlarına vakıf olur. Yani yine onu ileriye taşıyacak olan, ona yol gösterecek olan atalarının bilgeliğidir. Hatta kitabın ilerleyen bölümlerinde de Nazım, dedesi Molla Davut ve Nazımın bir arkadaşı arasında geçen diyalogda bu konuya değinildiği görülmektedir.

“ – Efendim, dedi, malum ya? Ben biraz kabaca söylerim; fakat söylediklerim daima doğrudur. Bir milletin ihtiyarları babası demektir. Babalar evlatlarının hatalarını, kabahatlerini tamir etmek ve ihtiyacât-ı zamanîyeyi kendilerine göstermekle babalık vazifesini ifa etmiş olurlar. ” (syf 203)

Geçmişe dönük regressive ve moralist (geriye yönelsemeci) olarak adlandırılan düşüncelerin bir yansıması da denilebilir bu duruma. Doğu’nun karakteristiğinde, mevcut olan düzenden, yaşanılan hayattan daha iyisinin olamayacağı olsa dahi bunun daha önce olmayan yeni bir toplum modeli ile değil de geçmiş dönemlerdeki devletin parlak zamanlarına dönüşle mümkün olacağı düşüncesi hâkimdir. Geleceğin terakki etmiş, tüm diğer medeniyetleri kendine hayran bırakan bir noktaya gelmiş olan İstanbul’u yazar/anlatıcı Mustafa Nazım’a dedesinin gezdiriyor olması ve bu gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için yapılması gerekenleri yine dedesinin aktarıyor olması, geçmişi yalnızca bir hatalar defteri olarak görmeyip, geleceğe olumlu yön verecek olan aklî birikim, tecrübe olarak görüyor oluşu bunun göstergesidir.

Eserde 23. Yüzyılın gelişmiş teknolojik dünyası bizlere sunulur. Pervaneli tek kişilik araçlar, deniz üstünde dubalar üzerinde giden şimendiferler, asansörler, çok katlı açılıp kapanan köprüler, röntgen ve fotoğraflama cihazları, tek tuşla açılıp kapanan masalar, portatif yataklar, uyku makineleri, ilan ve duyuru sistemleri, yansıtma cihazları (tepegöz gibi), gramofon makinesi, uçma makinesi, basınç motorları, dürbün, sinematograf makinesi, devri daim istinsah aynası (günümüz kamera sistemleri gibi) ve daha birçok icat olay örgüsü içerisinde detaylıca anlatılır. Kendi çalışmalarının yanı sıra eserde geleceğin İstanbul’u anlatılırken bahsedilen teknolojik aletlerin detaylıca betimleniyor oluşu, bu aletlerin çalışma sistemlerine dair teknik detaylara kadar bilgi verilmesi yazarın bilim adamı kimliğini ortaya koymaktadır.

Rüyada Terakki, ilk olarak M. Kayhan Özgöl (2004) tarafından siyasi rüyalar özelinde değerlendirilmiştir. Seda Uyanık (2013) Osmanlı bilim kurgu romanları üzerine yaptığı çalışmaya bu eseri de dâhil etmiş olup, bilim kurgu türünün erken bir örneği olduğunu söylemiştir. Pelin Aslan Ayar (2013) ise Osmanlı-Türk edebiyatında fantastik romanlar üzerine çalışırken doğrudan eseri bu türe dâhil etmiş olmasa da içerdiği hayali unsurlara ve geleceğin sınırlarının zorlandığına değinmiştir. Aslında doğru adımlar ile daha iyi daha gelişmiş bir toplum olunabileceği, ahlak çalışma, bilim ve teknoloji ile mekânsal ve toplumsal olarak yeniden şekillenen bir İstanbul anlatısı açısından bakıldığında bir ütopya özelliği de göstermektedir. Eserde var olan mekân bilim ve teknoloji merkezli olarak yeniden ele alınıp kurgulandığından bilim kurgu türüne de yaklaşan eser tam anlamıyla hiçbir türe bağlanamamıştır. Bu durum, doğunun ütopya kültürü ile ilgili daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere, yazıldığı coğrafyadan kaynaklı bir durumdur. Haliyle eseri fenni edebiyatın bir ürünü olarak değerlendirmek, bu karmaşanın önüne geçecektir.

Yazar, eserin giriş kısmı niteliğinde yazılmış olan kısa bir iki paragrafta da yazar kitabın içeriğinin fen ile ilgili olduğunu kendisi ifade etmiştir.

“ Mündericât:

Fen, sanat,ticaret ve ziraat-usul,kavâid, tertip, görgü- ahlak, adap ve hüsn-ü rabıta- muhâkemât, münâkaşât ve muvâzenet- her ilimden, her fenden alâ kadri’l-kifâye bâhis eğlenceli, istifadeli bir kitaptır. “ (syf 1)

3.2.3. Mekân Analizi

İncelenmekte olan Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eser, bizlere 23. Yüzyılın İstanbul’u üzerinden gelişmiş ve ilerlemiş, Avrupalılaşmanın ve hatta Batılılaşmanın reddedildiği, bilim ve teknolojide onlardan daha ileriye gidilmiş bir İslam coğrafyasını anlatır. Eserde mekân olarak İstanbul tercih edilmiştir. Yani eserin kurgusu somut (gerçek) bir mekân üzerinden yapılmıştır. Gerçekte var olan bu mekân, bilim ve teknolojiyi merkeze alarak yeniden kurgulanmıştır fakat eski hiçbir izi taşımadan yıkılıp yeniden inşa gibi bir kurgudan söz edilemez. Kent tanıtılır/ gezdirilirken referans verilen

Galata Kulesi, Ayasofya, Sultan Ahmet Camii gibi önemli mekânlar, kentin teknolojik olarak yeniden kurgulanırken geçmiş değerlerinden koparılmadığını, köksüzleştirilmediğini göstermektedir.

Science Fiction and Tecnology başlıklı çalışmasında şehirleri teknolojik kurgunun etkili şekilde kendini gösterdiği mekânlar olarak değerlendiren David Seed, bilim kurgu eserlerinin mekân tercihlerinin de bu sebeple kentsel ölçek üzerinde yoğunlaştığını belirtir. Osmanlı – Türk Fenni anlatımlarında da kendini gösteren bu durumun en güzel örneği de İncelediğimiz, Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumî ‘ye ait olan Rüya Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eserdir.

Nazım’ın hikayesi rüyasında dedesi ile karşılaşması ve onunla çıktığı ütopyik yolculukla başlar. Yuşa tepesinde başlayan bu seyahat, İstanbul’u daha doğrusu 23. Yy ‘ın İstanbul’unu karış karış gezerek gördüklerini okuyucuya aktarmasıyla devam eder. Nüfusu eskiye oranla çok fazla artmış, gelişmiş ve değişmiş olan bu yeni İstanbul, Nazım’ı hayli hayrete düşürür. Çok katlı yollar, köprüler, açılıp kapanabilen köprü bağlantıları, onar on beşer katlı binalar, camla kaplı bina cepheleri, büyük salonlar, son teknoloji sistemlerle donatılmış olan sokaklar, caddeler, oteller, restoranlar, fabrikalar... İstanbul, yalnızca Osmanlı için değil diğer kültürler için de önemli bir merkezdir. Bünyesinde geçmiş kültürlerden önemli birikimler barındıran bu kent, şimdi teknolojiyle donanmış, zamanının ve dönemdaşı olan diğer kentlerin çok ötesine geçmiştir. Geçmiş kültür birikiminin üzerine İslami değerler ve batılı teknolojik gelişmeler eklemlenerek modernleşen kent, ilerlemenin vücut bulmuş hali olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan baktığımızda İstanbul eserde yalnızca bir ‘ mekân ‘ tercihi olarak öne çıkmaz, eserin öznesi konumunda da kendine sağlam bir yer edinmiştir.

İstanbul geçmişe dair önemli kültürel birikimler taşıyan, yüzyıllar boyu farklı medeniyetlerin merkezi olmuş olan şehir hem değişimin, modern dönüşümün simgesi olurken aynı zamanda taşıdığı tarihi kodlar sebebiyle de geleneğin temsilidir. Varol’un (2023) dönemin batılılaşmaya yaklaşımının telaş ve tereddüt üzerinden okunduğu söylemi dikkate alındığında, İstanbul’un bu modern ve geleneksel kodları birlikte taşıyan hali bu kenti kusursuz bir mekân tercihi olması noktasına getirmiştir.

İstanbul gelişmiş, değişmiş ve modernleşmiş bir şehir olmuştur evet, fakat sıfırdan inşa edilmiş değildir. Belli başlı mekânlardan bahsedilmesi, hatta o mekânların adres tarif

ederken yahut semt olarak nerede bulunduklarını anlamaya çalışırken referans olarak kullanılması kentin tarihsel varlığının yok sayılmadığının göstergesidir. Ayasofya, Sultan Ahmet Cami-i, Yeni Cami-i Şerif, Galata Kulesi bu bağlamda bahsedilen mekânlardandır. Hikâye esnasında bulunulan yer ile ilgili ipucu verebilmek adına kent içinden referans verilen yerler Müslümanların yaşadığı semtlerden seçilmiştir. Eserin yazıldığı dönemlerde İstanbul'da yaşayan sayıca da az olmayan gayrimüslim nüfusuna karşın, hiç bahis olmaması dikkat çekici bir noktadır.

“ Köprünün nihayetine doğru yürüyorduk. Karşımızda gayet vâsi, ferağ-fezâ bir meydan arz-ı vücut etti. Yeknazarda burasını karmakarışık bir hâlde gördüğümünden bir şeye benzetememişsem de bilahare, meydanın sağ taraf nihayetlerinde Ayasofya ve Sultan Ahmet Cami-i şeriflerinin kemal-i azametle arz-ı didar-ı kutsiyet ettiklerini görünce memnun oldum. “ (syf 38)

“ – Nazım, şu karşımızdaki binaların köşesinden iki minare ve karşı tarafta da bir kule görünüyor. Dikkat et bakalım, onlara bakarak bulunduğumuz semti anlayabilir misin?

Filhakika dikkat ettim. Baktım ki minareler Yeni Cami-i Şerif minareleri, kule de Galata Kulesi'ydi. Yeni Cami civarında olduğumuzu Tahir Bey'e söyledim.

Tahir Bey:

– Peki, dedi. Senin fabrikan, ameliyathanen bu civardaydı. Ara bakalım yerini bulabilecek misin?

... Cami-i Şerif'le ameliyathanemin arasındaki mesafeyi şöyle bir zihnimden geçirdim. Fakat oralarda eski bildiğim asardan hiçbir eser kalmamış olduğundan fabrikamın bulunduğu mahali bir türlü tayin edemedim. “ (syf 116)

Burada dikkati çeken bir diğer konu Nazım'ın çalışmalarını yaptığı bu mekânın birkaç farklı isimle anılması durumudur. Bazen Fabrika olarak bahsedilen bu mekân bazen Ameliyathane olarak bahsedilmiştir. Bazen de çilehane olarak bu mekâna atıfta bulunulduğu görülmektedir fakat bu isimlendirme, vaktiyle sıkıntılı zamanlar geçirdiği bu

Çalışma mekânına yönelik bir nevi ima içermektedir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde ekmek fabrikasının anlatıldığı kısımda da fabrikanın yine ameliyathane olarak anıldığı olmuştur. ‘Ameliyat’ kelimesi köken olarak ‘amel’ ‘ameliye’ den gelmekte ve işleme, çalışma anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle, bir işleyişin olduğu bu mekânlar için de ‘ameliyathane’ kelimesinin kullanılması yanlış değildir. Eser boyunca da bu anlamıyla kullanılmıştır.

Mekânlar, ilişkili olduğu bireyler ile yalnızca somut düzlemde bağ oluşturmaz aynı zamanda ciddi bir soyut bağ da kurmaktadır. Duyusal düzlemde hitap ettiği birey(ler) ile kurduğu ilişki mekânın şekillenmesini etkilediği gibi karşı eksende de bireylerin ruhsal dünyalarını etkilemektedir. Her ölçek kendi kümesinde birbirini tanımlar. Birey tekildir ve konutlar tekili temsil eder. Bir birey tek başına kendini ve kendi yaşam alanını olumlu ya da olumsuz şekillendirebilir ama çoğul bir ortam olan toplumu ve kenti tek başına etkileyemez, tümünü kapsayacak şekilde temsil edemez. Bir ev içerisinde yaşayan bireyin iç dünyasının temsili iken, kentler, barındırdığı toplumların ruhsal tablolarıdır. Fenni Bir Roman Yahut Amerika doktorları adlı eser incelemesinde birey-konut ilişkisi üzerinde bir değerlendirme yapılmış ve kişilerin karakterleri, yaşayışları ve yaptıkları işlerin yaşadıkları mekânı nasıl şekillendirdiği konusu irdelenmişti. Bu bölümde incelenen eserde Rüya da Terakki, bir kentin ziyaretisinde hissettirdiği olumlu-olumsuz hislerin nasıl bir toplumun temsili olduğunu gösterir.

“ – Ne hissediyorsun?.. Dedi

– Kendimde bir safilik, bir hafiflik; muhâkemâtımda bir keskinlik; gönlümde, vicdanımda bir istirahat hissediyorum. Her ne tarafa baksam gördüğüm şeylerin letafetine doyamıyorum. Gönlüme geliyor ki bütün âlem benden memnun oluyor, ben de onlardan mahzûz oluyorum. Güneşin ziyası sanki nurlar saçıyor. Ağaçlar, çiçekler otlar gülüyorlar. Zevk ve sefalarından raksân oluyorlar. ben müddet-i ömrümde hiç böyle bir eşref saati görmedim.

...

– Dedeciğim, burada gönlüme bu kadar inşirah bahşeden şey nedir?

– Asar-ı hürriyet, adalet, müsavattır. Oğlum, iyi bil ki insanın gönlünü sıkan, lezâiz-i hayatını kaybettiren haksızlık,

adaletsizlik, müsavatsızlık, âlemde hükümferma oldukça mesâib, felaket âdeti yağmur gibi yağar. İnsanların gönlünü bir sisi, bir duman istila eder. Bilakis adalet, insaf hüküm sürerse, kalplerde bir inşirah, vicdanlarda bir hakkı teslim etmek hassaları uyanır. ‘ (syf 27-28-29)

Geleceğin İstanbul’unda gözlerini açan Nazım’ın ilk ifadelerine bakıldığında, ileri bir medeniyet ve mükemmel kurgulanmış bir toplumsal hayatın ilk sinyalleri olarak, kişiye hissiyat olarak huzur ve mutluluk sirayet ettiğini görürüz. Bu ilerleme ve düzen hali yalnızca siyasal ve ekonomik sistemler gibi belli başlı alanlarda değil, yaşamın içindeki her kademe ve her alanda detaylı düşünülmüş ve kurgulanmış sistemlerle karşımıza çıkmaktadır. Hikâye ilerledikçe bunu daha detaylı görmek mümkün fakat daha kahraman yani yazar geleceğin kentine dair hiçbir bilgiye sahip değil iken, hiçbir şey görmemiş, tanımamış, dağın tepesinde bir çimenlikteyken o anki hislerini okuyucuya aktarmıştır. Kent barındırdığı maddi-manevi olumlu şartlar ve imkânlar vasıtasıyla pozitif bir hava edinmiştir. Kente adım atan herkes de bu olumlu havayı hisseder. Toplumun refahı kentin huzuru olmuştur. Bu durum kentlerin ruhu ile toplumların psikolojisi arasındaki ilişkiyi bir kez daha somut olarak örneklemektedir.

Eserde bir toplumsal düzene dair akla gelebilecek neredeyse her türlü konuya değinildiği görülmektedir. Günlük yaşamdan eğitime, siyasal düzenden ekonomiye, vergi sistemlerinden bankacılık faaliyetlerine, evlilik ve aile kurma olaylarının işleyişinden kadın erkek haklarına kadar her türlü konuya değinilmiş detaylı açıklamalar yapılmıştır. Kahramanlarımız her gittiği mekânın işleyiş ve teknolojik imkânlarını detaylıca bizlere aktarmaktadır. Mor Koyun Süt Lokantası, Ekmek Fabrikası, Su dairesi, Reh-güzar-ı Meserret, Hezar-ı Hoş Elhan, kütüphaneler ve meclis salonları gibi bir sürü mekânı bizlere tanıtmaktadır.

‘ – Bu kadar intizama girmiş olan bir memlekette hırsızlık fenalık tasavvur etmek abestir. Hırsız hırsızlığı, ihtiyacâtını temin etmek için irtikâp eder. Hâlbuki bu memlekette mahâsin-i ahlak son derece tekemmül etmiş olduğu gibi, fakir, muhtaç bir kimse de yoktur; çünkü herkes lüzumundan fazla para kazanıp müreffehen yaşıyor. Bu memlekette hariçten, hüviyeti malum olmayan bir kimse zor girer. Onun için burada hırsız, edepsiz, haksız âdem aramak abestir. ‘ (syf 36)

“ Bu muavin milli bankaları şimendiferler yapar; memleketin umur-u nafiasını deruhte eder; küçük şirketler teşkil ettirir. Muhtac-ı muavenet olan aceze ve malulünü toplayıp yapabilecekleri işlerde kullanır. “ (syf 72)

Konuyla ilişkili alıntılanan yukarıdaki bölümlere bakıldığında, bu noktada anlatımda bir çelişkiyle karşılaşmaktadır. İlk alıntıda toplum içinde muhtaç kimse olmadığından bahsedilirken, ikinci alıntıda muhtaç ve düşkünlere yönelik bir istihdam sisteminden bahsedildiği görülmektedir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde yine tevlit ve terbiyehanelerden bahsedilirken yine mali durumu iyi olan ve olmayan iki grup insandan bahis olunur. Seda Uyanık'ın (2011) tezinden derleme olan, Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat (2013) adlı eserinde de bu zıtlık üzerinde durulmuş ve çelişkili anlatım eleştirilmiştir. Bu açıdan eser, tutarsız yanları olan bir kurgu olarak değerlendirilmiştir. Fakat anlatımda başka konularda bir çelişkiye rastlanmamıştır. Farklı bir pencereden bakacak olursak eğer, muhtaç durumdaki kimseler için toplumsal düzende bir istihdam programlaması olması, yine kitapta konusu geçen tevlithaneler gibi ücretsiz hizmet veren kuruluşların olması ve daha nice benzer durumlar göz önüne alındığında aslında muhtaç ve düşkün durumdaki kimselerin ihtiyaçları sistemin kurgusu içinde çözümlendiğinden hırsızlık, arsızlık, yolsuzluk gibi gayriahlaki durumlara yönelimin sifra indirildiği düşünülebilir. Haliyle bu durum bir çelişki, tutarsızlık olarak değerlendirilmekten de çıkabilir.

Dönemin toplumsal psikolojisine bakıldığında tereddüt ve telaş duygularının hâkim olduğunu ortaya koyulan bu eserlerdeki kahramanların ruhsal tasvirlerinden okuyabilmekteyiz. Bir zamanlar kıtalara hükmeden, her alanda öncü ve ileride olan bir devlet iken, şuan bilimsel ve teknolojik gelişmelerde Avrupa ve Amerika'nın gerisinde kalmış olmak bireylerin telaş duygusu içerisine sürüklenmesine sebep olmuştur. Nasıl olur da geri kalınır? Nasıl batılı devletlerin ileri medeniyet seviyesi yakalanılır hatta geçilir? Düşünceleri toplumu telaşla bir 'ilerleme ve gelişme' çabasına sürükler. Ancak bu 'telaş'ı takiben yeni bir duygu ortaya çıkar; 'tereddüt'. Geri kalmışlığın telaşıyla çırpınan birey, bu çabaların sonunda vardıkları 'ileri medeniyet' noktasına ulaşırken ahlaki değerleri yanlarında taşıyamamaktan korkar. Ahlaki bozulma olması durumuna karşı her adıma aynı zamanda tereddütle de bakar. İncelediğimiz eserlerde de bu izleri açıkça okumak mümkündür. Rüyada terakki adlı eserde kahramanımız dedesi ile sohbet ederken Avrupa toplumlarının bilim ve teknolojik ilerlemesinin yanında ahlaki olarak nasıl gerilemede

olduğunu anlatırken, aslında bakıp örnek almak gerekilenin çalışma azimleri olduğu, onları ahlaki bozulmaya sürükleyen durumlardan uzak durulması gerektiği öğütlenir.

Arzu İl Varol (2023), doktora çalışmasında ‘‘Bu iki duygu durumun söylemsel alandaki hâkimiyeti ‘yeni’ ile karşılaşmanın yolunu belirler ve ‘yeni’yi kabullenme ve üretme biçimlerini çerçeveler. ‘Yeni’ olan bir taraftan ‘geri kalmışlık’ kaygısının verdiği ‘telaş’ ile arzulanırken bir taraftan da ‘kültürel bozulma’ kaygısıyla makbul ‘yeni’lerin ne olduğunu tanımlamaya çalışılır. ‘’ diyerek bahsettiğimiz bu toplumsal tabloyu net bir biçimde açıklamıştır.

‘‘ Artık bundan sonra Türklerin korkacak daha büyük felaketleri kalmamıştır. Nâzım’dan işittiğimize göre, Karadağ gibi en küçük bir hükûmet kralının bütün Avrupa’ya karşı isyan ederek düvel-i muazzamanın vermiş olduğu bir kararı ke’enlemeyekün hükmünde tutup kendi icraatından ayrılmayışı bedaheten gösteriyor ki, Avrupa düvel-i muazzamasında siyaset namına bir şey kalmamıştır. Anlaşıyor ki, Avrupa ne kadar terakki etmişse, bu terakki sayesinde ancak zevk ve sefahatini artırmış; insafı, vicdanı mahvetmiş. ‘’ (syf 21)

Eserde, modernliğe tereddütlü yaklaşımın gölgesinde, şer-i hükümlerden uzaklaşmadan, modernliğin sağladığı sanayi üretimi ve teknolojik yapı ile şer-i hükümlerce sağlanması gereken toplumsal düzen harmanlanarak ileri bir Müslüman kentinin tasviri okunmaktadır. Yapısal anlamda batılı bir kent silueti anlatılırken, tüm teknolojik ilerlemeler İslami kural ve yaşayışa uygun olarak bireylerin yaşamlarına dâhil olmuştur.

Eserin olay örgüsü ve tasvir edilen İstanbul, Osmanlının dini değerlerinin korunduğu, bilim ve teknolojiyle her alanda donatılmış, İslam kentleri ile batılı kentlerin bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlaklı olmak, dini kuralları gözeterek yaşamak gibi noktalara sürekli vurgu yapılmış; bilimsel gelişmeler, teknolojik cihazlar, bireysel hak ve özgürlükler gibi konularda her ne kadar batılı kentler gibi bir tablo çizilse de temelinde İslam şeriatı ile yönetilen bir kent profili okuyucuya sunulmuştur. İstanbul, siyasi ve kültürel değerlerini koruyan, batılı yaklaşımlar ve gelişmiş teknolojilerle dönüştürülüp ileri bir İslam medeniyetinin temsili olan modern bir kent olarak karşımızda boy gösterirken, eserin ana teması olan terakki etmiş yani ilerlemiş bir İslam medeniyetinin temsili, somutlaştırılmış bir görüntüsü haline gelmiştir. Geleceğin İstanbul’unu ‘Batılılaşmış’ diye

tabir etmektense ‘Fennileşmiş’ demek daha doğru olacaktır. Aslında kent dini ve ahlaki kimliğinde herhangi bir değişime uğramamış, yalnızca fenni ilimlerle ilgili ciddi gelişmeler kat etmiş ve hatta batılı medeniyetleri dahi geride bırakacak dereceye gelmiştir. Teknolojinin kente sağladığı imkânları yalnızca kamusal alanda anlatmakla sınırlı kalmayan yazar, Mor Koyun Süthanesi ya da Lokantasının servis işleyişi, gelen yemeklerin sıcak kalma sistemi, yazarımız Mustafa Nazım’ın kaldığı misafirhanenin hamamı gibi yapıların iç mekânlarına dair de teknolojik donanımları ile ilgili detaylı anlatım yapmaktadır.

“ – Evet oğlum, tevzi-i adalet kanunlarında kadınların da hakkı müsavata nail olmaları kabul edilmiştir. Ancak kadınlarla erkeklerin bir arada gezip dolaşmaları ve icra-yı ticaret ve sınaat etmeleri ahlak-ı umumiye-i ıfsat eylediğinden ve bu ıfsat sebebiyle hiçbir intizamın husulüne imkân bulunamamasından dolayı, erkeklerle kadınların esbab-ı maişet ve terakkileri ayrılmıştır. Her iki taraf yek diğerinin aynı hakk-ı müsavata nail oldukları cihetle, kadınların dahi erkekler gibi ayrıca cemiyetleri ve kendilerine mahsus usulleri, kaideleri, nizamları ve envai terakkiyâta teşebbüsât-ı fiilîye ve amelîyeleri vardır. “ (syf 45)

“ Bu gördüğün arka taraflarındaki caddelerde vesait-i nakliye-i, mağaza ve dükkânları, lokanta kıraathane ve eğlence mahallerini idare edenler hep kadınlardır.

...

Ticarethanesi olan bir erkeğin mutlaka zevcesinin ya da zevcinin veyahut başkasının ticaretinden bir kazancı olacaktır. Çünkü kadınlar erkeklerin nail oldukları hukuka nail olmuş olduklarından, hep kocalarına muhtaç olmamak için kadınlar cemiyetleri kendilerine müsait olan ticaretleri kemal-i faaliyetle icra ederek daima para kazanıyorlar ve bu ticaret sayesinde onlar da fevkalade ileri gidiyorlar. “ (syf 82-83)

“ Şu gördüğümüz cadde gibi bu binalara muttasıl ve arka cihetlerindeki binalarda diğer caddeler vardır ki bu yüzde bulunanlar müstakilen erkeklere mahsustur. Öbür tarafındaki caddeler de sırf kadınlara aittir. Bu binalarda yaşayan erkekler için edep ve terbiye

dairesinde ne gibi eğlence mahalleri, kıraat salonları varsa, kadınlara ait olan arka taraf binalarla caddelerde de yine o tarzda kendilerine mahsus eğlence mahalleri vardır. ‘’ (syf 78)

Alıntılarda da gördüğümüz gibi, kadınlar da erkekler gibi çalışabilir, ticaret yapabilir, eğlenebilir. Sadece uygun şartların oluşturulması mühimdir. Yani İslam dininin kuralları kadını toplumsal yaşamdan soyutlamamıştır. Buna uygun bir düzen oluşturulduğu takdirde kadının da sosyal ve ticari alanda aktif bir yaşam sürdüğü anlatılmıştır. Yasakların arkasına sığınarak kadını kısıtlamak yerine – ki bu durum İslamiyet’in gericiliği olarak değerlendirilen ve çokça eleştirilen konu başlıklarından biridir – eşit yaşam koşullarını sunmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Hatta alanlarında oldukça başarılı olan kadınlardan da bahsedilir. Yeter ki doğru düzen kurulabilsin, İslamiyet ilerlemeye engel değildir. Kadınıyla erkeğiyle Müslüman bir toplum da hayli hayli batılı ileri medeniyetler seviyesine ulaşabilir hatta ve hatta onları geçebilir.

‘’ İşte şimdi İstanbul’da ne kadar erkek varsa hepsi de işlerinin başından, kimi evlerine, kimi lokantalara, kimi camilere, kimi kıraathanelere, kimi de otellere çekilmeye mecburdur. Tam iki buçuk saat devam eden bir müddet zarfında, İstanbul âdeta bir kadın dünyası hâlini alır; memurlar, tüccarlar, sanatkârlar, satıcılar, alıcılar, bankalar, sarraflar velhasıl, ne kadar meslek varsa salikleri hep kadınlardan ibarettir. Yalnız birkaç meslek vardır ki onlara kadınlar dâhil olamadığından mesdûd kalmıştır. ‘’ (syf 46)

Bu doğrultuda eserde anlatılan, geleceğin İstanbul’unda kentin kamusal mekânların işleyişinin zamana göre şekillenmiş olduğu görülmektedir. Günün belli saat aralıklarında istirahate çekilen erkek bireyler, tabiri caiz ise sahayı kadınlara bırakır. Kendilerine ayrılan bu zaman zarfında kadınlar dilediğince ticaretini yapar, para kazanır, alışveriş yapar, meşgul olduğu sanatı icra eder. Erkekler için bir nevi dinlenme saati de denilebilecek olan bu zaman diliminde gidilen hizmet mekânları anlatılmıştır. Su dairesi isimli yapı, bir nevi otel olarak hizmet görür. İçerisindeki uyku makinelerini kullanan bireyler belli bir müddet burada uyuyarak dinlenme imkânı bulur. Yemek yeme ve bu özel uyku makinelerinin kullanıldığı zaman haricinde de, her ne kadar erkekler için dinlenme zamanı olarak tanımlanan bir saat diliminin içerisinde de olursa, boş boş oturmak bu devirde hoş karşılanmaz. Birey her zaman hareket halinde olmalıdır. Kahvehane, çayhane gibi vakit

öldüren mekânlar bu kentte yoktur. Bireylere hizmet veren mekânlar, sadece kendilerine tanımlanan işlevlerin, belirli süre zarfında yerine getirilmesi için vardır. Yani kısaca boş oturup muhabbet etme ortamları yoktur, tüm mekânlar bir eyleme hizmet eder.

“ Meydanın müntehasında uzaktan bir daire şeklinde görünen hep onar katı cesim binaların azametleri ve her katın cephelerine boydan boya yapılmış olan geniş ve şık balkonlara müşabih sokaklarda bir takım insanların gezinmekte olduklarının hissedilmesi, insanın hayretini mucip oluyordu. ” (syf 39)

“ Talat Bey’le oradan yürüdük. Hiç görmediğim bir yoldan caddeye yani onuncu katın balkonlu sokağına çıktık. Biraz ilerledikten sonra solumuza tesadüf eden köşeyi döndük. Bulunduğumuz mahalden karşı tarafa geçmek için bir köprünün başına geldik. Dikkat ettim; bu köprü üç kat olarak inşa edilmişti. Köprünün birinci katı bizim taraftaki binaların üçüncü katından karşı taraftaki binaların üçüncü katına ve ikinci katı yine altıncı kattan karşıdaki altıncı kata, üçüncü katı dahi bulunduğumuz onuncu kattan karşıdaki onuncu katın balkonlu caddesine gidiyordu. Tam ortasına geldiğimiz zaman sağa ve sola bakılınca İstanbul şehri-i cesiminin nasıl bir plan mucibince tanzim edilmiş olduğu anlaşılıyordu. Bir müddet düşündükten sonra bu planın şöyle olması lazım geldiğini hükmettim:

İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar taraflarının bilumum muhiti dama tahtası gibi murabba kıtalara ayrılmış. Bu kıtalara mahalle namı verilmiş. Mahallelerden birbirine geçmek için böyle köprüler yapılmış. Sağ ve sola bakıldığı vakitte manzûr olan köprüler tadat olunursa insanın kaçınıcı mahallede bulunmakta olduğu derhal anlaşılıyordu. ” (syf 242)

Eserde tasvir edilen kent tekil ve içe dönük mimarinin hâkim olduğu tipik Müslüman kentleri gibi değildir. Yüksek katlı, bazı katlarında birbirleriyle bağlantı köprüleri olan binalar tasvir edilir. Çoklu yaşam alanı içeren yüksek katlı, birbiriyle doğrudan bağlantılı dışa dönük bu yapılar batılı bir kenti anımsatmaktadır. Kent silueti de batılı bir kimliğe bürünmüştür.

Eserde anlatılan hikâye ileri bir Müslüman medeniyetinin hikâyesidir. Yazar Mustafa Nazım ile Dedesi Molla Davut arasında geçen diyaloglardan bir bölümde bu terakkinin nasıl başladığı ile ilgili anlatılan hikâyedeki mekân oldukça dikkat çekicidir. Tüm ülkeyi kaplayan ve gölgesinde refah seviyesi yüksek bir yaşam sunan terakki ağacının çekirdeği aslında bir ‘ada’ da atılmıştır. ‘Ada’ temelli kurgular ütopyaların en yaygın mekânsal özelliğidir. Ütopyalarda hangi mekânların tercih edildiğine bakılacak olursa en çok ada karşımıza çıkar. Dışarıyla fiziki bağı olmayan, tüm düzen, ihtiyaç ve işleyiş kendi içerisinde dönen ‘ada’lar, ütopyaların karakteristiği açısından, ideal mekânlar olma özelliğindedir.

Osmanlı’nın savaşların olumsuz sonuçlandığı, toplumsal ve siyasal anlamda buhran içerisinde olduğu, bir çıkar yol aranan zamanlardan birinde bir grup seçilmiş insan ıssız bir adada toplanır, nasıl daha iyi, daha ileri bir medeniyete ulaşırız? ın cevabını arar. Ahlak, erdem, terbiye, sanayi, fen ve sanat üzerine fikri ve fiili çalışmalar yaparlar. Bir zaman sonra bu insanlar adada kendi imkânları ile fabrikalar kurarlar. Zamanla faaliyetleri gelişen bu fabrikalar İstanbul halkının dikkatini çeker. Git gide bu ilgi artar, aşırı bir noktaya gelir. Adaya sürekli bir ziyaretçi akını olmaktadır ve bu ziyaretleri düzenleyen sınırlayan adaya has kanunlar oluşturulmuştur. Ada, medeniyet-i İslamiyenin terakki örneği olarak her geçen gün daha da parlayarak hükümetinde takdirini kazanmış ve böylece haklın gözünde de güvenini daha sağlamlaştırmıştır. Daha sonra hükümetin teşvikiyle adalılar, İstanbul’da da fabrikalar, ticarethaneler açmıştır. Böylece bir adada başlayan bu terakki serüveni İstanbul’a, oradan da taşraya taşmış, tüm ülkeyi sarmıştır.

“ o zaman her fırkaya mensup vatanperverlerden elli zat Osmanlıların bu perişanîyetini nazarıdikkate alarak bi’i-ittifak ıssız ada denilmekle maruf olan ve insandan hali bulunan büyük bir adaya gitmişler. bu elli kişi sahib-i servet olan bir çok zevatın muavenetleri sayesinde o adada çalışmaya başlamışlar. “ (syf 139)

“ evvelce adayı intihap eden müessisler bilahare her fen, her sanat, her ticaret erbabından birçok zevat dahi getirip mektepler tesis ederek pek değerli, hünerli âdemler yetiştirirler. Nihayet adayı öyle bir hale getirirler ki ada medeniyet-i İslamiyenin inkişafına güzel bir numune olur. “ (syf 142)

“ Akdemce hükûmet ticaret-i dâhiliyenin terakkisi için mühim bir para istikraz etmiş ve fakat bu bapta esaslı bir usul-ü ittihaz olunamaması yüzünden bu paranın kısm-ı azamı bankalarda kalmış olduğundan hükûmetin bu parayı ticaret etmek isteyenlere kefalet-i müteselsile ile ikraz edeceğini ilan etmesi üzerine adalıların ekserisi hemen İstanbul’a koşup her biri hükûmetten lüzumu kadar para istikraz ederek bir ticarethane tesis etmişler.

....

İşte bugün nazar-ı hayretle gördüğünüz bu asar-ı terakkinin esası bu suretle tesis edilmiştir. “ (syf 142-143)

Eserin mekân kurgusu İstanbul kenti üzerinedir. Fakat bu kendi ve ülkeyi anlatılan gelişmişlik seviyesine getiren çalışmaların temelleri bir ıssız adada atılmıştır. Adanın denetlene bilirliliği ve dışarıya kapalılık- kontrollü geçirgenlik hali aslında İstanbul’un işleyişine de yön vermiştir. Kente gelip gidenler, tıpkı ada da olduğu gibi sıkı bir kontrol ve takibe tabiidir.

Kent içerisinde dolaşırken anlattıkları yollar, meydanlar, bahçeler kentsel ölçekteki mekânları tanımlarken, kahramanlarımız gittikleri mekânları anlatırken bizlere yapısal detaylar da vermektedir. Yapı ölçeğindeki mekânsal terimlere daha çok bu bölümlerde rastlamaktayız. Bu terimlerin kullanım sayıları ve ölçeklere göre dağılımları ile ilgili olarak oluşturulmuş olan tablo ekte sunulmaktadır. Ana mekân tercihi olarak bir kent seçilmiş olan bu eserde mekânsal terimler daha alt ölçeklerde yoğunlaşmıştır. Dönemin sosyal düzenini, teknolojik gelişmeleri, yeni icatları, günlük yaşamda kullanılan alet edevatı ve yapısal değişimleri bizlere kent ölçeği üzerinden aktaran eserde mekânsal terimler analiz edildiğinde, öncelikli olarak kentsel ve yapısal ölçeklerde yoğunluk olduğu ardından bina ölçeğinde ve daha sonrasında evrensel ve küresel ölçekte mekânsal terim kullanımının olduğu oluşturulan tablo üzerinden açıkça okunmaktadır.

Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet isimli kitap için oluşturulmuş olan bu detaylı tabloda, önceden belirlenen 5 grupta kullanılmış olan kelimeler yazılmış olup, kaç defa tekrar edildiği ve her ölçek grubunda toplamda (tekrarlarla beraber) kaç adet mekânsal kelime kullanıldığının verisi elde edilebilmektedir.

Tablo 4. Kelime Analiz Tablosu -Rüyada Terakki ve Medeniye - i İslamiyeyi Rüyet

KELİME ANALİZ TABLOSU		
RÜYADA TERAKKİ VE MEDENİYE - İ İSLAMİYİYİ RÜYET - MOLLA DAVUDZADE MUSTAFA NÂZİM ERZURUMÎ (1913)		
EVREN ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Dünya	47
2	Âlem	122
3	Cihan	8
4	Küre-yi arz (dünya)	1
5	Güneş	7
6	Gök	2
7	Ay	1
8	Küre-yi Arz	2
9	Rûy-i Zemin (yeryüzü)	1
10	Ru-y arz (yeryüzü)	1
11	Sema	2
12	Asuman	1
DÜNYA ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Rumeli	10
2	Memleket	26
3	Avrupa	29
4	İran	1
5	Afgan	1
6	Türkistan	1
7	Bülûcistan	1
8	Çin	1
9	Hind-i Çinî	1
10	Siyam (Taland)	1
11	Cava	1
12	Açe	1
13	Mısır	1
14	Sudan	1
15	Zengbar (Zanzibar)	1
16	Fas	1
17	Tunus	1

Tablo 4'ün devamı

18	Trablus	1
19	Asya	13
20	Afrika	5
21	Memalik (memleket)	11
22	Şark	2
23	Garb	2
24	Şimal	1
25	Cenup	1
26	Kıta	4
27	Karadağ	1
28	Deniz	2
29	Kara	1
30	Tahte'z-zemin (yeraltı)	1
31	Anadolu	2
32	Amerika	1
33	Yer	2
34	Bilâd (memleketler)	1
35	Ada	21
36	Diyar	1
37	Balkan	7
38	İtalya	1
39	Kuveyt	1
40	Fransa	1
41	Suriye	1
42	Bahr-ı Muhit-i Kebir (büyük okyanus)	2
KENT ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Dağ	12
2	Zirve	2
3	Mahal	36
4	Erzurum	2
5	Erzincan	1
6	Mezarlık	2
7	Arazi	8
8	Mıntıka	3
9	Mahalle	30
10	Orman	5
11	Maden	1
12	Yol	29

Tablo 4'ün devamı

13	Çemenzâr (çimenlik)	1
14	Yuşa Dağı	1
15	Boğaziçi	2
16	İstanbul	53
17	Zemin	10
18	Yer	1
19	Bahçe	22
20	Kır	1
21	Koru	1
22	Tarla	2
23	Bağ	1
24	Demir yolu	3
25	Rıhtım	2
26	Çengelköy	1
27	Beylerbeyi	1
28	Üsküdar	3
29	Selimiye	1
30	Adalar	3
31	Şimendifer (Demir yolu)	6
32	Salacak iskelesi	1
33	Köprü	32
34	Harem İskelesi	1
35	Kumkapı	1
36	Meydan	39
37	Sokak	12
38	Kaza	2
39	Liva	1
40	Sultan Beyazıt	1
41	Vilayet	2
42	Muhit	1
43	Şehir	4
44	Kasaba	4
45	Karye	13
46	Kurâ	1
47	Köy	7
48	Cetvel (su kanalı)	1
49	Malatya	1
50	Hüsn-ü Mansur (Adıyaman)	1
51	Bingöl	1
52	Cadde	21
53	Deniz	1
54	Yayla	1

Tablo 4'ün devamı

55	İstasyon	2
56	Bahir (deniz)	1
57	Mamure	1
58	Semt	3
59	Londra	2
60	Amfiteatr	1
61	Pazar	3
62	Tepe	1
63	Vadi	1
64	Ova	1
65	Dere	1
66	Çay	1
67	Çatalca	1
68	Taşra	1
69	Köprübaşı	3
70	Çarşı	1
71	Yakacık	10
72	Avrupa Şimendiferi	3
73	Beyoğlu	1
74	Kaldırım	1
75	Merkez	1
76	Kartal	1
BİNA ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Bina	48
2	Dolap *	1
3	Ticarethane	7
4	Talimhane	1
5	Köşk	1
6	Fabrika	36
7	Banka	15
8	Polis merkezi	3
9	Daire	2
10	Pavyon	1
11	Çeşme	1
12	Havuz	3
13	Ev	3
14	Lokanta	23
15	Camii	14

Tablo 4'ün devamı

16	Kıraathane	2
17	Otel	3
18	Çarşı	3
19	Mektep	11
20	Su Dairesi (otel)	1
21	Ayasofya	2
22	Dükkan	12
23	Kahvehane	2
24	Çayhane	1
25	Yazıhane	1
26	Bakkal	1
27	Mağaza	10
28	Kıraat salonu	1
29	Şirket	1
30	Meclis	2
31	Mebânî (binalar)	1
32	Sultan Selim Camii	2
33	Ambar	2
34	Apartman	1
35	Ahır	1
36	Sultan Ahmet Camii	1
37	Tevlit ve Terbiyehane	4
38	Terbiyehane	1
39	Tevlithane	5
40	Hane	1
41	Ameliyathane	12
42	Kule	2
43	Yeni camii	4
44	Galata kulesi	2
45	Çilehane	1
46	Müzehane	1
47	Cefahane	2
48	Kimyahane	1
49	Mezar	5
50	Bünyad (binalar)	1
51	Ticaretgah	1
52	Tamirathane	1
53	Kulübe	1
54	Kışla	1
55	Hezâr-ı Hoş Elhân *	9
56	Soğuk Yemekler Lokantası	1
57	Mor koyun Süthanesi *	3

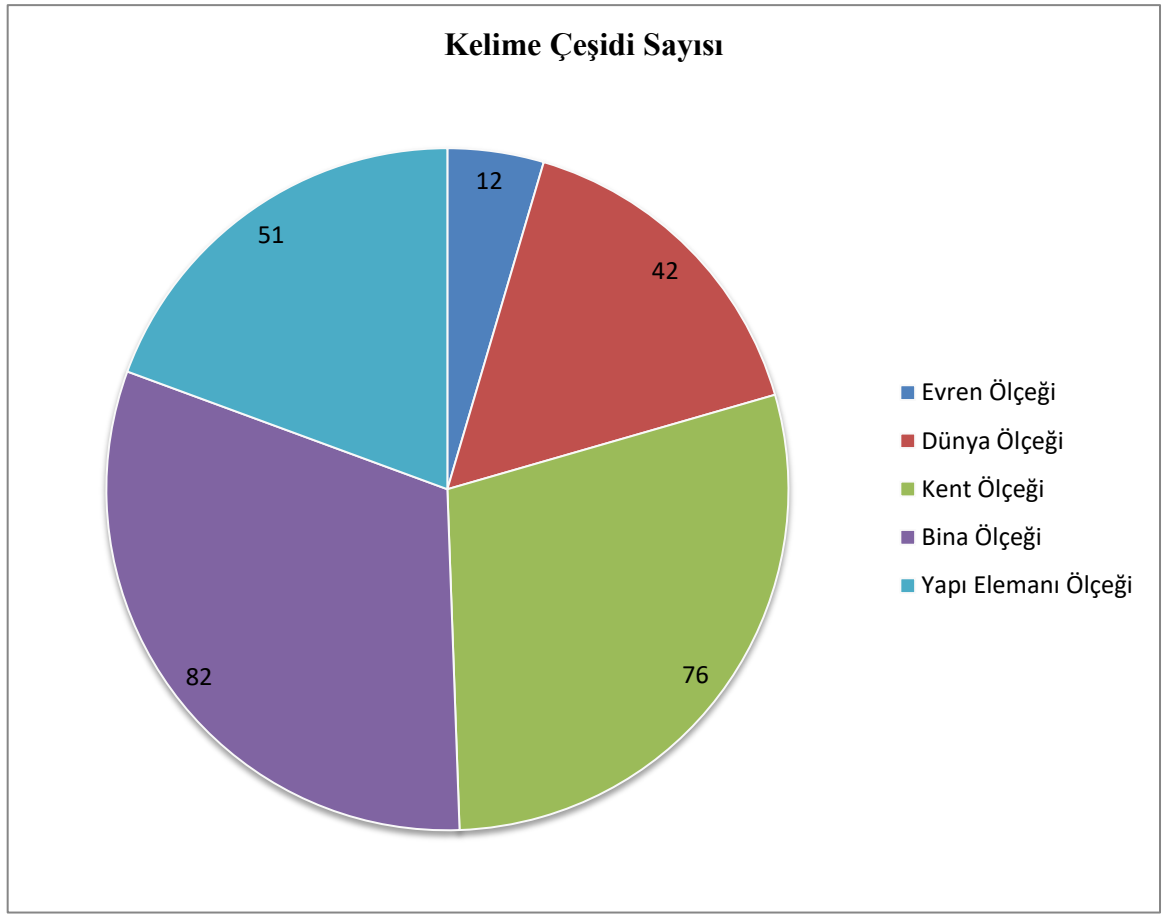
Tablo 4'ün devamı

58	Mütalaahane (okuma salonu)	2
59	Salon	5
60	Cambazhane	1
61	Kabir	1
62	Cevâmi (camiler)	1
63	İbadetgâh	1
64	İntibahhane	2
65	Çadır ?	1
66	Kütüphane	1
67	Erîke-yi Esher *	1
68	Maşrık-ı İdrak-ı Üdeba *	1
69	Esrar-Âver-i Âşikhân *	1
70	Ravza-yı Fazl-ı Mürgan *	1
71	Ravzatü'l-Safa *	1
72	Mübahase-yi Asr-ı Ulema *	1
73	Reh-güzâr-ı Meserret *	12
74	Müdafaa-yı Asr-ı Müstakbel *	1
75	Viladethane (doğum evi)	2
76	Akıl Tedavihanesi	2
77	Refahiye Çarşısı *	2
78	Sütçü	1
79	Tatlıcı	1
80	Yemişçi	1
81	Misafirhane	3
82	İstasyon	1
YAPI ELEMANI ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Duvar	39
2	Kapı	81
3	Sütun	4
4	Şerefe	1
5	Kat	62
6	Balkon	5
7	Baca	1
8	Kubbe	23
9	Asansör	11
10	Cephe	1
11	Salon	33
12	Zemin	8

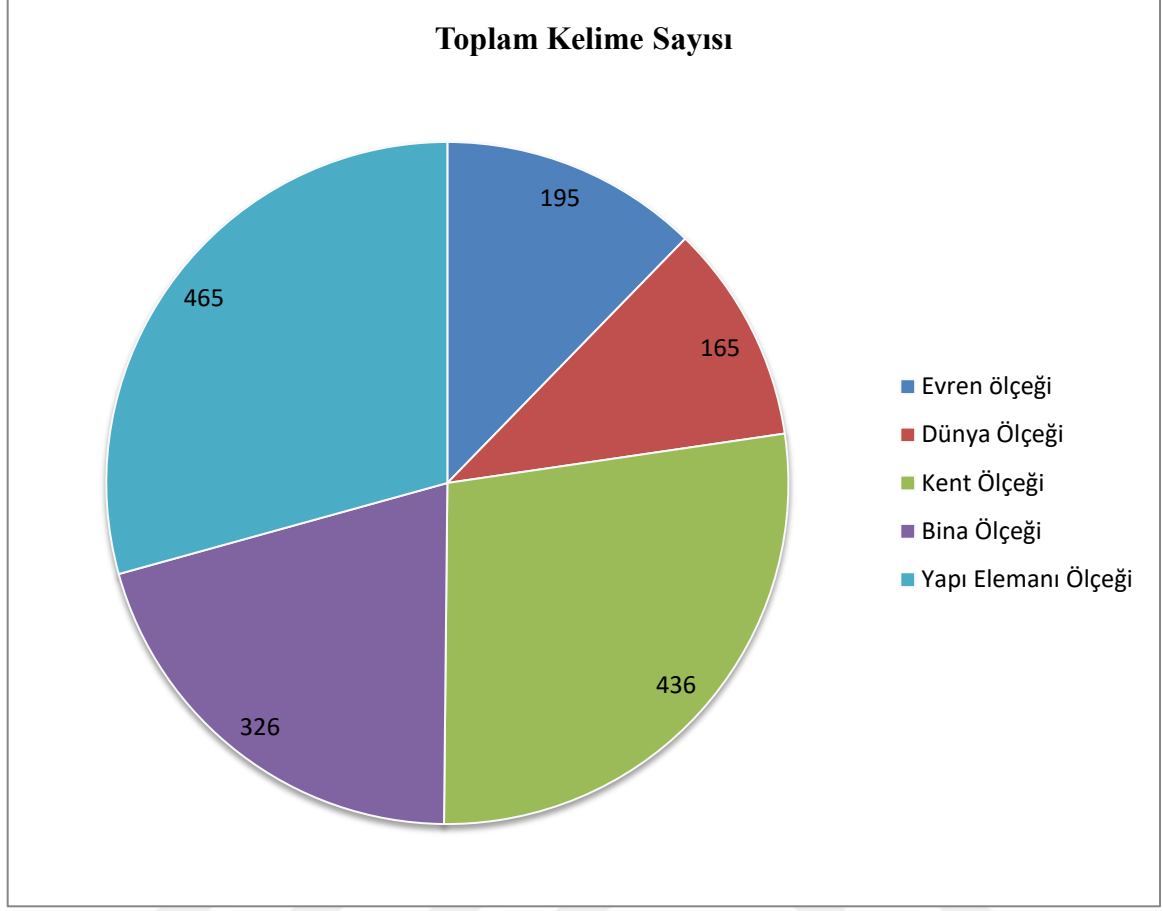
Tablo 4'ün devamı

13	Tavan	7
14	Kapı	1
15	Pencere	2
16	Yazıhane	2
17	Bölme	4
18	Havuz	5
19	Merdiven	8
20	Mahfil	1
21	Mihrab	1
22	Minber	1
23	Daire	60
24	Oda	21
25	Kule	2
26	Minare	5
27	Kemer	1
28	Sofa	3
29	Fırın	9
30	Basamak	2
31	Avlu	3
32	Koridor	4
33	Loca	11
34	Matbah (duvar)	1
35	Mahal	6
36	Mütalaa Salonu	1
37	Sinema Salonu	1
38	Daraca	1
39	Meydanlık	3
40	Perukar (berber)	1
41	Lokanta	1
42	Kıraathane	1
43	Şerbetçi	1
44	Tatlıcı	1
45	Yemişçi	1
46	Dükkan	1
47	Abdesthane	2
48	Hamam	14
49	Misafirhane *	1
50	Külhan	1
51	Tünel	5

Tablodan çektiğimiz sayısal veriler ışığında oluşturulmuş olan grafiklerde sayıca dağılımların zet bilgisine ulaşabiliriz. Aşağıda verilmiş olan ilk grafikte, önceden belirlenmiş olan ölçek gruplarında kaç kelime kullanıldığının ve bütünde yoğunluk dağılımlarının verileri mevcuttur. (tekrar eden kelimeler de dâhil)

şekil 6. Kelime eşidi Sayısı Grafiği - Rüyada Terakki ve Medeniye - i İşlamiyeyi Rüyet

Şekil 7. Toplam Kelime Sayısı Grafiği - Rüyada Terakki ve Medeniyet - i İslamiyeyi Rüyat

Tablo ve grafikler incelendiğinde, kullanılan toplam kelime sayılarına göre sıralama; yapı elemanı ölçeği > kent ölçeği > bina ölçeği > evren ölçeği > dünya ölçeği olarak gitmektedir. Eserin mekânsal ifadeleri daha çok alt ölçeklerde yoğunlaşmıştır. Kullanılan kelime çeşitliliği açısından en az değere sahip olan evren ölçeği, toplam kelime sayılarına bakıldığında dünya ölçeğinin önüne geçse de yine iki ölçek de kullanılan toplam kelime sayılarına bakıldığında, eserin geneline oranla büyük bir değer arz etmemektedir. Eserin hikâyesi geleceğin İstanbul'u üzerinden nasıl gelişmiş bir medeniyet olunabileceğini okuyucuya aktarmaktadır. Eserin ana mekânı İstanbul'dur. Gerçekte olan bir kent, olması düşlenen hali ile yeniden kurgulanmıştır. Haliyle mekân ifade eden kelimelerin kullanımının kent, bina ve yapı elemanı ölçeklerinde yoğunlaşmış olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Anlatıcı/yazar dedesi ile geleceğin İstanbul'unu gezerek anlatırken, ziyaret ettikleri yapıların iç detaylarına ve binaların teknolojik donanımlarına kadar bilgi

vermektedir. Bu durumda yapısal ölçekte mekân ifade eden kelimelerin toplam sayısının 465 adet ile diğer ölçeklerin önüne geçmesini açıklamaktadır.

Dünya ölçeğinde ‘memleket’ kelimesi 26 defa kullanılırken, yine aynı anlama gelmekte olan ‘memâlik’ kelimesi 11, ‘bilâd’ kelimesi ise 1 defa kullanılarak, toplamda 38 adet kelime ‘memleket’i ifade etmek için kullanılmıştır. ‘Memleket’ kelimesinin ölçek grubu içerisinde en çok kullanım sayısına sahip olması, anlatılan hikâyenin memleketin geleceği ve diğer memleketlere göre ileri seviyede olmasını anlatması göz önünde olduğunda sayıca fazla kullanılmış olması bu durumla tutarlı bir seyir göstermektedir. Eserin olay örgüsünün geçtiği mekânın İstanbul oluşu ve anlatılan bu gelişmiş ülkenin merkezi olan ve diğer memleketler içinde önemli bir konuma sahip olduğu ifade edilmesi, İstanbul’u hikâyede önemli bir noktaya taşımaktadır. Kent ölçeğinde 53 defa kullanıldığı belirtilen ‘İstanbul’ kelimesi, ölçek grubunun en çok tekrarlanan kelimesi olması, hikâyedeki bu önemli konumunun bir yansımasıdır.

Yapı elemanı ölçeği kelime grubu incelendiğinde 48 adet kullanım ile ‘bina’ kelimesi dikkati çekmektedir. Kenti anlatırken batılı bir yapılaşma tariflenmektedir. Kent yüksek katlı, birbiriyle bağlantılı yapılarla donatılmış bir şekilde tasvir edilir. Böyle bir anlatım içerisinde kullanım yoğunluğunun fazlalığı elbette anlamsız değildir. Ayrıca kullanım sayısı ile bir diğer dikkati çeken kelime olan ‘fabrika’ kelimesi, üretim tesislerinin detaylıca anlatımı sırasında çokça kullanılmıştır. Fabrikaların detaylı anlatılması, üzerinde yoğunlaşmış olması eserde vurgu yapılan çalışkanlık ve üretkenlik ile ilişkilendirilebilir.

Her iki grafikte, oranlarda küçük bir değişiklik görünse de evren ölçeği ve dünya ölçeği mekânsal ifadelerin, eserin mekân kurgusunda en az etkili gruplar olduğu okunmaktadır. Kent ölçek grubunun ise her iki grafikte de bütüne oranla kullanım yoğunluğu hemen hemen aynı düzeyde ilerlemektedir. 51 adet kelime türü içermesine rağmen, 465 adet kullanım sayısı ile en çok kelime kullanılan ölçek grubu olarak yapı elemanı ölçeği ilk sırada gelmektedir. Hikâye içerisinde binaların iç ve dış donanımları ile ilgili detaylı anlatım olması, sayısal olarak yapı ölçeğinin öne çıkması sonucunu doğurmuştur. Genel çerçevede bakıldığında bir kent-toplum hikâyesi okuduğumuz eserin mekân kurgusunun, kent, bina ve yapı elemanı ölçeklerinde yoğunlaşmış olması iki değerlendirme sonucunun (nitel ve nicel) birbiriyle örtüşmekte olduğunu göstermektedir.

3.3. Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? - Osman Nuri Eralp (1918)

Tablo 5. Eser Künyesi - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?

ESER KÜNYESİ	
Adı	Başka Dünyalarda Canlı Mahlukat Var Mıdır ?
Türü	Roman
Yazım Tarihi	1918
Yazı Dili	Türkçe
Yazı Alfabesi	Arap Alfabesi
Dönemi	Erken 20. Yüzyıl
Edebiyat Alanı	Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı
Yayın Tarihi	1918
Sayfa Sayısı	40*

* Çalışma kapsamında incelenen kitap karga yayınları tarafından 2019 yılında yapılan 2. baskıdır. Kitap toplamda 96 sayfadan oluşmaktadır. Osman Nuri Bey'e ait olan eser, Osmanlıca yazılmış olduğundan kitabın bir bölümünde eserin çevirisi, bir bölümünde sadeleştirilmiş hali olmak üzere iki bölüm şeklinde kitaplaştırılmıştır. Asıl hikâyenin yer aldığı bir bölümün sayfa sayısı eser künyesine yazılmıştır.

3.3.1. Osman Nuri Eralp

1887 yılında dünyaya gelmiş olan Osman Nuri Bey, 1897 yılında Askeri Veteriner Okulundan mezun olmuş, 1898 yılında üsteğmen, 1899 yılında yüzbaşı rütbelerini almıştır.

Aynı yıllarda Organik Kimya Muavinliği ve Kimya Muallimliği yapmıştır. Organik kimya alanında yayınlanmış kapsamlı içeriklere sahip çalışmaları mevcuttur. 1902 yılından itibaren bilimsel ve deneysel araştırmalar şefi olarak çalışmalarına devam etmiştir. Pasteur Enstitüsünde yayınlanan araştırmalarıyla Fransa Hükümeti tarafından 1910 ve 1923 yıllarında iki farklı nişanla ödüllendirilmiştir. (Melikoğlu,2007)

Osman Nuri Bey Türkiye’de sivil veterinerliğin öncüsüdür. Cem’iyyet-i İlmiyye-i Baytâriyye adlı derneğin yayınladığı veteriner hekimliğin bilimsel nitelikli ilk dergilerinden Mecmûa-i Fünûn-u Baytariyye’de iki yıl ve Cerîde-i Baytariyye-i Askeriyye’de bir buçuk yıl başyazarlık yapmıştır. Askeri Veteriner Okulunda da 1911 yılı itibariyle bir süre bakteriyoloji, histoloji ve patolojik anatomi muallimliği, müdür vekilliği ve ders nazırlığı da yapmıştır. Araştırmalarda bulunmak maksadıyla Berlin ve Varşova’ya gitmiştir. Çalışma hayatı boyunca alanıyla ilgili askeri eğitim ve araştırma kurumlarında müdür olarak görevlendirilmiştir. (Melikoğlu,2007)

Çalışma hayatı süresince birçok bakteriyolojik analiz ve inokulasyon yöntemi geliştirmiştir. Fransa’da 1905 yılında yayınlanmış olan, adi mikropları içeren muayne maddelerinden verem mikrobunu ayırmak amacıyla subkutan inokulasyon yerine transkutan inokulasyon ile efenfeksiyon oluşturma yöntemi, Osman Nuri Metodu adıyla, Besson’un Technique Microbiologique et Serotherapique ile Dopter ve Sacquèpèè’nin Précis de Bactériologie kitaplarında yer almıştır. (Melikoğlu,2007)

1929 yılında yarbay rütbesindeyken kendi isteğiyle emekli olmuş, bir süre sonra Bakteriyolojihâne-i sâhâne’nin müdürlük görevini de bırakmış, çalışmalarına evindeki özel laboratuvarında devam etmiştir. 1940 yılında hayatını kaybetmiştir. (Melikoğlu,2007)

3.3.2. Eserin Konusu

Eser Osmanlının ilk bilim kurgu eseri olarak, ilk kez Türkçe olarak 2019 yılında karakarga yayınları tarafından basılmıştır. Osmanlıca ilk bilim kurgu eseri olan kitap, Merve Köken tarafından Latin alfabesine çevrilmiş ve Bilge Kösebalaban tarafından sadeleştirilerek yayına hazırlanmıştır.

Bilim-kurgu terimi 1973 yılında Orhan Duru'nun yayınlamış olduğu bir makale ile literatüre kazandırılana kadar, bu türün eserleri de 'fenni edebiyat' adı altında değerlendirilmiştir. Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var mıdır? Adlı eser, yazarın başka gezegenlerdeki hayat olup olmadığı, varsa da nasıl mümkün olabileceği üzerine görüşlerini içeren, fenni roman türüne daha yakın olan bir eserdir. Bilim kurgu türü üzerine yapılan çalışmalarda eserden daha önce hiç bahsedilmemiştir.

Söz konusu kitap, Yazar Osman Nuri Bey'in 1900 lü yıllarda yapılmış olan araştırmalara da dayanarak, başka gezegenlerde yaşamın varlığı ve nasıl mümkün olabileceği konusundaki görüşlerini içeren bir eserdir. Kısmen deneme, kısmen makale özelliğindedir diyebileceğimiz esere, gezegenler hakkında bir kılavuz da demek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Bilge Kösebalaban giriş yazısında yazarın Camille Flammarion'un eserlerinin ve Voltaire 'in Micromega isimli eserinin etkisinde kalmış olabileceğini belirtir.

“Şimdiye kadar alçak gönüllülükle yazdığım eserleri, makaleleri okuyan, o alçak gönüllü insanlara, son derece fazla bilim sever bir yönetimde bulundukları için burada mahcubiyet nasıl teşekkür edeceğimi bilmiyorum. Yayın dünyası sayesinde tamamıyla anladığım ve emin olduğum bir şey varsa, o da memleketimiz halkında eğitime, terbiyeye, insaniyete yönelim ve yeteneğin gerçekten fazla olmasıdır. Yalnız bir yön varsa, o da halka en açık hakikati göstermek, ilerleme araçlarına hazırlamak gerekliliğidir.

Hürriyet senelerinden biri eğitimin ilerlemesine engel olan bütün vasıtalar kaldırılmış olduğundan, artık memleketimizin de ilim ve bilim dünyasına yükselme zamanı gelmiştir. Bu yüzden zaman geçirmeden halkın düşüncesinin aydınlatılması için hizmet şarttır. Ki bu görevde bu işte zaman harcamış uzman kişilere düşer. “

Fatih At Pazarı / 1918

Yazar Osman Nuri Bey'in kitabının ön sözü niteliğinde yazmış olduğu bu kısa yazıda, eserin yazılma amacı açıkça belirtilmiştir. Önsözün sonunda yazdığı tarih notu ile eserin Fatih At Pazarı'nda 1918 yılında tamamlandığı öğrenilmektedir.

Kitapta başka gezegenlerde yaşamın mümkün olup olmadığı konusunda fikir yürütülürken, fizik, kimya ve astronominin bakış açılarından yararlanılmış, biyolojik veriler de göz önüne alınarak, farklı canlı türlerinin, farklı yaşam standartlarına gereksinim duyması yahut değişen koşullara göre evrimleşerek ortam şartlarına uyumlu hale gelebilmesi sebebiyle pek ala Dünya dışındaki âlemlerde de yaşamın mümkün olabileceği görüşü savunulmuştur.

“Her âlemin kendine özgü, kendi doğal şartlarına göre oluşmuş canlısı, canlı yaratığı vardır. “ (syf 22)

“Mademki öyledir, Dünya’da canlı olsun da gezegenlerde canlı olmasın. bu kabul edilemez. Şüphesiz bütün gezegenlerin de kendine özgü canlısı, canlı yaratığı vardır hiç olmazsa bu gezegenler yeryüzünün bugünkü sıcaklığında oldukları vakit kendilerine göre yetişmiş birtakım canlı yaratan yuva ve Merkez ola gelmiştir. Dünya’dan evvel gelen dünyalar Neptün, Uranüs, Satürn, Jüpiter’de vaktiyle kim bilir nice nice canlı yetişmiştir? Şimdi onlar mahvolmuş ve yıkılmıştır. Hiç şüphesiz Merkür ile Venüs gibi yıldızların sıcaklığı yeryüzünün sıcaklığına geldiğinde onlarda da birtakım canlı oluşacaktır.” (syf 28)

“Yeryüzünün doğal şartları ve kimyası değiştikçe, mevcut olan canlı bu şartların etkisiyle değişmiş. Bulunduğu ortama uyum sağlamaya mecbur olmuş. Onun için canların kimi tarafı küçülmüş, kimi tarafı büyümüş, eski kılığını kaybetmiş. Yeni şekil, yeni kılığa kısaca yeni şartlara göre yeni bir tür canlı, yeni bir hayvan, yeni bitki haline dönüşüm ve değişime uğramıştır.

... İşte görülüyor ki yerkürede bile yetişen canlı bu şartlara göre vücut bulmuştur. Şüphesiz bütün gezegenlerde böyledir. Her gezegenin kendi şartlarına göre yetişmiş yetişip büyümüş canlısı vardır. Her gezegenin durumuna göre vücut bulmuş çeşit çeşit yaratığı vardır. Buna katiyen şüphe yoktur. Her gezegende Marksizm, Darwinizm sistemleri hükmeder. Zaten bugün âlemler, bütün gezegenler kâinat hayatıyla, ürünleriyle, ezeli ebedi olarak birbirinden doğmuş, birbirinin başkalaşımından meydana gelmiştir. Her âlemde mevcut yaratık o âleme

o âleme göredir. O âlemin sıcaklığı, kütlesi, yerçekimi, havasının birleşimine tabidir. ‘ (syf 30)

Eser bilimsel veriler üzerine yazılmıştır. İlk bakışta kurgu bir metin varlığından söz edilemez gibi görünse de aslında mevcutta var olan bilimsel veriler ışığında, diğer gezegenlerde yaşamın var olup olmadığı, varsa ne şekilde olmuş olabileceği ya da gelecekte eğer bu gezegenlerde bir yaşam söz konusu olacaksa ne tür bir yaşam ve ne tür özellikle canlılar olabileceği konusunda yorum yapılmıştır. Fizik, kimya ve astronominin bakış açısından gezegenlerde hayat şartlarının incelenmesi ve bu soruların cevabının ne olabileceği konusunda yazarın görüşlerinin aktarıldığını görürüz. Diğer gezegenler için bahsedilen ‘muhtemel geçmiş yaşam’ ve ‘muhtemel gelecek yaşam’ için yapılan anlatımlar Aslında bir nevi kurgu olarak değerlendirilebilir. Eser içeriğinde gerçek bilimsel veriler sunması açısından kurgudan uzak gibi dursa da, başka gezegenlerdeki hayata dair somut deliller sunmadığı için bu gezegenlerin muhtemel canlıları ve yaşamları ile ilgili bölümler kurgu olarak değerlendirilmelidir. Yani yazar, söz konusu olan bu eserde, alanındaki mevcut bilimsel veriler ile diğer gezegenlerdeki geçmişte olmuş yahut gelecekte olması muhtemel yaşamı aslında kurgulamıştır diyebiliriz.

‘‘Hayat deyince ne için kendimize göre, yeryüzündeki hayat şartlarına göre düşünelim? Bu hiç de yapıcı olmaz. Bu âlemlerde de çeşitli hayat şartlarında yetişmiş büyüüp gelişmiş canlılar mevcuttur. Çok hem de pek çok akıl ve fikrin düşünmediği hayal edemediği derecede garip garip canlı yaratığın bulunacağı şüphesizdir. Bu âlemlerdeki hayat tarzları bir değildir. Hallere, şartlara ve tabiata göre hayatın oluşumu değişikçe sonsuz denilecek derecede hayatta değişmektedir.

Değil hareket halindeki gezegenlerde, dünyamızda bile hayat ve hayatın gelişimi çeşit çeşit şekillerde oluşur. Havayla beslenen ve havayla beslenmeye ihtiyaç duymayan canlılar ve tek hücreli canlı mikroplar vardır.

...Ay’da hava yok değil mi bu halde Ay’da hava yok olmasa sebebiyle neden canlıların varlığına hükmedelim bu doğru değildir.

...Şu halde Ay'da öyle canlılar vardır bulunması muhtemeldir ki bu canlılar bileşik halinde bulunan cisimlerin birikimindeki oksijeni tahlil vasıtasıyla kullanabilirler. Bu şekilde teneffüslerine lazım gelen oksijeni alabilirler. Yani buradaki yaratıklar atmosfersiz yaşayan canlılardır. ‘’ (syf 23-24)

‘‘Gelelim soğuk âlemlere. Soğuk gezegenlere... Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün gibi gezegenlere... Bunlar güneşten uzak gezegenlerdir. Güneş buraya çok az sıcaklık gönderir. Şu halde üzerlerini bu gezegenlerin her tarafını genel bir soğukluk kaplamıştır. Demek oluyor ki burada mevcut olan canlı yaratık çoktan karlar altında kalmıştır. Buraları büyük bir mezarlık halindedir. Öyle olmak lazım gelir gibi görünmektedir. Fakat böyle olmakla beraber bu kati olamaz. Çünkü bu âlemlerin merkezleri soğukta olmadan evvel bu âlemler, hayatın oluşumuna yeterli bir sıcaklığa sahip bulunurlarken, üzerlerinde soğuyuncaya kadar geçen milyarlarca asır zarfında hayat devam etmiş. Şüphesiz nice nice canlı yetişmiş. Kim bilir ne kadar da zekâlar oluşmuş? Sanayi, aklın becerisi ve idrakin eremeyeceği bir yüksekliğe çıkarılmış. Bu sebepten soğukluğa karşı koyacak araçlar ve meskenler icat edilmiştir. Kısacası bu âlemlerde yaşayan canlıların soğuktan kendilerini kurtarmış bir halde olması muhtemeldir. Nitekim yeryüzünde de öyle değil mi? Kışın ateş elbiseler ve yiyecekler sayesinde soğuktan kendimizi kurtarıyoruz. Şüphesiz bu âlemlerde de buna benzeyen araçlar vardır. Zaten kutup bölgesinde Buzlar arasında yaşayan Laponlar, Eskimolar nedir ki?

Yahut bu canlıların bulundukları gezegenlerde sıcaklığın azar azar asırlarca inmesi ile Hayat şartlarına giderek değişmiş. o nedenle bu canlı yaratıklar başkalaşımlara uğrayarak onların doğal şartlarına uyum sağlamış. Belki de soğuk ortamlara alışmış canlılarda bulunur. ‘’ (syf 25)

Sekiz kısa bölümden oluşan kitapta, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün gezegenlerinde, yukarıda bir örneğini alıntıladığımız doğrultuda, gezegenlerin fiziki şartlarına göre muhtemel yaşamın nasıl olabileceği tartışılmıştır. Kitabın son bölümü hayatın sonu üzerine yazılmıştır. Tüm bu gezegenler bir gün yaşam için gerekli şartları koruyamayacak. Gezegenler için hayat kaynağı olan Güneş dahi zamanla soğuyup

gezegenleşecek, hatta belki üzerinde bir hayat başlayacak fakat soğumaya devam ederek, orada başlayan hayatı devam ettiremeyecek. Üzerinde yaşayan canlılar evrimleşmeden dahi mahvolacaktır. Böylece tüm bu âlem sonlanmış olacaktır.

Kitapta bilimsel verilerden devam edilmiş, yer yer teknolojik gelişime atıflar yapılmıştır. Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları ve Rüyada Terakki'nin aksine başka her hangi bir toplumsal meseleye uzaktan da olsa değinilmemiştir. Yalnızca bir yerde dini inanışa atıfta bulunulmuştur. 'öteki dünyalar' diye ahireti ima etmiş, bunun fenni ilimlerce açıklanabilecek, dini bilgilerce bildirilenden fazlasına insan idrakinin yetmeyeceği bir boyut olduğu söylenmiştir. Biraz da okuyucuda bu dini konuyu yoruma kapalı tutma endişesi uyandırmaktadır. Kur'an'ın ve dini öğretilerin dokunulmazlığı fikrinin yansımasını hissettirmektedir.

“ öteki dünyalar nedir?

İnsanlığın bir 'öteki dünya'dan haberi var. Bunu açıklamaya bilim yeterli değildir. Çünkü insan aklına kadar derin düşünürse düşünsün, onun bir haddi vardır ki, ondan ötesi insanı idrakine sokulmaz. Fakat bilimin bahsettiği öteki dünyalar başka... Hem de birçok öteki dünya var. İşte biz bu öteki dünyalarda yaşayabilen canlı mahlûkat halkından haber vereceğiz. “ (syf 18)

3.3.3. Mekân Analizi

Eserin içeriğine bakıldığında mekân tercihi soyut ve açık mekânlardır. Farklı gezegenlerdeki yaşam üzerine yazılmış olan bu eser, mekânsal detaylara girmemiş, yalnızca gezegenleri mekân olarak belirtmiştir.

“...Güneş buraya çok az sıcaklık gönderir. Şu halde üzerlerini bu gezegenlerin her tarafını genel bir soğukluk kaplamıştır. Demek oluyor ki burada mevcut olan canlı yaratık çoktan karlar altında kalmıştır. Buraları büyük bir mezarlık halindedir. Öyle olmak lazım gelir gibi görünmektedir. “ (syf 25)

“ ...Artık beslenmelerine yetecek kadar karbondioksit bulamadı. Boyu Belki 50 metreyi aşan o devler, o hayvanlarla birlikte boyları mineralleri aşan ağaçlar devrildi. Dağların topraklarının altında kaldı.

...Şimdiyse Dünya’da yetişen eski yaratıkların, hayvanların ve bitkilerin ancak küçülmüş örnekleri vardır. Artık yeryüzünün hayat şartları o dev gibi, iri vücutlu hayvanların yüksek, kaleden uzun, ulu ağaçların yetişmesine müsait değildir “ (syf 29)

“ ... Üzeri ateşten bir cehennem. Her tarafta sıra sıra yanardağlar, kızgın, erimiş maden nehirleri, gökleri, denizleri akıyor, akıyor. Ateşten gökler, deryalar. Ateş saçan denizler birbirine karışmış görülüyor, etrafa dehşet saçıyor. Evet, Merkür gezegeni genç, ateşten bir gezegen; fakat üzeri henüz hayat oluşumuna müsait bir halde değil. “ (syf 32)

“ Merkür gezegeni şimdiki halde kocaman bir kazan, içi kaynıyor, gürldüyor, patırtılar kopuyor. Şiddetli çarpmalar peyda oluyor. Yer Yerinden oynarcasına bütün dünya sarsılıyor. Depremler kızgın dalgalar, yanardağlar, lavlar, ateşler püskürüyor. Buranın sıcaklığı 193 derece üzeri harlı bir maden köşkü ile çevrilmiş. Fakat bu da her vakit kalamıyor.

... Bir yandan kocaman kıtalar çöküyor. Ötede dağlar, sıra dağlar oluşuyor. Dağlar arasına kızgın maden erimiş halde akıyor, kızgın maden denizleri görülüyor. Bir ateşten okyanus, alabileceğine kadar her tarafı kuşatmış. Yerde deniz var. Bu yalnız su değil. Maden denizi. Gökte kesif, karanlık, siyah bulutlar var. Bunlar da maden tütsüsü “ (syf 33-34)

“... Dragon denilen bir canavar. Ejderha başını çıkarmış “Ben kimim? “ der gibi kaldırmış. Sırtı Balık pulları ile donanmış. Sanki deniz üstüne kurulmuş bir köprü. “ (syf 37)

Yukarıda kitap içerisinden, kent, bina ve yapı ölçeğinde mekân ifade eden kelimeler içeren kısımlardan alıntılar yapılmıştır. Görüldüğü üzere köşk, köprü, minare gibi

kelimeler gerçek anlamlarıyla değil, benzetme amacıyla kullanılmıştır. Gerçekte bir mekân tanımlamamaktadır. “sanki deniz üstünde kurulmuş bir köprü” derken, ejderhanın duruş şeklini tanımlamak istenmiştir, gerçekte orada var olan bir köprü yapısı yoktur. Aynı şekilde “maden denizi” derken de madenin çokluğuna vurgu yapılmak istenilmiştir. “boyları minareleri aşan ağaçlar” derken de boylarının uzunluğuna dikkat çekmek amacıyla, minare kelimesi kullanılmıştır.

Aşağıda verilmiş olan tabloda ise anlatım sırasında kullanılmış olan, mekân bildiren kelimelerin ölçeklere gruplanarak oluşturulan detaylı liste görülmektedir. Tabloda tekrarlı kelimelere yer verilmemiştir fakat eş anlamlı kelimeler ayrı yazılarak sayılmıştır.

Tablo 6. Kelime Analiz Tablosu - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var mıdır?

KELİME ANALİZ TABLOSU		
BAŞKA DÜNYALARDA CANLI MAHLUKAT VAR MIDİR ?		
EVREN ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Dünya	111
2	Kainat	5
3	Gökyüzü (uzay)	5
4	Sonsuz Dünyalar	1
5	Gezegen	66
6	Güneş	90
7	Başka Dünyalar	2
8	Alem	29
9	Uzay	4
10	Diğer Dünyalar	1
11	Öteki Dünyalar	7
12	Öteki Dünyalar	2
13	Yıldız	21
14	Venüs	32
15	Mars	31
16	Jüpiter	26
17	Dünya (gezegen)	1
18	Küre (gezegen)	1
19	Uzay	2
20	Dünyalar (gezegen)	6
21	Ay	16
22	Venüs	2
23	Satürn	19
24	Uranüs	12
25	Neptün	9
26	Alemlerin	1
27	Evren	1
28	Merkür	13
29	Yeryüzü (dünya)	5
30	Güneş	2
31	Evren	1
32	Neptün	3

Tablo 6'nın devamı

33	Jüpiter	2
34	Dünya	1
35	Yerküre	1
36	Merkür	7
37	Çoban Yıldızı	1
38	Seher Yıldızı	1
39	Uydu	7
40	Mars	10
41	Arz (dünya)	1
42	Cihan	1
43	Cennet	1
44	Satürn	1
45	Ecrâm (yıldız)	1
46	Hâk-dân (dünya)	1
47	Meh (ay)	1
48	Sevâbit (yıldız)	1
49	Seyyâre-i ıyân (gezegen)	1
50	Tevâbi-i mahsûsa(kend.tabi,ay)	1
51	Tâbie (uydu)	1
52	Tevâbi-i uhrâ(başka uydu)	1
53	Levâhik (peş. eklenen,gezegen)	1
54	Lâhik (yıldız)	1
55	Vücud (dünya)	1
56	Cihân	3
57	Âlem	1
DÜNYA ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Yeryüzü	39
2	Gök kubbe	2
3	Tabiat	4
4	Mora Yarımadası	1
5	Kara	1
6	Deniz	16
7	Dağ	7
8	Nehir	2
9	Kutup	7
10	Toprak	2
11	Yanardağ	3
12	Gök	8
13	Maden	1

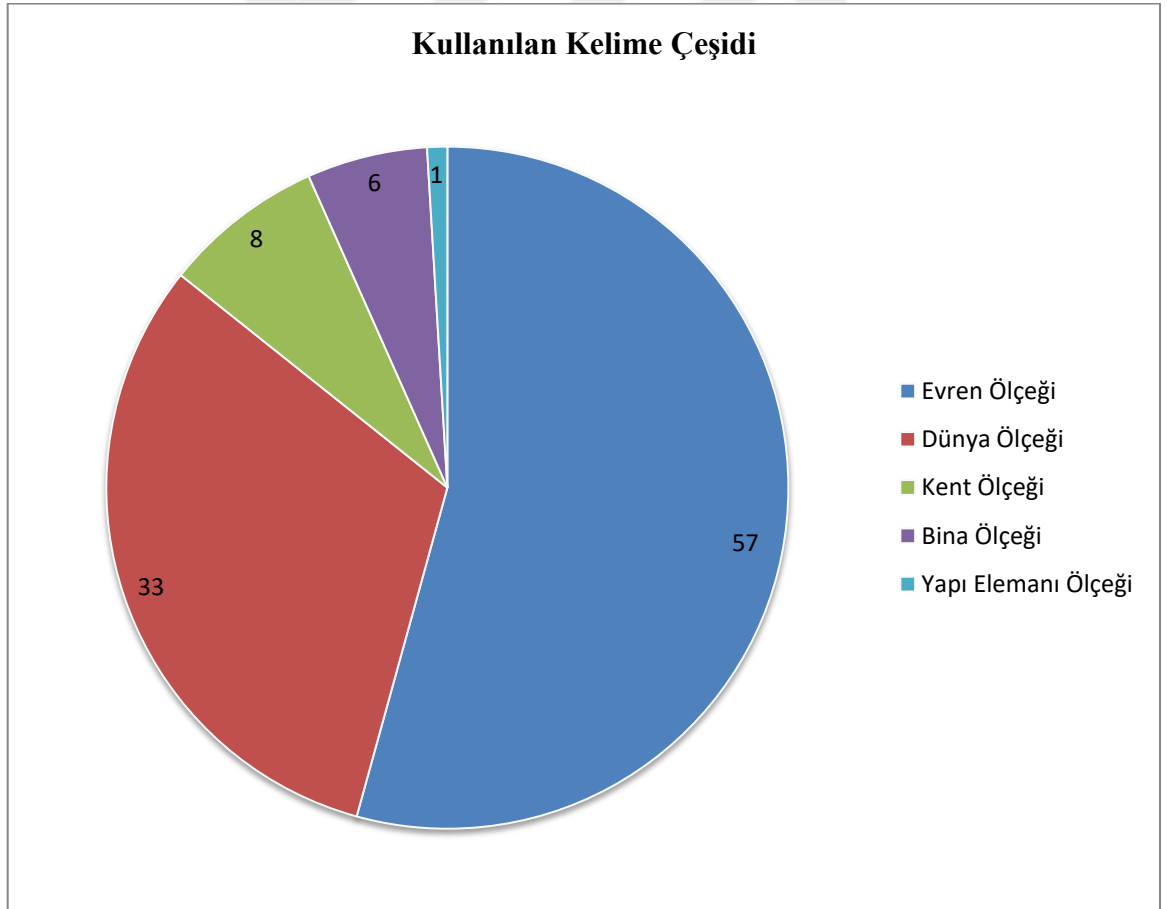
Tablo 6'nın devamı

14	Derya	1
15	Kıta	1
16	Sıradağ	1
17	Okyanus	2
18	Doğa	1
19	Tabiat	12
20	Bataklık	6
21	Orman	3
22	Ufuk	2
23	Buzdağları	1
24	Gökyüzü	8
25	Sema	3
26	Gök	1
27	Yer	1
28	Toprak	1
29	Kubbe	1
30	Âsmân (gökyüzü)	1
31	Kıt'a (parça)	2
32	Zemîn (yer)	1
33	Bahr (deniz)	2
KENT ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Mezarlık	3
2	Yuva	1
3	Muhit	1
4	Merkez	1
5	Erzurum	2
6	Sevahîl (sahil)	1
7	Fatih	1
8	Sokak	1
BİNA ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Mesken	2
2	Kale	2
3	Köşk	1
4	Köprü	1
5	Mezar	3
6	Medrese	1

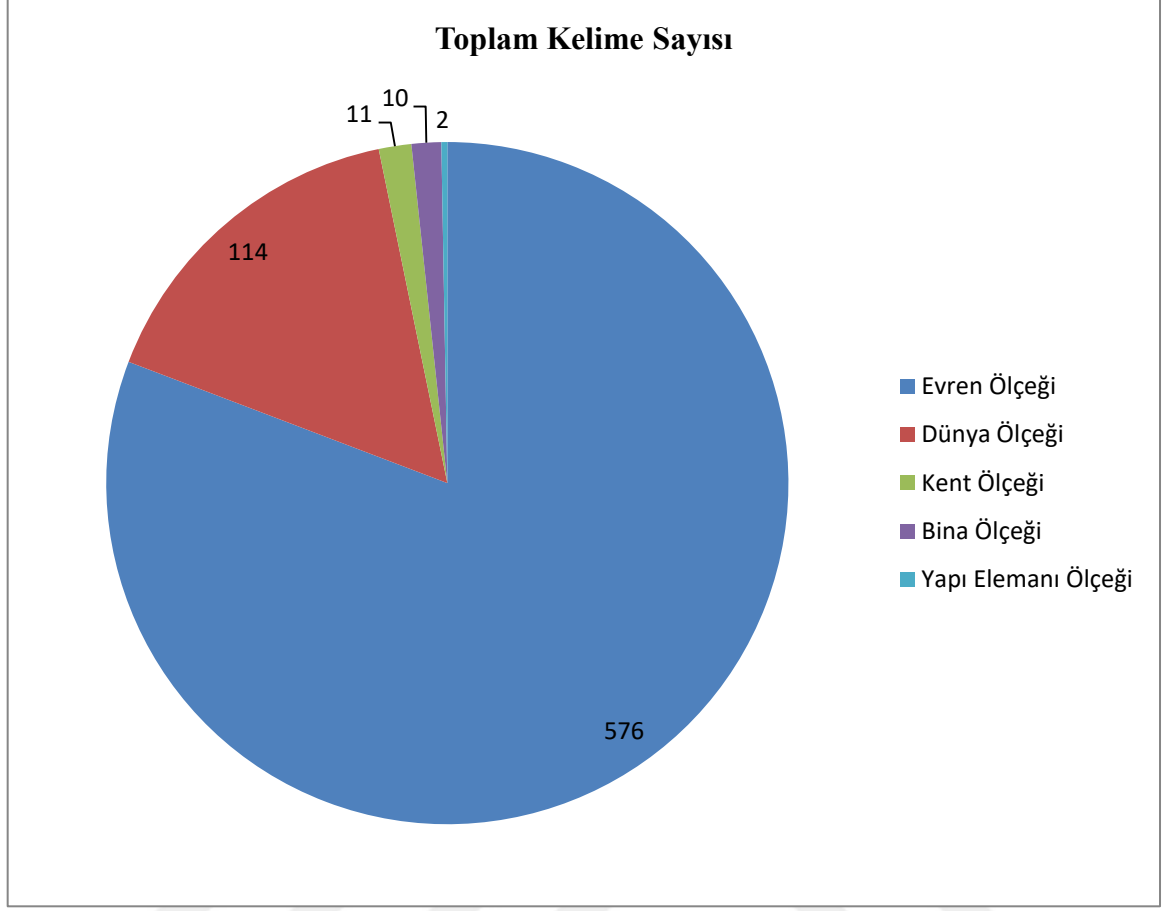
Tablo 6'nın devamı

YAPI ELEMANI ÖLÇEĞİ		
Sayı	Kelimeler	Adet
1	Minare	2

Eser içerisinde geçen mekân ifade eden kelimeler seçilerek, önceden belirlenmiş olan 5 ana başlıkta gruplanmıştır. Kelimelerin, gruplara sayıca dağılımlarını gösteren dairesel grafik aşağıda verilmiştir.

Şekil 8. Kelime Çeşidi Sayısı Grafiği - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?

Şekil 9. Toplam Kelime Sayısı Grafiği - Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?

Eserin yoğun kurgusu evren ölçeği üzerinden gitmektedir. Küresel ölçekte yani dünya ölçeğinde, mekânsal terimlerin kullanımı da ardından gelir. Kent, bina ve yapı elemanı ölçeklerinde kullanılmış olan birkaç kelime varsa da gerçek anlamıyla, yani bir mekân bildirme gayesiyle kullanılmamış, benzetme amacıyla kullanılmıştır. Benzetme amacıyla kullanılan bu kelimeler, tabloda koyu renk ile ifade edilmiştir.

Yapı elemanı ölçeği, bina ölçeği ve kent ölçekleri her iki grafikte de en az değer alan gruplar olmuştur. Dünya ölçeğinde kullanılan kelime türü sayısı açısından biraz daha büyük bir pay sahibi gibi görünüyor olsa da, kullanılan toplam kelime sayılarına bakıldığında, dünya ölçeğindeki mekân ifade eden kelimelerin kullanım yoğunluğu, bütüne oranla daha düşük kalmaktadır. Kitabın kurgusunun zaten başka gezegenlerdeki muhtemel yaşamlar üzerine olması, evrensel ölçekte bu kadar ciddi bir yoğunlaşma olmasını açıklamaktadır. Kitapta gezegenler, fiziksel şartları ve yaşamış veya yaşayabilecek canlı özellikleri üzerine yazarın bilimsel bilim adamı kimliği ve bilgisel donanımı ile

yorumlarda bulunulmuş, kentsel düzeyde bir irdeleme ya da tahmin söz konusu olmadığından alt ölçeklerde çok az mekânsal ifadeye rastlanır. Bu ölçeklerde kullanılmış olan kelimelerin çoğu da zaten benzete maksadıyla kullanılmıştır.

4. BULGULAR VE İRDELEME

Yapılan çalışma kapsamında incelenmiş olan ilk eser, Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları'nda mekân kurgusunun ana unsuru olan 'Amerika'nın, eserin akışında ve hikâye kurgusunda neredeyse özne konumunda bir öneme sahip olduğu açıkça görülmektedir. Amerika 'mümkünler' memleketi olarak okuyucuya tanıtılmıştır. Hikâyenin Amerika'ya bu kadar bağlı oluşu ve mekân unsurunun her kilit noktada vurgulanarak Amerika'ya bağlanması, 'Amerika'yı bir mekân unsuru kimliğinde kısıtlamayıp ona adeta bir şahsiyet özelliği kazandırmıştır. Hem hikâyedeki vurgular hem yapılan nicel değerlendirmelerde de sayıca öne çıkması ile 'Amerika' en kilit mekân olarak eserde öne çıkmaktadır.

Avrupa'da Hristiyanlığa bağlı, hatta daha doğru bir ifadeyle, yazar Ahmet Midhat Efendi'nin yaklaşımına göre dine bağlılığın fazlaca olması olumsuz bir durum olarak değerlendirilir. Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'nın ilmi gelişmişliğe ulaşması için dinden kopması gerektiği düşüncesi, yalnızca Hristiyanlık inancı ile ilişkili değildir. Yazar din unsurunu tamamen bilimsel gelişmelerden ayrı tutmak istemiştir. Eser boyunca dini unsurlara hemen hemen hiç değinmemiş, yalnızca hikâyenin kahramanlarından birinin ölümü ve defin işlemleri ile ilgili kısımda çok kısaca din adamları ve dini yapılardan bahseder. Eserle ilgili oluşturulan Şekil 1 kelime çeşidi sayısı grafiği (bknz. sayfa 43) ve Şekil 2 toplam kelime sayısı grafiği (bknz. sayfa 44) verileri incelendiğinde eser boyunca 99 farklı kelimenin metin içerisinde toplamda 536 adet kullanıldığı okunmaktadır. Yine eserle ilgili oluşturulan kelime tablosuna (Tablo 2, bknz. sayfa 40) bakıldığında, bu 536 adet kelime içerisinde, dini yapı olarak yalnızca 'kilise' geçer ve 'kilise' kelimesi metin boyunca 3 defa kullanılmıştır.

Yine tablo 2 (bknz. sayfa 40) incelendiğinde evren ölçeğindeki 4 farklı kelime, metin içerisinde toplamda 12 adet kullanılırken, bu kelimelerden 'dünya' 6 adet tekrarlı kullanımı ile kendi ölçek grubu içerisindeki kelimelerden metin içerisinde en çok kullanılan kelime olmuştur. Dünya ölçeğinde ise 15 farklı kelime, toplamda 114 adet kullanılırken, bunların içerisinde 'Amerika' kelimesi 72 adet (71 adet Amerika 1 adet Amerique) tekrarlı kullanım ile hem kendi ölçek grubunda en çok tekrarlanan kelime

olarak hem de tüm ölçek gruplarındaki kelimelerden, metin içerisinde ne çok tekrar eden kelime olarak açık ara öne çıkmaktadır. Yine Dünya ölçeğinde ‘Amerika’dan sonra 15 adet kullanım ile ‘Avrupa’ kelimesi dikkati çekmektedir. Kent ölçeğine bakıldığında ise 34 farklı kelimenin, metin içerisinde toplamda 90 defa kullanıldığı, bunlar arasında da 15 adet tekrarı ile ‘şehir’ kelimesinin öne çıktığı görülmektedir. 4. grup olan bina ölçek grubunda ise yine kelime çeşidi olarak 34 farklı kelime kullanılmıştır. Bu 34 kelime metin içerisinde toplamda 157 defa kullanılırken, ‘daire’ kelimesi 22 defa, ‘hane’ kelimesi ise 26 defa tekrar edilmiştir. İki kelime ile de aynı mekânın kastedildiği metinden açıkça anlaşılmaktadır. Haliyle toplamda 48 adet kelime ile daire/hane/konut, bireye ait kendi özel yaşam alanı ifade edilmiştir. Yine bina ölçek grubunda ‘havuz’ kelimesi 35 adet kullanım ile öne çıkan bir diğer kelimedir. Fakat ‘havuz’ kelimesi eser içerisinde yüzmek için su doldurulan yapıyı ifade etmez; ‘havuz’ kelimesi ile ifade edilen galvanoplasti işlemi için kullanılan, içi çeşitli kimyasallar içeren su dolu olan çalışma küvetleridir. Yapı elemanı ölçeğine bakıldığında da 12 farklı kelimenin metin içinde toplamda 58 adet kullanıldığı, yine bu 12 farklı kelimeden ‘kapı’ kelimesinin, 24 tekrar ile ölçek grubunun en çok tekrarlanan kelimesi olarak dikkati çekmektedir. Ancak metin içerisinde kullanılan ‘kapı’ kelimesi bir mekândan diğerine geçmeyi sağlayan açılıp kapana bilen boşluğu ifade ederken, bu gerçek anlamıyla beraber aynı zamanda imgesel anlamda da kullanılmış olup, zihinsel ve ruhsal bir eşikten geçmeyi de ifade ettiği yerler bulunmaktadır.

72 adet kullanım ile ‘Amerika’nın ve 15 adet kullanım ile ‘Avrupa’nın öne çıkışı, eserin Avrupa-Amerika-Osmanlı kıyaslaması yapılan ve Amerika’ya övgülü yaklaşımının eser içerisindeki mekânsal ifadelerin kullanımına sayıca yansımastır. Yine bina ölçeğinde konut ifade eden kelimeler olan ‘Daire’ ve ‘hane’ kelimelerinin toplamda 48 defa kullanımı ile en kendi ölçeği içinde en çok tekrar edilen kelime olması ve tüm ölçek grupları arasında da en çok tekrarlanan 2. kelime olması da birey-mekân ilişkisi temelli kurgunun olağan bir sonucudur.

Tüm ölçek grupları kıyaslandığında, kullanılan kelime çeşidi sayısı olarak 34 er kelime ile kent ölçeği ve bina ölçeği ilk sırada gelmektedir. Ancak kullanılan toplam kelime sayıları kıyaslandığında 157 adet kelime ile bina ölçeği ilk sırada yer alırken, ardından 114 kelime ile dünya ölçeği gelmekte ve 90 kelime ile kent ölçeği üçüncü sırada gelmektedir. Kent ölçeği ve bina ölçeği aynı sayıda kelime çeşidine sahip olurken, bina ölçeğinin 157 adet toplam kelime kullanımı ile hem kent ölçeğinin hem de diğer ölçeklerin

önüne geçmiş olması, bina ölçeğinde daha yoğun bir mekânsal anlatımın olduğunu göstermektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin aksine Mustafa Nazım eserinde İslam inancının öğretilerini batıdan aktarılan bilimsel ve teknolojik gelişmelerle harmanlayarak, hatta İslami yaşam ekseninde bu gelişmeleri Günlük yaşama uygulandığı bir Osmanlı toplumu kurgulamıştır. Rüyada Terakki adlı eserde geleceğin İstanbul'unun, geleceğin o ileri medeniyet ve teknolojik gelişmelere hâkim İslam ülkesinin tamamen, İslami kuralların, şer'i hükümlerin gereğince düzenlenmiş olan sistemi anlatmaktadır. Kadının ve erkeğin toplumda aynı noktada tutulduğu, erkeğe sunulan eğitim, sosyalleşme ve ticaret yapabilme gibi haklardan kadının mahrum bırakılmadığı, bunun da mekânların işlev ve kullanımının zaman çizelgesine göre kadın ve erkek ayrılması ile sağlandığı yeni bir toplum kurgusu okunmaktadır.

Rüyada Terakki adlı eserin kurgusu Fenni Roman Yahut Amerika Doktorları'ndaki gibi dinden kopuk değildir. Fakat Rüyada Terakki'de de Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorlarında olduğu gibi yine dini yapılardan çok fazla söz edilmez ancak bahsi geçen mekânların işleyişinin düzenlenme kıstaslarının dini öğretilere göre oluşu, yazarın kurguladığı toplumda din unsurunun ve dini öğretilerin ne denli önemli bir noktada tutulduğunu açıkça göstermektedir. Eserde bahsi geçen mekânlar ya sadece kadınlara/erkeklerle özel düzenlenmiş mekânlardır ya da günün belli saatlerde erkeklerin kullandığı belli saat aralıklarında ise erkeklerin çekilip, kadınların kullandığı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazarın yeniden kurguladığı Osmanlı toplumunun mekânları batılı tarzda teknolojik sistemlerle donatılmışken, dini öğretilerin gereğince kullanım şekli ve insan sirkülasyonu belirlenmiştir.

Rüyada Terakki adlı eser ile ilgili oluşturulan kelime çeşidi sayısı grafiği (Şekil 6, bkznz sayfa 73) ve toplam kelime sayısı grafikleri (Şekil 7, bkznz sayfa 74) incelendiğinde tüm ölçeklerde toplam 263 farklı mekân ifade eden kelimenin, metin boyunca toplamda 1587 adet kullanıldığı görülmektedir. Eser için oluşturulan kelime tablosu (tablo 4, bkznz. sayfa 66) incelendiğinde dini yapılardan metin boyunca toplamda 24 defa bahsedildiği görülmektedir. Bunun 4 adedi Yeni Camii, 1 adedi Sultan Ahmet Camii, 2 adedi Sultan selim Camii ve 2 adedi Ayasofya olarak özel yapı isimleri ile 14 adedi 'cami' kelimesi ve 1 adedi de 'cevâmi (camiler)' kelimesi ile ifade edilmiştir. Bahsi geçen Yeni Camii, Sultan Ahmet Camii, Sultan Selim Camii ve Ayasofya aynı zamanda kentin kültürel mirası ve

simge yapıları olduğundan, hikâyede yer-yön tayini için referans olarak verildiği gibi eserde anlatılan geleceğin İstanbul'unun köklerinden kopmamış, yıkılıp yeniden inşa edilmemiş olduğuna da işaret etmektedir. Eserin ana mekânı olan İstanbul, yepyeni bir kimlik kazanmış olsa da, gerçekte hiç var olmamış, metinde sıfırdan inşa edilmiş bir mekân kimliği taşımaz; tüm kültürel mirası ve kentin tarihi hafızası korunarak, batılı tarzda teknolojik donanımlarla yenilenmiş ve gelişmiş bir mekân kimliği oluşturulmuştur.

Tablo 4 de (bkz. sayfa 66), belirlenmiş olan ölçek gruplarında kelimelerin dağılımları incelendiğinde evren ölçeğinde 12 adet farklı kelime olduğu ve metin içerisinde bu kelimelerin toplamda 195 adet kullanıldığı görülmektedir. Bunların içinde 'Âlem' kelimesinin 122 adet ile en çok kullanılan kelime olarak öne çıktığı, ardından 'dünya' kelimesinin 47 adet toplam kullanım sayısı ile 2. sırada geldiği görülmektedir. Dünya ölçeğine bakıldığında 42 adet farklı kelime metinde toplamda 165 adet kullanılmıştır. Dünya ölçek grubunda 'memleket' kelimesi 26 adet ve yine aynı anlama gelen 'memâlik' kelimesi 11 adet ve 'bilâd' kelimesi de 1 adet kullanılarak, toplamda 38 adet ile ilgili ölçek grubunda en çok 'memleket' anlamında kelime kullanıldığı görülmektedir. Ardından 'Avrupa' kelimesi 29 adet ile ikinci sırada gelirken 'ada' kelimesi ile 21 adet ile dünya ölçek grubunun en çok tekrarlanan üçüncü kelimesi olmaktadır. Hikâyede memleketin hali, geri kalmışlığı, gelecekte tüm medeniyetlerin ilerisine geçişi vs. anlatılırken aynı zamanda Avrupa kıyaslamaları da yapıldığından 'memleket' ve 'Avrupa' kelimelerinin öne çıkması, hikâyede anlatılan bu durumun mekân kurgusuna nicel yansıması olarak değerlendirilebilir. Üçüncü en çok tekrarlanan kelime olarak dikkati çeken 'ada' kelimesi ise eserin ütopyanın en yaygın mekân kurgusu ile uyduğu noktaya bizi götürmektedir. Ütopya türünün en yaygın mekân tercihi, dışa kapalılık ve kendi içinde kendine yeterlilikleri açısından 'ada'lar olmuştur. Yazar Mustafa Nazım'ın da eserinde kurguladığı, okuyucuya aktardığı geleceğin gelişmiş İslam medeniyetinin temelleri aslında bir adada atılmıştır ve bu sistem çeper çeper büyüyerek önce İstanbul'a ardından taşra kentlerine ilerleyerek tüm memlekete yayılmıştır.

Kent ölçek grubuna bakıldığında 76 farklı kelimenin toplamda 436 defa metin içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Bu 436 kelime arasından 'İstanbul' 53 adet kullanımı ile en çok tekrarlanan kelime olarak öne çıkarken, 'meydan' kelimesi 39 adet, 'köprü' kelimesi 32 adet, 'mahalle' kelimesi 30 adet, 'cadde' kelimesi 21 adet ve 'bahçe' kelimesi 22 adet kullanılmıştır. Ayrıca 'kasaba' kelimesi 4 adet kullanılırken, benzer anlama gelen

‘karye’ kelimesinin ise 13 adet kullanıldığı görülmektedir. Hikâyenin bir kent mekânı üzerine kurulu olduğu göz önüne alındığında, kentsel mekânlar olan mahalle, cadde, meydan gibi kelimelerin sayıca kullanımlarında yoğunluk olması, eser kurgusunun sayısal verilere olağan bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bina ölçek grubuna bakıldığında 82 farklı kelimenin metin boyunca toplamda 326 adet kullanıldığı görülmektedir. Yine ilgili ölçek grubunda 48 adet kullanımı ile ‘bina’ kelimesinin ve 36 adet kullanımı ile ‘fabrika’ kelimesinin öne çıktığı görülmektedir. Yapı elemanı ölçeğinde ise 51 adet farklı kelimenin metin boyunca toplamda 465 adet kullanıldığı görülmektedir. Tüm ölçek gruplarında kullanılan kelime çeşidi sayıları kıyaslandığında en fazla kelime çeşidinin bina ölçeğinde olduğu görülürken, kullanılan toplam kelime sayıları kıyaslandığında yapı elemanı ölçeği 465 kelime kullanımı ile ilk sırada gelirken, 436 kelime ile kent ölçeği ikinci, 326 kelime ile bina ölçeği ise üçüncü sırada gelmektedir.

Evren ve dünya ölçek gruplarının hem kelime çeşidi sayısı hem de kullanılan toplam kelime sayısı verilerine bakıldığında diğer ölçek gruplarının gerisinde kalışı, eserin mekân kurgusunda bu iki ölçek grubunun en az etkili gruplar olduğunu göstermektedir. Hikâye içerisinde binaların iç ve dış donanımları ile ilgili detaylı anlatım olması, sayısal olarak yapı ölçeğinin öne çıkması sonucunu doğurmuştur. Genel çerçevede bakıldığında bir kent-toplum hikâyesi okuduğumuz eserin mekân kurgusunun, kent, bina ve yapı ölçeklerinde yoğunlaşmış olması olağan bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen üçüncü eser Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? Adlı eser ise bir bakteriyo bilimci ve Türkiye’de sivil veterinerliğin öncüsü olan Osman Nuri Bey tarafından kaleme alınmıştır. İlk bilim kurgu romanı olarak da değerlendirilen eser gezegenler hakkında kısa bilgilendirmeler içeren bir kitapçık gibidir. Kitapta bilimsel verilerden devam edilmiş, yer yer teknolojik gelişime atıflar yapılmıştır. Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları ve Rüya Terakki’nin aksine başka her hangi bir toplumsal meseleye uzaktan da olsa değinilmemiştir.

Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? adlı eser için oluşturulmuş olan kelime çeşidi grafiği (Şekil 8, bknz. sayfa 88) ve toplam kelime sayısı grafiği (Şekil 9, bknz. sayfa 89) ya bakıldığında tüm ölçeklerde toplam 105 farklı mekan ifade eden kelime kullanılırken, bu kelimelerin metin boyunca toplamda 713 adet kullanıldığı görülmektedir. Kelime çeşidi grafiğine (Şekil 8, bknz. sayfa 88) bakıldığında evren ölçeğinde 57 farklı kelime ve dünya ölçeğinde 33 farklı kelime kullanıldığı, ayrıca diğer ölçek gruplarında

kullanılan kelime çeşidi sayılarına kıyasla oldukça fazla kelime çeşidinden söz etmenin mümkün olduğu açıkça görülmektedir. Yine toplam kelime sayısını gösterir grafiğe (Şekil 9, bkznz. sayfa 89) bakıldığında da evren ölçeği 576 kelime ve dünya ölçeği de 114 farklı kelime ile diğer ölçek gruplarından oldukça öndedir. Kent ölçek grubunda 8 farklı kelimenin metinde toplamda 11 adet, bina ölçek grubunda 6 farklı kelimenin metinde toplamda 10 adet ve yapı elemanı ölçeğinde ise 1 kelimenin eser içerisinde toplamda 2 adet kullanıldığı görülmektedir. Evren ve dünya ölçek gruplarının her iki grafik verileri incelendiğinde, diğer ölçek gruplarından bu kadar büyük sayısal farklar ile öne geçmiş olması, kitabın kurgusunun evrende dünya dışında başka bir gezegende yaşamın varlığının tartışılması üzerine oluşunun olağan bir sonucudur. Yazar bu muhtemel yaşam üzerine bilimsel veriler ışığında yorumlarda bulunurken, gezegenlerin fiziksel şartları ve canlılığın devamının gereklilikleri üzerinde durmuş, barınma ve korunaklı alan oluşturma, yapılaşma ve kentleşmenin nasıl olacağı gibi konulara değinmediğinden alt ölçek gruplarında (kent, bina ve yapı elemanı) mekân ifade eden kelimelerin kullanımı diğer ölçek gruplarına kıyasla oldukça azdır. Kullanılan kelimelerin çoğunluğu da benzetme maksadıyla kullanılmıştır. İlgili eser için oluşturulan kelime tablosunda (Tablo 6, bkznz sayfa 85) koyu ve kalın harflerle yazılmış olan kelimeler metin içerisinde benzetme yapmak amacıyla kullanılan kelimelerdir. Kelimeler sözlük anlamlarına bakıldığında mekân ifade ettiği ya da bir mekâna ait yapı elemanını tanımladığı için tabloya dâhil edilmiş ve sayısal verilere de işlenmiştir fakat metin içerisinde benzetme amacıyla kullanıldıkları için özel durumları tabloda farklı yazılarak belirtilmiştir.

Tablo 6 (bkznz sayfa 85) da belirlenen ölçek gruplarında kelime dağılımları incelendiğinde evren ölçeğinde 57 farklı kelimenin metin içerisinde toplamda 576 adet kullanıldığı görülmektedir. En çok kelime çeşidi ve kullanılan toplam kelime sayısının yine diğer ölçeklere kıyasla en fazla olduğu evren ölçeğinde ‘dünya’, ‘güneş’ ve ‘gezegen’ kelimelerinin en çok tekrarlanan kelimeler olduğu görülmektedir. 111 adet ‘dünya’ kelimesi kullanılırken, yine aynı anlama gelen ‘arz’ kelimesi 1 adet ‘hâk-dân’ kelimesi 1 adet, ‘cihan’ ‘cihân’ kelimeleri ise 4 adet kullanılmıştır. ‘yeryüzü’ kelimesinin ise 5 yerde dünya anlamında kullanıldığı görülmüştür. ‘Gezegen’ kelimesi 66 adet kullanılırken ‘dünya’ kelimesi 1 defa gezegen anlamıyla ‘dünyalar’ kelimesi başka gezegenleri kastederek 6 defa, ‘küre’ kelimesi 1 defa ve ‘seyyâre-i ıyân’ kelimesi 1 defa gezegen

manasında kullanılmıştır. Yine ‘güneş’ kelimesi de metin içerisinde 90 adet tekrarı ile, kendi ölçek grubunda öne çıkmaktadır.

Dünya ölçek grubunun kelime dağılımları tablodan (Tablo 6, bkzn. sayfa 85) incelendiğinde 33 farklı kelimenin, toplamda 114 adet kullanıldığı ve bu 114 kelimedenden ‘yeryüzü’ kelimesi 39 adet, ‘deniz’ kelimesi 16 adet ve ‘tabiat’ kelimesi 12 adet kullanılarak kendi ölçek gruplarının öne çıkan kelimeleri olmuştur. Kent ölçeğinde 8 farklı kelime metinde toplam 11 adet kullanılırken, yine tabloda koyu ve kalın harflerle belirtilmiş olmasından anlaşılabacağı üzere benzetme maksadıyla kullanılmış olan ‘mezarlık’ kelimesi 3 adet ile kendi ölçek grubunda en çok tekrar edilen kelime olmuştur. Bina ölçek grubunda ise 6 farklı kelime metin içerisinde toplamda 10 adet kullanılmıştır. Bu kelimelerden ‘kale’ ‘köşk’ ‘köprü’ ve ‘mezar’ kelimeleri metin içerisinde benzetme maksadıyla kullanılmıştır ve tabloda kalın ve koyu harflerle belirtilmiştir. Tabloda yapı elemanı ölçeğinde gördüğümüz ‘minare’ kelimesi de yine metin içerisinde benzetme maksadıyla kullanılan kelimelerdendir. Eserde kullanılan mekân ifadeleri eserin kurgusuyla da ilişkili olarak, diğer ölçeklere oranla, evren ve dünya ölçeklerinde açık ara yoğunluk gösterirken bina ölçeği ve yapı elemanı ölçeğinde karşımıza çıkan kısıtlı sayıdaki kelimelerin neredeyse tamamına yakını doğrudan bir mekân ya da mekâna ait bir yapı elemanı ifade etmez, bir durumu ifade etmek için benzetme yapmak maksadıyla kullanılmışlardır.

5. SONUÇLAR

Bilim-kurgu terimi Orhan Duru'nun Türk Dili dergisinde 1973 yılında yayınlanan makalesi ile literatüre girmiştir. O zamana kadar bu türe ait veya yakın içerikli eserler Fenni Edebiyat başlığı altında değerlendirilmiştir. Ütopya türü ise zaman içerisinde şekillenerek kendi tanımını oluşturmuştur. Tek tip bir tanımlama ya da ütöpik düşünce bu tarihte bu kişiyle başlamıştır demek doğru olmayacaktır. Çünkü ütöpik yaklaşım insanlığın varlığıyla ilişkilidir. Kapsamları ve boyutları değişse de her dönemde, her kültürde hep daha iyiyi düşleme arzusu görülmektedir. Bu daha iyinin tahayyülü ve dışa vurumu ise coğrafya ve kültürle göre değişiklik göstermektedir. Ütopya geleneği daha çok batılı bir kimliğe sahip gibi tanımlansa da, doğu coğrafyasının da kendi karakteristiğine özgün ütopya ürünleri bulunmaktadır. Batının ütopyaları daha çok toplumsal kurguda iken, doğunun ütopyası ise mekânsal eksenle ilerlemektedir. Ütopya ve bilim kurgu türleri zaman içerisinde değişerek ve gelişerek kendi kimliklerini tanımladığından, erken dönem eserlerinde şuan ki ütopya tanımıyla birebir örtüşme beklememek gereklidir. Bilim kurgu ile de iç içe geçen bu eserler, içeriklerinde bulunan bilimsel ve teknolojik bilgiler sebebiyle Fenni Edebiyat ismi altında toplanmıştır.

Ütopya ve bilim kurgu eserlerinde mekân seçimi çeşitlilik göstermektedir. Eserlerde tercih edilen mekân, gerçekte var olan bir yerin mevcut halinden tamamen farklı bir şekilde kurgulanarak anlatıldığı gibi hiç olmayan, tamamen hayal ürünü olan bir yer de tercih edilebildiği görülmektedir. Ütopyanın kelime anlamı üzerinden gidecek olursak da zaten yok-yer anlamına gelmesi, yaygın mekân tercihinin gerçekte var olmayan yerler olmasının sebebini açıklamaktadır. Elbette bu katî bir kural değildir. Gerçekte var olan şehirleri/ülkeleri daha ileri bir gelişmişlik düzeyinde veya daha farklı, görece daha iyi bir sosyal düzende anlatan eserler olduğu da görülmektedir. Ütopya ve bilim kurgu eserlerinde farklı mekân tercihleri de olmakla birlikte, genellikle ada üzerinde yoğunlaştığını görürüz. Adalar, dışarıyla fiziksel bağı olmayan, tüm düzen ve işleyiş kendi sınırları içerisinde dönen, kısaca kendi kendine yetebilen bir profil çizdiğinden, yeni dünya düzenleri üzerine kurulan ütopyalar için kusursuz bir mekân tercihi olmaktadır. Çoğu ütöpik eserde yeni bir ada, yeni bir devlet, yeni bir sosyal düzenin okuyucuya aktarıldığı görülmektedir.

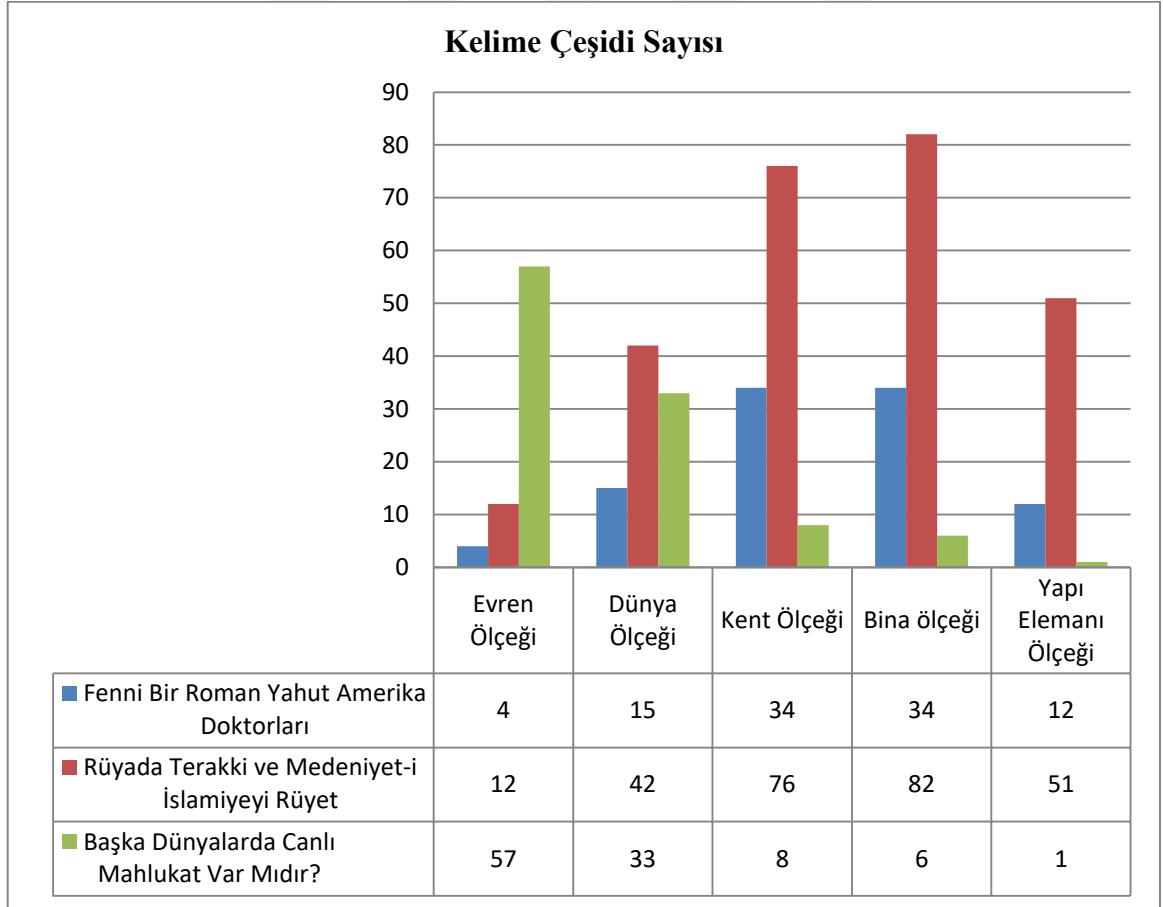
Eserlerdeki mekân tercihleri her ne kadar farklılık gösterse de ada gibi ya da gerçekte var olmayan ülkeler, kentler gibi mekânların tercihinde daha fazla ağırlık olduğu görülmektedir. Elbette mekân seçimleri rastgele yapılmamaktadır. Eserin konusuyla ve okuyucuya aktarmak istedikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bir eseri oluşturan temel yapı taşları kişi - olay örgüsü - zaman – mekân unsurlarıdır. Bu unsurlar arasından da mekân, olay örgüsünü destekleyen ve anlatımı güçlendiren unsur olarak hepsinden öne geçmektedir. Romanın/hikâyenin mekânı yalnızca anlamsız bir sahne, dekor değildir. Yani bir eve ihtiyaç vardı bu hikâyede ve işte ev diye mekân sunulmaz. O ev hikâyenin anlatılan ve anlatılmayan tüm boyutlarını okuyucuya daha iyi aktarabilmek, olay kahramanlarının psikolojik tahlillerini yapabilmek adına ciddi doneler taşıyan bir unsur olmaktadır. Aynı şekilde kentler de toplumlarının ruhsal profilinin yansıması olarak karşımıza çıkar. Kişilerin ve toplumların karakteristiği yaşadıkları çevrenin şekillenmesini etkiler, anlatılan/gösterilen mekân da bizlere haliyle onu şekillendiren bireyler ile ilgili veriler sunmaktadır.

Fenni edebiyat başlığı altında incelediğimiz üç eserin de mekân seçimleri noktasında farklı ölçeklere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Üç eser için de mekân tanımlayan kelimeler seçilmiş ve öncesinde belirlenmiş olan 5 ölçeğe göre (Evren Ölçeği, Dünya Ölçeği, Kent Ölçeği, Bina Ölçeği ve Yapı Elemanı Ölçeği) gruplandırılarak tabloya dökülmüştür. Her kitap için ayrı ayrı kelime tabloları oluşturulmuş, bu tablolardan elde edilen sayısal veriler ile yine her kitap için ayrı ayrı grafikler oluşturularak eserlerin mekânsal kurguları ile ilgili nicel değerlendirmeler yapılmıştır. (baknz. Başlık 3.1.3., 3.2.3. ve 3.3.3.) Ardından üç eserin de sayısal verilerinin işlenmiş olduğu sütun grafikler ile karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. (baknz. Şekil 10 ve Şekil 11)

Osmanlının ilk bilim kurgu eseri olan, Osman Nuri Eralp tarafından 1918 yılında yazımı bitirilmiş olan ‘Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?’ adlı eser, adından da anlaşılacağı üzere, başka gezegenlerde hayat var mıdır? Sorusu üzerine yazılmış bir kitaptır. Başka gezegenlerin fiziksel şartları da düşünülerek, bilimin diğer dallarının sunduğu verilerin de katkısıyla, bu gezegenlerde geçmişte ‘muhtemel’ bir yaşam var mıydı? Devam edebilir miydi? Ya da gelecekte ‘muhtemel’ bir yaşam olabilecek midir? Sorularının cevabı niteliğindedir. İçeriğinde bulunan bilimsel veriler ile gerçek bir metin gibi görünse de aslında diğer gezegenlerde yaşam olup olmadığı konusunda somut deliller sunmadığı ve anlatılan her şeyin ‘muhtemel’ bir durum oluşu açısından bakıldığında

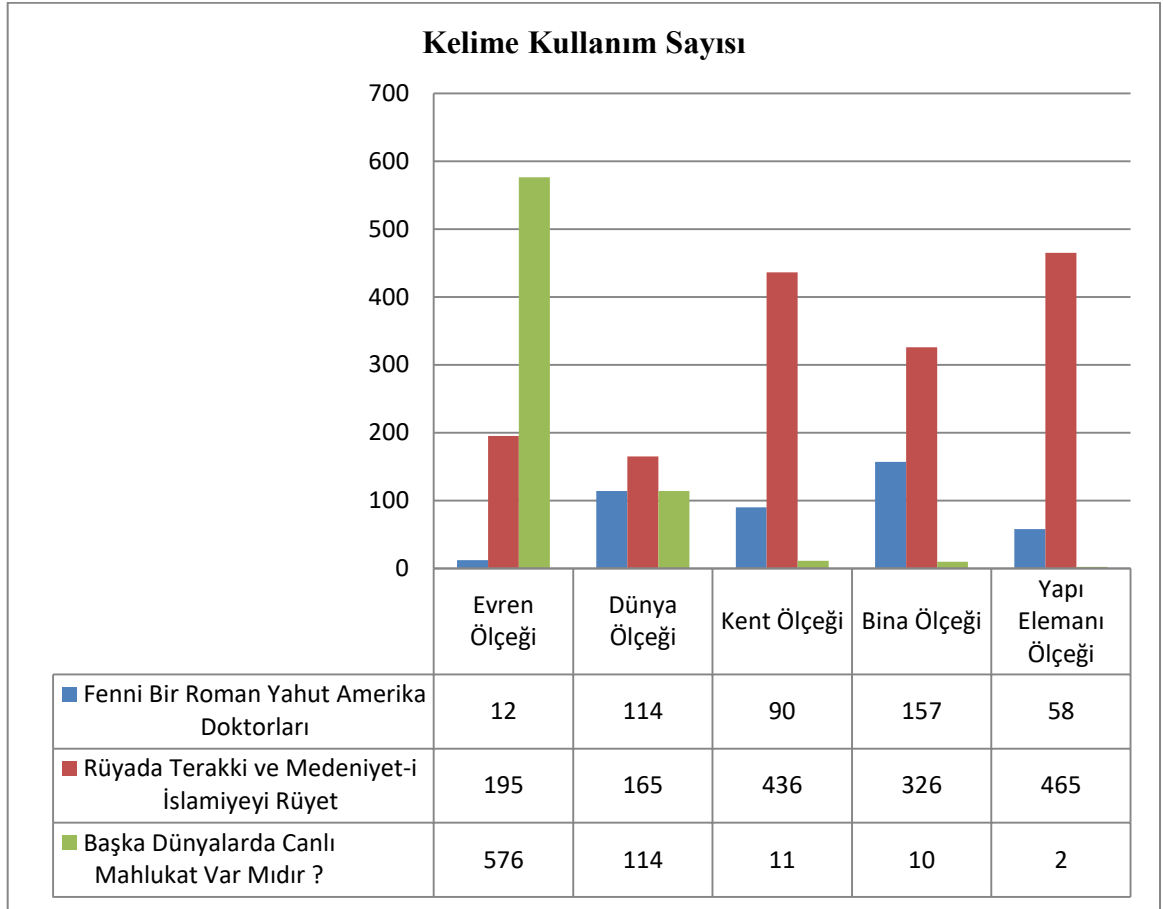
kurgusal bir metin olarak değerlendirilmelidir. Eserin mekân tercihi soyut ve açık mekânlardır. Haliyle, evren ölçeği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kent, bina ve yapı elemanı ölçeğinde kullanılan kelimelerin çoğu ise benzetme amaçlı kullanılan kelimelerdir. Bu kelimeler yine de tabloya dâhil edilmiştir. Fakat benzetme amacıyla kullanılan, doğrudan bir mekân tanımlamayan bu kelimeler tabloda koyu renkle yazılmıştır.

Aşağıda verilen grafiklerden ilkinde hangi eserde, hangi mekânsal ölçekte kaç kelime kullanıldığı verisi işlenmiştir. İkinci grafikte ise her eser için, belirlenen her ölçek grubunda toplamda kaç adet kelime kullanıldığı verisi işlenmiştir. Üç eserden elde edilen veriler aynı grafik üzerinde işlenerek, eserler arasında karşılaştırmalı değerlendirme sağlanmıştır. Eserlerin mekânsal olarak yoğunlaştığı ölçek grupları açıkça okunmaktadır. Elbette bu yoğunluk farklılığı rast gele meydana gelmemiştir. Kitapların konularının ve aktarmak istediği konunun içeriği mekân tercihlerini etkilemiştir.

Şekil 10. Kelime Çeşidi Sayısı Karşılaştırmalı Grafiği

Rüyada Terakki adlı eserde kullanılan kelime çeşidi sayıları diğer iki esere oranla daha fazladır. Bu aslında Rüyada Terakki'nin diğer eserlerden daha uzun bir hikâye olmasıyla da ilişkili bir durumdur. Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? Adlı kitap toplamda 40 sayfa, Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı kitap ise 103 sayfa iken, Rüyada terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eser 246 sayfadan oluşmaktadır. (kapak sayfaları hariç tutulmuştur.)

Şekil 11. Toplam Kelime Sayısı Karşılaştırmalı Grafiği

‘ Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları ‘ adlı eserin kurgusu somut ve kapalı mekânlarda ilerlemektedir. Tüm hikâye nerdeyse bir apartman içerisinde geçer. Bilimin farklı alanlarında araştırma ve faaliyetlerde bulunan iki doktorun/bilim adamının, fiziksel olarak birebir aynı imkânlarla sahip dairelerde yaşadıkları halde, mesleklerinin ve karakterlerinin mekânı nasıl şekillendirdiği, dışarıdan bakan bir göz için mekân algısını ne

yönde etkilediğini görülmektedir. Eserde mekân ifade eden kelimelerin toplam kullanım sayılarına bakıldığında, sırasıyla yapı elemanı, kent ve bina ölçeklerinde yoğunluk olduğu görülmektedir. Sonlara doğru kent ölçeğinde açık mekânlardan da bahsedilmiş olsa da ana kurgu Amerika’da bir apartman dairesi üzerinedir. Eserin olay örgüsü için seçilen ana mekân ile mekân tanımlayan kelimelerin yoğunlaştığı ölçek grupları tutarlılık göstermektedir. Dünya ölçeğinde bütüne oranla fazla bir yoğunluk olmasa da, ‘Amerika’ kelimesinin, ölçek grubunda en çok kullanılan kelime olması, eser içerisinde Amerika’nın özne değerinde önemli bir yer arz etmesinin somut göstergesi olmaktadır.

İlerlemiş ve yükselmiş bir Müslüman kentinin anlatıldığı Rüya Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eserde, doğru adımlarla ve İslam’ın öğütlediği şekilde ahlaki düzen olduğu takdirde batılı memleketlerin bile hayran kalacağı bir gelişmişlik seviyesine ulaşmanın mümkün olduğunu anlatmaktadır. Geçmiş ve gelecek arasında ki akıl üstü bağlantı, daha iyi kurgulanmış bir toplumsal düzen ve kentsel mekân sunması açısından ütopyik bir eser olmakla beraber, anlattığı bilimsel gelişmeler ve teknolojik aletler açısından bilim kurgu türüne de yakın bir örnek olmaktadır. Dönemin siyasal ortamı gereği doğrudan bir eleştiri yaklaşımı mümkün olmadığından eser rüya türünde kaleme alınmıştır. Geçmişe yönelik eleştirileri de olsa geleceğin ilerlemiş dünyasına ulaşmanın yine atalarının bilgi birikim ve tecrübelerine dayanarak olacağı mesajı verilerek eserdeki ‘baba’ olgusu güçlendirilmektedir.

Eserin mekân kurgusu somut mekân üzerine yapılmıştır. Yani tercih edilen mekân gerçekte var olan bir yer, İstanbul’dur. Geleceğin İstanbul’unda bir gezi gibi kurgulanmış olan ‘Rüya Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet’ adlı eserde Şekil 10 (baknz. syf 100) incelendiğinde kullanılan mekânsal kelime çeşitliliği açısından en fazla bina ölçeğinde yoğunluk olduğu görülmektedir. Şekil 11’de (baknz. syf 101) eserde kullanılan toplam kelime sayıları açısından ise en fazla yapı elemanı ölçeğinde yoğunluk olduğu görülürken, ardından kent ölçeği ve bina ölçeği gelmektedir. Kenti dolaşarak okuyucuya aktaran anlatıcı/yazar hikâye sırasında girdiği yapıları iç mekânlarına ait tüm detaylarıyla okuyucuya anlatır. Bu sebeple yapı elemanı ölçeği, kullanılan toplam kelime sayısı açısından diğer ölçek gruplarının önüne geçmiştir. Eserde sözü geçen mekânların birçoğu iç mekân detayları ile tasvir edilirken konutlar ile ilgili detaylı bir bilgi sunulmamaktadır. Yalnızca onar on beşer katlı yüksek, belli katlardan birbiriyle bağlantı köprüleri olan binalardan bahsedilmektedir. Anlatıcının çizdiği bu konut profili doğunun müstakil ve içe

dönük, gizemli mimarisinden uzaktır. Yüksek katlı, ana caddelere dönük, ara katlardan birbirleriyle doğrudan bağlantılı olan bu apartmanlar batının dışı dönük ve sosyal mimarisine benzemektedir.

Rüyada terakki ile ilgili bir önemli detay da, tüm bu ilerleme kıvılcımının bir adada oluşmuş olmasıdır. Hikâye tamamen İstanbul'da geçiyor olsa da, bu noktaya nasıl gelindiğinin anlatıldığı bir bölümde bir grup insanın bir ıssız adada toplanıp bu gelişme ve ilerlemenin temellerinin attığı anlatılır. Klasik ütopyalarda gördüğümüz bir adada yeniden oluşum içine girme faaliyeti bu eserde de mevcuttur.

Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır? Adlı eser kullanılan kelime çeşidi ve toplam kelime sayıları açısından, ağırlıklı olarak evren ölçeğinde ve dünya ölçeklerinde giderken, Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eser kullanılan kelime çeşitliliği açısından kent ve bina ölçeğinde yoğunluk göstermektedir. Aslında eser kurgusunun bir apartman dairesi üzerine oluşu, yapı elemanı ölçek grubunda daha fazla bir yoğunluk görülmesi beklentisi oluştursa da, eserde daireler ile ilgili fiziki tasvirlerle hemen hemen hiç yer verilmemiş olması, ağırlıklı olarak hikâyenin kahramanlarının icra ettikleri işlerin ve dolayısıyla bu işlere göre şekillenmiş olan yaşam ve çalışma alanlarının oluşturduğu mekânsal etki / algı üzerine tasvirlerin oluşundan dolayı, yapı elemanı ölçeğinde dünya, kent ve bina ölçeklerine göre daha az yoğunluk görülmektedir. (baknz. Şekil 10 ve Şekil 11, sayfa 100-101) Toplam kullanılan kelime sayısı açısından ise bina ölçeği tüm ölçek gruplarının önüne geçmektedir. Birey-mekân (konut) ilişkisinin okunduğu bir hikâye olan Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları adlı eserde mekânsal kelime kullanımının yoğunlaştığı ölçek olarak bina ölçeğinin öne çıkması konu ile örtüşmektedir. Eser Osmanlı kentleri ile Amerika kentleri arasında kıyaslama da içerdiğinden dünya ölçeğini, kelime kullanım yoğunluğu açısından ikinci sıraya, kent ölçeğini ise üçüncü sıraya taşımaktadır. Rüyada Terakki adlı eser ise, toplum-mekân (kent) ilişkisini sunarken, mekân ifade eden kelimeler de kelime çeşitliliği açısından bina ölçeğinde ve ardından kent ölçeğinde yoğunlaşmıştır. Şekil 10 da (baknz. sayfa 100) yapı elemanı ölçeği üçüncü sırada gelirken, eser içerisinde mekanların fiziksel tasvirlerinin detaylıca yapılmış olması söz konusu ölçek grubunu toplam kelime kullanım sayısı değerlendirmesinde (Şekil 11, baknz sayfa 101) ilk sıraya taşımıştır.

Eserlerin anlattığı kurgular itibariyle mekânsal kelimelerinin yoğunlaştığı ölçekler birbirlerine göre farklılık göstermektedir. Fakat her eser kendi özelinde

değerlendirildiğinde, eserde anlatılan olay örgüsü ve anlatımda sunulan mekân ile kullanıcı arasındaki ilişki boyutu dikkate alındığında, sayısal verilerde gördüğümüz ölçeklerin yoğunluk grupları kitapların içerikleri ile örtüşmektedir. Üç eser için de mekânsal kurguları üzerine yapılan nitel değerlendirmelerde öne çıkan mekânlar ile nicel değerlendirmelerde yoğunluk olduğu görülen ölçek grupları arasında tutarlılık olduğu gözlemlenmektedir.

8. KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi (2020). *Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*. M. Fatih Andı (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akçay, A. S. (2008). Fuad Köprülü ve Jale Parla'da Ulusal Edebiyatın İnşası. *Kritik*, (2), 406-416.
- Andı, M. F. (1993). Fenni Roman. *Dergah*, (37), 11-18.
- Asiliskender, B. (2004). Kimlik, Mekân ve Yer Deneyimi. *Kültür ve İletişim*, 7(14), 73-94.
- Ayar, P. A. (2015). *Türk Edebiyatında Varla Yok Arası Bir Tür: Fantastik Roman (1876-1960)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2015). *Saatler, Ruhlar ve Kediler*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Balaban, Ö. C. (2018). *Gelenekçi Ütopya ve Mimarlıktaki İzdüşümlerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Balcı, U. (2012). Franz Kafka'da Mekân ve Yabancılaşma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, International Journal of Social Science, 5 (39), 35-41.
- Barkın, H. R. (2010). Rûşenî'nin Rüyası. Fevzi Demir (Çev.). *Bilim ve Ütopya*, (187), 36-45.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1969). *Çamlar Altında Muhasebe I-II*. Azîz İstanbul. ss 90-107. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Beyatlı, Y. K. (2023). *Çamlar Altında Muhasebe I-II*. Âdile Güreralp, Nârin Özbalkan ve Çetin Şencan (Haz.). Azîz İstanbul. ss 85-103. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Bezel, N. (2000). *Yeryüzü Cennetleri Kurmak (Ütopyalar)*. İstanbul: Güldiken Yayınları.
- Bezel, N. (2001). *Yeryüzü Cennetlerinin sonu (Ters Ütopyalar)*. İstanbul: Güldiken Yayınları.
- Campanella, T. (1996). *Güneş Ülkesi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Çetintaş, S. (2018). *Değerler Bağlamında Cumhuriyet Döneminde Ütopya Olarak Nitelendirilen Eserlere Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

- Dağ, N. (2017). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Ütopya (1923-50)*. Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Adıyaman.
- Davis, J.C. (1981). *Utopia and Ideal Society*. London: Cambridge University Press,
- Demir, F. (2010). Bir Türk-İslam Ütopyası Rüşenî'nin Rüyası. *Bilim ve Ütopya*, (187), 30-35.
- Dener, A. (1995). Yazında Mekân. *Kuram*,7 (Ocak),73-79.
- Doğan, A. Y. (2016). *Ütopyalarda Mekân Analizi – Campanella Örneği Üzerinden Metin Görselleştirme Yöntemi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eralp, O. N. (2019). *Başka Dünyalarda Canlı Mahlukat Var Mıdır?*. Merve Köken (Çev.), Bilge Kösebalaban (Sad.). İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Ertan, E. (2015). Didaktik Ve Ütopik Bir Roman: Toprak Uyanırsa. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 23-30.
- Farabî (1985). *El- Medinetü'l-Fadıla (Erdemli Şehir)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Frye, N. (1971). Edebiyatta Ütopya Türleri. *Türk Dili Aylık dil ve Yazın Dergisi*, Eleştiri Özel Sayısı 2, XXII (234).
- Gülsoy, M. (2012). Edebiyatımızdaki İlk Ütopya Metinlerinden Rüya Terakki ve İleri İslam Medeniyeti Rüyası. *Notos* 36, 05(Ekim-Kasım 2012), 56-57.
- Güner, A. P. S. (2020). Mimarlık ve Edebiyat İlişkisine Dair Yapılmış Akademik Çalışmaların Bir Sınıflandırması. *İdealkent Dergisi*, 11(31), 1722-1763.
- Gürova, E. (2021). Kitap inceleme: Eralp, Osman Nuri. (2020). *Başka Dünyalarda Canlı Mahlûkat Var Mıdır?*. İstanbul: Karakarga Yayınları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 227-230.
- Gürsoy, B. A. (2015). Bir 24. Yüzyıl Ütopyası: Rüya Terakki. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 1(1), 33-41.
- Hasol, D. (1975). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Kara, İ. (2020). *Modernleşme Dönemi Türkiye'sinde "Ulûm, Fünûn" ve "Sanat" Kavramlarının Algılanışı*. Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri. ss 136-162. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaynardağ, A. (1993). Türk Yazın ve Düşünce Tarihinde Ütopya. *Varlık*, (1025), 12-13.
- Kılıç, E., (2004). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Edebî Ütopyalara Bir Bakış. *Kitaplık*, (76), 73-87.

- Korkmaz, N. G. (2015). Rüyada Terakki Ve Medeniyet-İ İslamiyyeyi Rü'yet. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 521-531.
- Kumar, K. (2006). Modern Zamanlarda Ütopya ve Karsı Ütopya. Ali Galip (Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Küçükcoşgun, Y. (2006). 1980-2005 Dönemi Türk Edebiyatında Ütopik Romanlar ve Ütopyanın Kurgusu. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. Işık Ergüdün (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mete, E. (2018). Olmayan Yerde Bir Arayış: Rüyada Terakki. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Melikoğlu, B. (2007). Osman Nuri Eralp'in "Bakteriyoloji Dersleri" adlı kitabının Veteriner Hekimliği tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Molla Davudzâde Mustafa Nâzım (1913). *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyye-i Rü'yet*. İstanbul: Dersaadet Kader Matbaası.
- Molla Davudzâde Mustafa Nâzım (2012). *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyye-i Rü'yet*. Hilal Aydın ve Öykü Özer (Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- More, T. (1968). *Utopia*. İstanbul: Çan Yayınları.
- Narlı, M. (2002). Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 91-106.
- Nişanyan, S. (2010). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Nizam'ül Mülk (1941). *Siyasetname*. Mehmet Taha Ayar (Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Özgül, K. M. (2004). *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Parla, J. (2008). *Babalar ve Oğullar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reyhanoğulları, G. (2012). Türk Edebiyatının İlk Bilim-Kurgu Öyküleri ve Orhan Duru. *Journal Of Turkish Studies*, 7(3), 2183-2197.
- Simpson, J. ve Weiner, E. (eds) (1989). *Space*. The Oxford English Reference Dictionary. Oxford: Clarendon Press.

- Somer, P. M. (2006). *Mimarlık ve Bilim Kurgu Edebiyatında Mekân Okumaları*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şengül, M.B. (2010). Romanda Mekân Kavramı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 528-538.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Türkmenoğlu, S. (2014). Bir Ütopya Romanı : Rüya da Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rü'yet. *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 289-295.
- Uyanık, S. (2011). *Osmanlı-Türk Anlatılarında Bilime Yönelişin Mantığı ve Gelecek Tasarıları (19. Yüzyıl Sonu ve Erken 20. Yüzyıl)*. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Uyanık, S. (2013). *Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Urgan, M. (1984). *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Varol, A. (2023). ‘ ‘Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rü'yet ‘ ‘ Üzerinden Osmanlı Ütopizminin Sınırları. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Williams, R. (2013). *Kültür ve Materyalizm*. Ferit Burak Aydar (Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Yalçınkaya, A. (2004). *Eğer'den Meğer'e Ütopya Karşısında Türk Romanı*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yalım, E. (2002). *Bilim Kurgu Edebiyatında Ütopya ve Mimarlık İlişkisi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yumuşak, F. C. (2012). Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği, *Bilig Dergisi*, (61), 47-70.
- URL-1, (2024 Ocak 12). Ahmet Midhat Efendi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Midhat adresinden alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Merve BAYRAK ilköğretim, orta öğretimini ve liseyi Ordu’da tamamlamıştır. 2016 yılında Karabük Üniversitesi S.F.T.Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümünden mezun olmuştur. Bir müddet özel mimarlık ve inşaat firmalarında çalışmış ardından 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine hak kazanmıştır. Hâlihazırda kendi şirketleri ile özel sektörde 3 yıldır mimarlık hizmeti vermektedir.

